tarih VE toplum

AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ

AĞUSTOS 1994
İLETİŞİM YAYINLARI 128

KDV DAHİL 60.000 TL

tarih ve toplum
AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ
AĞUSTOS 1994 • CİLT 22 • SAYI 128

5 *Kevork Pamukciyan*
1868'de Mevcut İstanbul Hanları

10 *Tülay Gençtürk*
Fatma Aliye Hanım ve Bir Şiiri

13 *Mete Çetik*
Yane Sandanski

18 *Muammer Göçmen*
II. Abdülhamid Döneminde Yabancı Basın Nasıl Takip Edilirdi?

25 *Eser Tutel*
Santuri Edhem Efendi Yalısı

40 BELGE
Yusuf Akçura'dan Vezirli Yusuf Bey'e

41 *Ebüzziya Tevfik*
Makâme-i Tevkifiye

51 *Abdullah Uçman*
Ramsaur'dan Rıza Tevfik'e Bir Mektup

54 *Orhan Koloğlu*
CIEPO Sempozyumu'ndan Notlar

58 *Orhan Koloğlu*
Bilim ve Teknoloji Sempozyumu

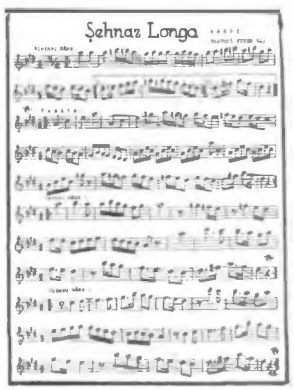

32 *Karl Terzaghi*
İstanbul Anıları

38 *Erol Şadi Erdinç/Faruk Ilıkan*
İttihad ve Terakki Tarihinden

60 KİTABİYAT
Herkül Millas
Batı Trakya'da Bektaşiler
Nejdet Bilgi
Kuvâ-yı Milliye Tarihine Katkı

64 KİTAP DAĞARCIĞI

KAPAK RESMİ: Ebüzziya Tevfik'in Konya'da sürgündeyken yaptığı suluboya bir çalışma **ARKA KAPAK:** Hz. Adem. **16th Century Persian Miniatures**'dan alınmıştır. (Bulgarski Houdozhnik Publishers, Sofya, 1990) İnsansoyunun babası Adem, sadece ilk insan değil aynı zamanda da İslâm'a göre peygamberlerin ilkidir. Minyatürde Cennet Bahçesi'nde altıgen bir tahtta otururken görülmektedir. Başında bir taç ve kutsallık sembolü olan ateşten bir hâle olup, Allah'ın elçileri başmelek Cebrail ve Mikail'e bakmaktadır.

OKURLARA MEKTUP

FAHRİ ARAL

Bir sonbahar günü. Lokantaya gidip, öğle yemeği yemek istemiyorsunuz. Büronuzdan çıkıyor, gezinirken camekânda lâkerda görüp, iştahlanıyorsunuz. Biraz kendiniz, yarım okka da ev için kestirip, tekrar büroya dönüyor, bir baş kırmızı soğan, fırından yeni çıkmış sıcak bir somun, lâkerdaya zeytinyağı ve limon, tesr'-i hazm için de bir şişe Château Margaux şarabı. Ardından tatlı bir uyku. Sonra aniden uyanıp, eve gitme telâşı. Bu sırada yanınıza yaklaşan oldukça kibar bir zat. Meğerse polismiş ve sizinle evinize kadar gelip "taharriyat icrası"nda bulunacakmış...

İşte bu sayımızda okuyacağınız Ebüzziya Tevfik'in "Makâme-i Tevkifiye"si böyle başlıyor. Ama geçen yüzyılın sonunda olan bu olayı okuyup, günümüz için hiç umutlanmayın. Şimdi, gazeteciler dahil ülkemizde hiç kimse böyle kibarca tutuklanmıyor. Ayrıca nerede ağızda adeta eriyen eski lâkerdalar, hattâ eski somunlar hele işin cahili olduğum için kıymetli bir şarap olduğunu yeni öğrendiğim Château Margaux...

Tarih ve Toplum bu sayıda ilginizi çekecek yazılarla dolu. Çalışmalarının yoğunluğu nedeniyle bu yıl yazılarını seyrekleştiren Kevork Pamukciyan Ermeni kaynaklarına dayanarak, 1868'de mevcut hanları içeren orijinal bir yayını küçük notlarla aktarıyor.

Genç arkadaşımız Tülay Gençtürk, Fatma Aliye Hanım'ın kadınların içinde bulundukları durumu dile getiren ve sağlığında yayımlamadığı bir şiirini inceliyor.

Mete Çetik'in yazısı ise anılarında Makedonya'daki eşkiyalık tarihine yer veren İzmir Mebusu Tahsin Bey'in (Uzer) deyişiyle "Makedonya şekavet ve komitecilik" tarihinde özel bir yeri olan, II. Meşrutiyet'in ilânından sonra Niyazi Bey'le birlikte İstanbul'a gelen Yane Sandanski (zindanci anlamında Zandanski) üzerine önemli bir değerlendirme.

Muammer Göçmen ise II. Abdülhamid döneminde yabancı basının nasıl izlendiğini ve kontrol edildiğini, bir hayli uzun olan gazete listesi ile birlikte veriyor.

Eser Tutel, "Kayıkları, Yalıları ve İnsanlarıyla Boğaziçi" başlığı altında başlayıp, sürdüreceği yazılardan ilkinde ünlü "Şehnaz Longa"sıyla bilinen Santuri Edhem Bey'in yalısını çocukluk anılarıyla birlikte yazıyor.

Bilim tarihinde çok önemli bir yeri olan ve mühendislik dalında zemin mekaniğinin babası olarak bilinen, mütereke ve cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de bulunmuş Karl Terzaghi'nin konferansının çevirisi ise genç Cumhuriyet'in kuruluşuna dair ilginizi çekecek tespitlerle dolu.

Abdullah Uçman dostumuz Rıza Tevfik'in evrakı arasında bulduğu ilgi çekici belgeleri titizlikle sunmaya devam ediyor. Bu sayıda Jön Türklerle ilgili çalışmasıyla tanınan Ramsaur'un Rıza Tevfik'e, çalışmasına dair yönelttiği soruları okuyacaksınız.

Derginiz *Tarih ve Toplum* Haziran'da Amsterdam'da yapılan CIEPO toplantısındaydı. Sempozyumun yapıldığı salonda açtığımız stand çok ilgi gördü. Hepsi de birer *Tarih ve Toplum* dostu olan seminer üyeleri, on yılın ne kadar çabuk geçtiğini dile getirerek, dergiye uzun ömürler diledi. Bu arada Danışma Kurulu üyelerimiz, B. Flemming, R. Anhegger, K. Kreiser, M. Arai, J. Landau, S. Yerasimos ve diğerleriyle sohbet imkânı bulduk. Orhan Koloğlu ile Amsterdam sokaklarını arşınladık. (Merak saiki ile gittiğimiz bir festivale sayfalarımızda yer vermeyeceğiz!..)

CIEPO Toplantısı ve daha önce İstanbul'da yapılan Bilim ve Teknoloji Sempozyumu'nun değerlendirmesini Orhan Koloğlu'nun kaleminden okuyacaksınız.

Kitabiyat sayfalarında Herkül Millas ile Nejdet Bilgi'nin değerlendirmeleri yeralıyor.

Eylül'de bunaltıcı sıcaklardan uzak, güzel sonbahar günlerinde yeniden buluşmak dileğiyle...

OKURLARDAN MEKTUP

"Esrarlı" Bir "Esrarnâme

Abdullah Uçman hoca 121. sayıda (Ocak 1994, s. 23-24) bir "istihracnâme" yayımlamıştı. İlgileneceğini umarak, muhtemelen bir zabitimizin istinsah ettiği bir "esrarnâme" sunuyoruz. Göya, bu, Muhyiddin Arabî'ye aitmiş. Ruhullah Afganî tarafından tercüme olunmuş. Tetkik için Edirne'ye gitme imkânımız olmadığından ve biraz da bunun --dikkatleri çekmek, orduya, millete moral kazandırmak vb. için– Muhyiddin Arabî'ye maledildiğini sandığımızdan (12-13. asırdan 19-20. asırda olacakları haber vermek az şey mi? Birtakım fal, cifr, rumuz kitaplarının, Şeyh-i Ekber'in adından yararlanma, satışı artırma gibi amaçlarla ona isnad edildiğini gözönüne alarak - Osmanlı'nın geleceğiyle ilgili böylesi bir yazma Enver Paşa'ya da sunulmuş) yorum yapamıyor, olduğu gibi veriyoruz. Ruhullah Afganî de uydurma mıdır, *Bektaşî Nefesleri*'ni (İstanbul 1340, 87 s.) toplayan Derviş Ruhullah olabilir mi diye düşünüyoruz. Zamanın fersudeleştirdiği metinde bazı kelimelerin okunuşunun sıhhatinden emin olamadığımızı belirtmek isteriz.

Mustafa Şahin/İSTANBUL

Edirne Kütüphanesi'nde Bosnavî Hazretlerinin bir kitabında merbut Şeyh Muhyiddin Arabî Hazretlerinin Şecere-i Nu'maniye nâm Esrarnamesi 1302 tarih-i Hicrîde Ruhullah Afganî Hazretleri tarafından tercüme edilmiştir.

1- 1330 senesine vardıkda hicret olur
Bulgar ile harbin hali zuhurât
Karadağ olur onlara bî-ruhem
Bulur belâsını nihayet hem

2- Eder tuğyan ol küffâr Yunan
Nice akvâm olur ol küffâra nigehbân
Pay etmek isterler Acem iklimini
Nice olur bunların zuhuru değil mi?

3- Olur Fransızlarla Alman muharib
Netice olur Alman galib
Yıkılır tac ü tahtı Rum papanın
Budur mebde-i mahvı Avrupa'nın

tarih ve toplum
AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ
AĞUSTOS 1994
CİLT 22 • SAYI 128

İLETİŞİM YAYINLARI A.Ş.
ADINA SAHİBİ
Murat Belge

YAYIN YÖNETMENİ &
SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Fahri Aral

YAYIN KURULU
Nuri Akbayar, Yücel Demirel, Emre Dölen, Erol Şadi Erdinç, Ekrem Işın, Orhan Koloğlu, M. Sabri Koz, Turgut Kut, Necdet Sakaoğlu, Baha Tanman

DANIŞMA KURULU
Fikret Adanır, Feroz Ahmad, Turgut Akpınar, Robert Anhegger, Masami Arai, Cem Behar, Kemal Beydilli, Martin van Bruinessen, Selim Deringil, Paul Dumont, Cornell Fleischer, Barbara Flemming, François Georgeon, Faruk Ilıkan, Colin Imber, Kurtuluş Kayalı, Gündağ Kayaoğlu, Celia Kerslake, Çağlar Keyder, Klaus Kreiser, Uygur Kocabaşoğlu, Gün Kut, Jacop Landau, İlber Ortaylı, Şevket Pamuk, Kevork Pamukcıyan, Donald Quataert, İ. Lütfü Seymen, Şinasi Tekin, Aydın Uğur, Michael Ursinus, Stefanos Yerasimos, Erik Jan Zürcher

TASARIM **Ümit Kıvanç**
UYGULAMA
Çiğdem Dilbaz
DÜZELTİ **Yetvart Danzikyan**
OFSET HAZIRLIK **Ağaçkakan Ltd. Şti.**
Tel. 516 82 80 - 516 07 59
BASKI **Ayhan Matbaası**
DAĞITIM **İletişim Pazarlama A.Ş.**

İLETİŞİM YAYINCILIK A.Ş.
GENEL MÜDÜR **Nihat Tuna**
OKUR İLİŞKİLERİ **Ayten Törün**
SATIŞ-DAĞITIM **Ercan Meriç**

İSTANBUL Klodfarer Caddesi İletişim Han 34400 Cağaloğlu
Tel. 516 22 60 Fax: 516 12 58

ANKARA Konur Sok. 24/4 06640 Yenişehir Tel. 425 36 00 - 425 20 71

İZMİR 857 Sokak İzmiroğlu İşhanı No. 306 35250 Konak Tel: 484 90 42

ABONE KOŞULLARI
Yurtiçi
Yıllık: 650.000.- TL
6 aylık: 325.000.- TL
Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl
Amerika 78 $/yıl
Avustralya 87 $/yıl

Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir

Yurtiçi abonelik için abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresi yazılarak fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla birlikte yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Yurtdışı abonelik için bedelin İLETİŞİM A.Ş.'nin **PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale edilmesi ve dekont fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Kıbrıs satış fiyatı: 60.000.- TL

OKURLARDAN MEKTUP

4- Buhara, Hîve, Afgan ilinden
Yürür nice rical Şark cihetinden
Bunlar hep Afgan üzre yürür
Velâkin ehl-i şirkten şiddet görür.

5- Olur bir harb-i şedid ol demde
Cihan mazarrat olur deryâ-yı demde
Bu harbin şiddeti eder dünyayı lerzân
Olur dünya âhiri hep kızıl kan

6- Japonya mahv eder iklim-i Rus'u
Yıkar Asya'yı Şeyh Sünûsî
Yürürler Hind ü Çin Müslümanı
Boyarlar kan ile selde cihanı

7- Mısır'dan olur ordu-yı İslâma nusret
Gelir Mağrib-i Aksâ'dan en şiddetli gayret
Olur İslâmlar gâh galib gâh mağlub
İki yıl sonra hâsıl olur cümle matlub

8- Eder dünyayı istilâ İslâmlar
Tehayyürde kalır onu hep görenler
Hod Müslimîn içre melekler
Çeker onlar da epeyce emekler

9- Semavî ba'zı âyât-ı muazzam
Zuhur eder o yıl Allahü â'lem
Adüvv addetmezler ingilizleri
Onunla fethederler düşmanları

10- O türlü çalkalanır âlem serâser
Verilmez kâfire aslâ bir yer
Olur hâkim cihanda Türkler
Olur cârî cihanda hükm ü karar

***

Harbin hâli olur çok yaman
Türâba dökülür ol günü duman
Yunanistan'ın dünyada nesli silinir
Harbde İslâma bir hafta dayanmaz bıkar

Âl-i Osman ateşler saçar
Kırım ve Kazan ile Buhara, Afgan
Yekvücud olur hem de Hindistan

Ellidokuz Muharrem yarısı
Dünyada harbe başlar küffâr kişi
Onları gark eder Hazret-i Settar
Dörtte bir kalır İngiliz küffâr

Fransız garb cihetin eder terk-i karar
Mukaddem Venedik görür hayli zarar
Ol Prusya sedleri açar
Altmışbirde tamam biter harb
Altmışüçte Türk'e tâbi' olur evlâd-ı Arab

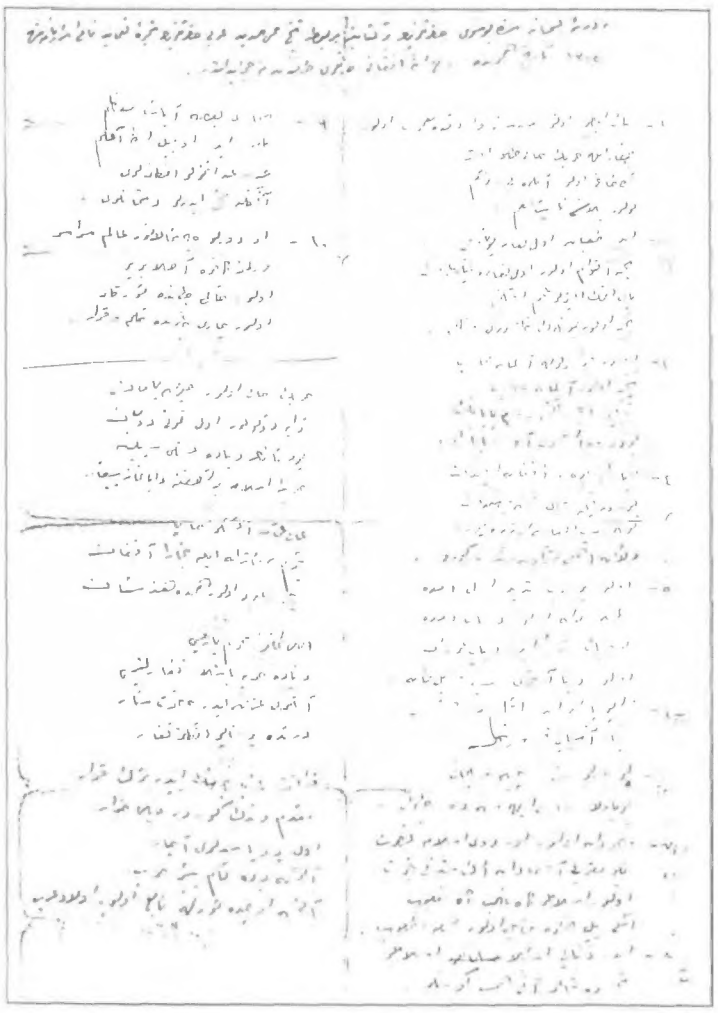

Yüzyıl Önce Osmanlı Basını

Geçtiğimiz aylarda 11. yılına giren derginizi, daha doğrusu dergimizi kutluyor, daha uzun yıllar birlikte olmayı umuyorum. Lakin beni biraz üzen bir husus var. Yaklaşık üç-dört ay önce "Yüzyıl önce Osmanlı Basınında bu ay" köşesini belki de zaruri sebeplerden dolayı kaldırdınız. Yıllardır severek okuduğum hem öğretici hem de keyifli bu köşenin -Tabii mümkünse- tekrar yayımlanmasını istirham ediyorum.

Saygılarımla
Enver Dökmeci/Mersin

1868'de Mevcut İstanbul Hanları

KEVORK PAMUKCİYAN

İstanbul hanları yalnız ticarî yönden değil, kültür bakımından da şehrin tarihinde önemli rol oynamışlardır. Meselâ eskiden beri matbaaların büyük kısmı hanlarda faaliyette bulunmuştur. Batı Ermeni aydınları, okula gidememiş gençlere, hanlarda muhtelif dallarda ders vermişlerdir. Ezcumle, 1830 sıralarında, Fizika Boğos Melikşahyan (1788-1855), Çukur Han'da, zanaatkâr çocuklara hususî dersler vermiştir. Musikişinas Zenne Boğos Sargavak (1746-1826) ise, Zincirli Han'da açtığı bir dershanede, gençlere dinî musiki öğretmiştir. Muhtemelen Baba Hampartzum Limonciyan (1768-1839)'da burada, kendisinin talebesi olmuştur.

11 Nisan 1800'de Büyük Yeni Han'da, 26 Nisan 1800'de ise Vezir Hanı'nda, yeni bir başpatriğin seçimi için, amiralar toplantı yapmışlardır. Sofcu (eski adı Zofci) Hanı'nda ise, 1740 sıralarında, Ermeni Katolikler kuddas-ı şerif (Fr. "Messe") ayinini icra etmişlerdir, zira 1830 yılına kadar hususî ibadethaneye malik değillerdi. Ayrıca hanlar, eskiden bekâr odaları olarak da kullanılmıştır.

İstanbul'un en eski hanları, Kebeci Han'la Balkapan Hanı'dır. Tarihçi

Hanlar Listesi broşürünü yazan H. Palakaşyan

Harutyun Mırmıryan'a (1860-1926) göre, birincisi İmparator Konstantin'in zamanından kalmıştır ve o devirde ahır olarak kullanılmıştır. İkincisinin de Bizans döneminde inşa edildiği söylenmektedir.

Şimdiye kadar Ermeni kaynaklarından, beş adet İstanbul Hanları listesi tesbit etmiş bulunmaktayız.

Birincisi, 1868'de İstanbul'da Rupen Kürkciyan (1825-1870) matbaasında basılan, Gürünlü Muallim Manuk'un *Hamarod Askharhakrutyun* (Muhtasar Coğrafya) adlı kitabının sonunda bulunmaktadır (s. 74-87). Sayıları 196'dır. İkincisi, 1887'de İstanbul'da, Manuil Ardiri matbaasında basılan, Hovnan Palakaşyan'ın (1860-1951) *Değakrutyun Gosdantnubolso* (İstanbul Topografyası) adlı eserinin sonunda bulunmaktadır (s. 51-64). Sayıları 266'dır.

Üçüncüsü, 1895'de Hagop Matteosyan matbaasında basılan, Ermeni harfli Türkçe *İlâveli salname ve istihracat-ı saire* adlı yıllığın 109-149.cu sayfalarında bulunmaktadır. Sayıları, İstanbul tarafında 243, Galata cihetinde ise 101 olarak kaydedilmiştir.

Dördüncüsü, 1906 yılı *Yedikule Ermeni Hastahanesi*'nin *Salnamesi*'nde bulunmaktadır (s. 474-481). Sayıları İstanbul'da 159, Galata'da ise 89'dur.

Beşincisi ise, 1912'de H.Palakaşyan matbaasında basılan ve aynı şahsın hazırladığı *Khanatzank* (Hanlar Listesi) adlı broşürdür. Sayfa adedi 22'dir, ancak numaralandırılmamışlardır. Hanların sayısı ise 550'dir.

Birinci kaynağı, Türkçe alfabetik sıraya göre düzenleyerek, baştaki izahata da yer vererek, bazılarına da notlar ilâve ederek ve Ermeni harfli imlâyı değiştirmeyerek, aynen sunuyoruz.

İstambol'da ve etrafında olan hanların mahallerini, isimlerini numeroları ile beyan olunur. Fekat birkaç hanlerin numerosu olmadığından, biz de hanleri numerosuz yazdık.

AĞA HANI - Asmaaltı, Tahmiz sokağında, No. 22.

AĞA HANI - Yorgancılar içinde, 26.

ALACA HAN, (yıkık) - Marpuccular sokağında, 52.

ALİ BEG HANI - Çukurçeşme'de, 69.

ALİ PAŞA HANI - Mercan Çarşısı'nda, 37.

ALİ PAŞA HANI - Yorgancılar başında, 65.

ARAB HANI - Sultan Muhammed'de (bugün Fatih), Deve Hanı sokağı'nda, 18.

ARABACI HANI - Sultan Muhammed'de, Arabacı meydanında, 9.

ASDARCI HANI - Çarşı (Kapalı) içinde, 70.

AŞIR EFENDİ HANI - Gömrük caddesinde, Sultanhamam sokağı'nda, 23.

AYNALI HANI - Unkapan'da, Zeyrek Cami karşısında, 166.

AYNALI HANI - Uzunçarşı'da, Çıkrıkcılar içinde, 4.

BALTACI HANI - Alaca Han caddesi'nde, 28.

BALTACI HANI - Kalpakcılar başında, 3 (Kapalıçarşı'da).

BALTACI HANI - Mahmudpaşa'da, Mahkeme sokağı'nda, 7.

BALTACI HANLARI, yan yana - Galata'da banka altında, 69-73.

BANKA HANI - Perşembe'de (Galata'da, Perşembepazarı'nda), 1.

BASMA HANI - Asmaaltı, Pirinçciler içinde, 15.

BEZCİ HANI - Mahmudpaşa'da, Bezciler sokağı'nda, 16.

BODURUM HANI - Kalpakcılar başında (Kapalıçarşı'da), 51.

BONCUKCU HANI - Sakaçeşmesi yokuşunda, 102.

BOSDANCI HANI - Asmaaltı'nda, 14.

BURSAN HANI - Galata'da, Maltez sokağı'nda, 8.

CAMBAZ HANI - Asmaaltı, Şeytan Çarşısı'nda, 22.

CAMLI HAN - Yorgancılar başında.

CELEBCİ HANI - Unkapan'da, Zeyrek Camisi'nin karşısında, 172.

CEFER (Cafer) AĞA HANI - Mahmudpaşa'da, Mahkeme sokağı'nda, 2.

CEVAYİRCİ HANI - Hasırcılar caddesi'nde, 41.

ÇADIRCI HANI - Tavukbazarı'nda, Çilingirler içinde, 39.

ÇAVUŞBAŞI HANI - Asmaaltı'nda, 10.

ÇİNİLİ HANI - Tarakcılar sokağı'nda, 16.

ÇORABCI HANLARI - Yan yana, Mahmudpaşa'da, 40-52.

ÇUHACI HANI - Çarşı'da, Sahatcılar içinde, 12.

ÇUKUR HANI - Çarşı içinde, 69.

Muhtasar Coğrafya

ÇUKUR HANI - Mercan Çarşısı'nda, 5.

ÇUKUR HANLAR - Karşı karşıya, Asmaaltı'nda, Şeytan Çarşısı'nda, 1-4.

DAŞ (TAŞ) HAN - Bahçekapusu'nda, 14.

DEMİR HANI - Tahdakale'de, Kantarcılar caddesi'nde, 7.

DEMİR HANLARI - Yan yana, Galata'da, Kürekciler sokağı'nda, 21.

DEVE HANI - Sultan Muhammed'de, Deve Han sokağında, 42.

DEYİRMEN HANI - Galata'da, doğru yolda, 3.

DÜLBENDCİ HANI - Gedikpaşa'da, iki sene evvel yandı harab oldu.

ELÇİ HANI - Çemberlitaş'da.

Not: Avrupa devletlerinin elçilerin genellikle eskiden burada ikamet etmekteydiler.

EMİR HANI - Çakmakcılar Yokuşu'nda, 96.

EMİR HANI - Sultan Muhammed'de, Çörekciler Kapusu'nda, 16.

EMİRLER HANI - Sultan Muhammed'de, Malta Çarşısı'nda, 38.

EMİRLER HANI - Unkapan'da, doğru yolda.

ENFİYECİ HANI - Balıkbazarı'nda, 4.

ESET (ESAD) EFENDİ HANI - Gömrük caddesi'nde, Sultanhamam sokağında, 1.

EVLİYA HANI - Uzunçarşı başında, 3.

EVLİYA HANI - Yorgancılar'da (Kapalıçarşı'da), 13.

FİLCANCI HANI - Fincancılar Yokuşu'nda.

GİRALİ HANI - Galata'da, Balıkbazarı'nda, 12.

GİNORTA HANI - Galata'da, Perşembebazarı'nda, 10.

GÜRCİ HANI - Asmaaltı'nda, 75.

ĞAYSERLİ HANI - Galata'da, Kürekciler başında, 55.

ĞOCA PAŞA HANI - Ğoca Paşa sokağı'nda.

HALICI HANI - Mahmudpaşa başında, 282.

HALİL EFENDİ HANI - Tahtakale'de, Şekerci sokağı'nda, 23.

HALİL PAŞA HANI - Galata'da, köprü başında, 6.

HAN'I HALİL - Ketenciler (Kapalıçarşı'da) başında, çıkmaz sokak içinde.

HARACCI HANI - Asmaaltı, Tahmiz sokağı'nda, 11.

HARACCILAR MAĞAZASI - Yeni Cami sokağı'nda, 5.

HASAN PAŞA HANI - Divanyolu'nda, 135.

Not: Apraham Amira Terziyan'ın (1767-1827) matbaası, 1824-1826 yılları arasında burada faaliyette bulunmuştur.

HAVYAR HANI - Galata'da, köprü başında, 23.

HAZNADAR HANI - Tavukbazarı'nda, 34.

HÜSEYİN BEG HANI - Unkapanı'nda, Yeniçeşme sokağı'nda, 3.

IBRIKCI HANI - Ayazmakapusu'nda,

Vezir Han'ın şimdiki durumu

Sepetciler içinde, 76.

MAMELİ HANI - Mercan çarşısı'nda, 79.

MARET HANI - Bahçekapısı'nda, İmaret meydanı'nda, 17.

İPLİKCİ HANI - Irgadbazarı'nda, 64.

Not: 1657'de, Eremya Çelebi Kömürciyan'ın Ruzname'sinde zikredilmiştir.

İSBETCİ HANI - Galata'da, Perşembebazarı'nda, 29.

KADI - KUMRU HANI - Mercan'da, 61.

KAMANTO HANI - Mahmudpaşa'da.

KAMANTO HANI - İki kapulu, Galata'da, Yenicami sokağı'nda, 37-20.

KAMANTO HANI - Galata'da, Perşembe'de, banka altında.

KAMANTO HANI - Küçük, Galata'da, Tekhoroz yerinde.

KAMANTO HANI - Galata'da, Balıkbazarı'nda, 5.

KAMANTO HANI - Galata'da, Perşembe'de, banka karşısında, 19.

KAMANTO HANI - Galata'da, Yorgancılar içinde.

KÂRGİR HANI - Çukurçeşme'de, 15.

KAŞIKCI HANI - Mahmudpaşa'da, 268.

KATIR HANI - Uzunçarşı'da, 138.

KEBABCI HANI - Kürkciler çarşısı'nda, 12.

KEBABCI HANI - Tahtakale'de, Şekerci sokağı'nda, 2.

KEBECİ HANI - Çarşı içinde (Örücüler kapısında/, 104.

Not: 1652'de, Eremya Çelebi Kömürciyan'ın Ruzname'sinde adı geçmektedir.

KEHRİBARCI HANI - Eski Saray önünde (Beyazıt'da).

KELLE KESEN HANI - Çadırcılar içinde, 29.

KERPIC HANI - Irgad Bazarı'nda.

KEVORK BEY HANI - Galata'da, Kürekciler sokağı'nda.

Not: İşbu Kevork Bey'in, Apraham Paşa Eramyan'ın (1833-1918) pederi, Mısır Hıdivi'nin sarrafı, Kevork Bey Eramyan'ın (1816-1900) olması çok muhtemeldir.

KIZLAR AĞASI HANI - Mercan'da, 102.

KİLİD HANI - Gömrük caddesi'nde, Aşır Efendi Han'ın karşısında, 28.

KİLİD HANI - Uzunçarşı'da, 350.

KOMİSYON HANI - Galata'da, köprü başında.

KÖMÜRCÜ HANI - Galata'da, Perşembe'de, 9.

KUMRU HANI - Çakmakcılar yokuşunda, Sakaçeşmesi sokağı'nda, 14.

KUNDAKCI HANI - Tahdakale'de, Kantarcılar caddesi'nde, 9.

KURŞUNLU HANI - Galata'da, Perşembe'de.

Not: Eskiden Kurşunlu Mahzen denilen işbu hanın kubbesi, 11/22 Mayıs 1766'da vuku bulan depremde yıkılmıştır.

KUŞAKCI HANI - Uzunçarşı başında, Örücüler içinde, 22.

KUTUCU HANLARI - Karşı karşıya, Tahdakale'de Kutucular içinde, 43-44.

KÜRKCÜ HANI - Mahmudpaşa'da, 138.

Not: Geçen yüzyılın ilk çeyreğinde, Arabyan matbaası bir müddet burada faaliyette bulunmuştur. Tarihçi Avedis Berberyan'a (1798-1873) göre de, 27 Haziran 1854'de tamamen yanmıştır.

LEBLEBİCİ HANI - Ketenciler başında, 79.

LONCA HANI - Tahdakale'de, Şekerci sokağı'nda, 17.

MAFA HANI - Mafa meydanında.

Not: Mafa, veya doğru şekli Mefa, Vefa'nın eski adıdır.

MATEYO HANI - Tarakcı sokağı'nda.

MEHANELİ HAN - Sultan Muhammed'de, Sarraf sokağı'nda, 8.

MERCAN HANI - Mercan çarşıda, 12.

Ali Paşa Hanı

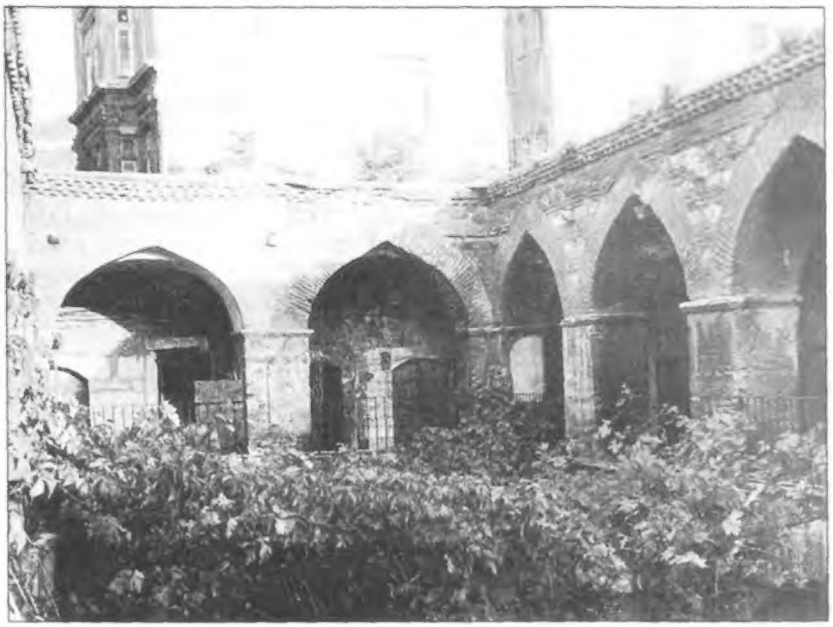

Kurşunlu Hanı

MESDCİ HANI - Langa'da.

MUHAMMED ALİ PAŞA HAN(I) - Galata'da, Köprü başında, 130.

MUSDAFA PAŞA HANI - Tahdakale'de, Paçacı sokağı'nda, 9.

MUSDAFA PAŞA HAN-I ZARİF - Sultan Muhammed'de, 7.

MUSDAFA PAŞA HANLARI - Karşı karşıya, Fincancı sokağı'nda, 50-47.

MÜFDÜ HANI - Tahdakale'de, Paçacı sokağı'nda, 4.

MÜRSÜL OĞLU HANI - Bab-ı Zabtiye sokağı'nda, 28.

MÜSİRUZ HANI - Beyoğlu'nda, Yüksekkaldırım'da, 12.

NAKIB HANI - Sultan Muhammed'de, Malta çarşısı'nda, 67.

NASIF AĞA HANI - Fincancılar'da, 13.

ÖLÜ ÇIKMAZ HANI - Mercan çarşısı'nda, 64.

PAMBUKCUOĞLU HANI - Mahmudpaşa'da.

PAPAZOĞLU HANI - Asmaaltı'nda, 9.

PARTAL PAŞA HANI - Fincancılar yokuşu'nda, 16.

PASDIRMACI HANI - Mercan çarşısı'nda, 71.

PAŞA HANI - Galata'da, köprü başında, 138.

PERDAHCI HANI - Çarşı içinde, Dülbendciler sokağı'nda, 38.

PEŞDIMALCI HANI - Galata'da, Gömrük kurbinde, 5.

PEŞDIMALCI HANLARI - Yan yana, Etmeydanı yokuşu'nda, 1-6.

RİZA PAŞA HANI - Fincancılar yokuşu'nda, 8.

RİZA PAŞA HANI - Tahdakale'de, 27.

RUBİYE HANI - Kürkciler başında, 32 (Kapalıçarşı'da).

SABON HANI - Ketenciler başında, 21 (Kapalıçarşı'da).

SABON HANI - Uzunçarşı'da, 159.

SAHATCI HANLARI - Yan yana, Perşembebazarı'nda, 32-38.

SALEBCİ HANI - Asmaaltı, Şeytan çarşısı'nda.

SAMANCI HANI - Perşembe'de, 176.

SARI AHMED OĞLU HANI - Unkapan'da. Papazoğlu mahallesi'nde, 13.

SARRAF HANI - Yorgancılar'da (Kapalıçarşı'da), 13.

SAYILAR HANI - Uzunçarşı'da, Tomrukcu sokağı'nda, 33.

SEĞPOS HANI - Perşembe'de, 15.

Not: İşbu han, Eğinli sarraf ve bazirgânbaşı, Seğpos veya Seğpesdros (1680-1754) tarafından inşa ettirilmiştir.

SELÂNİK HANI- Galata'da, Selânik sokağı'nda, 11.

SEPETCİ HANI - Asmaaltı, Tahmiz sokağı'nda, 12.

SEPETCİ HANI - Kalpakcılar başında (Kapalıçarşı), 45.

SEYİD HANI - Uzunçarşı'da, Tomrukcu sokağı'nda, 20.

SIRMAKEŞ HANI - Divanyolu'nda, 89.

Not: 1660 yangınına kadar, Darphane burada bulunmuştur.

SOFCU HANI - Tavukbazarı'nda, 15.

SORGUNCCU HANI - Kalpakcılar başında, 135.

SULTAN HANI - Mercan çarşıda, 62.

SULTAN ODALARI - Mahmudpaşa'da, Mahkeme sokağı'nda, 21.

SULU HAN - Sultan Muhammed'de, Doğru yolda, 8.

Not: Mağakya Çelebi Cevahirciyan'a (1665-1733'den sonra) göre, 1688'de yanmıştır.

SÜLEYMAN PAŞA HANI - Divanyolu'nda, Sultan Mahmud Türbesi'nin karşısında.

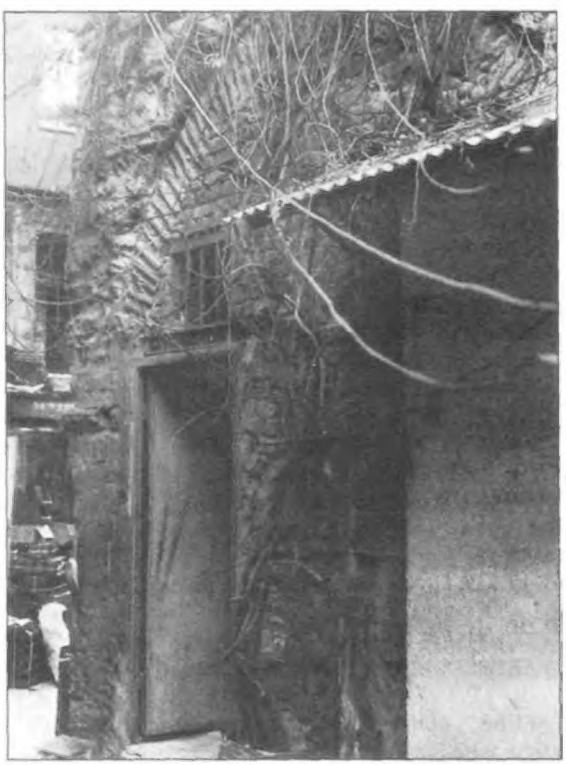

Zindan Han

SÜMBÜLLÜ HAN - Çakmakcılar yokuşu'nda, 24.

ŞEKERCİ HANI - Asmaaltı, Pirincciler içinde, 13.

ŞERİF PAŞA HANI - Uzunçarşı başında.

ŞEYH DAVUT HAN (küçük) - Tahdakale'de, Kantarcılar'da, 36.

ŞEYH DAVUT HAN (böyük) - Tahdakale'de, Şekerci sokağı'nda, 3.

ŞİŞECİ HANI - Marpuccular başında, 44.

TABAKO HANI - Galata'da, Balıkbazarı'nda, 167.

TAHDA HAN - Mahmudpaşa'da, Bezci sokağı'nda, 27.

Not: 1656'da, Eremya Çelebi Kömürciyan'ın Ruzname'sinde zikredilmiştir.

TAHDA HAN - Galata'da. Kürekciler sokağında.

TAKKECİ HANI - Kalpakcılar başında. 8.

TİCARET HANLARI - Karşı karşıya, Çakmakcılar yokuşunda. Tarakcılar sokağı'nda. 2-2.

ÜTÜCÜ HANI - Hasırcılar caddesi'nde. 44.

ARAKCI HANI - Çarşıda, Sarraflar sokağı'nda, 141.

EZİR HANI - Tavukbazarı'nda.

Not: Mağakya Çelebi Cevahirciyan'a göre. 1661'de inşa edilmiştir. 1766 depreminde tamamen yıkılmıştır.

YAĞCI HANI - Asmaaltı, Balkapanı'nda. 13.

YAĞCI HANI - Tavukbazarı'nda, 13.

YAĞLIKCI HANI - Tavukbazarı'nda.

YALDIZLI HAN - Mercan çarşısı'nda, 47.

Not: Kazaz Artin'in (1771-1834) yazıhanesi burada bulunmakta idi. Duvarları altın yaldızla müzehheb olduğu için, önce Yaldızlı, sonra da Yaldız Han adını almıştır.

YAREZ HANI - Asmaaltı'nda, 66.

YARIM HANI - Marpuccular başında, 39.

YARIM HANI - Yorgancılar'da (Kapalıçarşı), 45.

YARIM TAŞ HANI - Mahmudpaşa'da. Bezci sokağı'nda, 17.

YARIM TAŞ HANI - Mısır çarşısı'nın kurbinde.

YEMİŞ HANI - Uzunçarşı'da. 126.

YENİ HAN - Galata'da. Yenicami sokağı'nda, 8.

YENİ HAN (böyük) - Çakmakcılar yokuşu'nda, 33.

Not: İnciciyan'a göre 1761'de inşa edilmiştir.

YENİ HAN (küçük) - Çakmakcılar yokuşu'nda, Sakaçeşmesi sokağı'nda, 8.

YENİ HAN - Hasırcılar caddesi'nde, 25.

YENİ HAN - Sultan Muhammed'de, Çilingilerler sokağı'nda, 7.

YENİ HAN - Sultan Muhammed'de, Çörekci kapusu'nda.

YENİ HAN - Sultan Muhammed'de, Sarraflar sokağı'nda, 2.

YENİ HAN - Unkapanı'nda, Papazoğlu mahallesinde, 4.

YILDIZ HAN (böyük) - Mahmudpaşa'da, 275.

YILDIZ HAN (küçük) - Mahmudpaşa'da, Bezciler sokağı'nda, 1.

YILDIZ HAN - Ketenciler (Kapalıçarşı) başında, 30.

YOL GEÇEN HANI - Bitpazarı'nda, 12.

YOL GEÇEN HANI - Çarşı içinde, 51.

YOL GEÇEN HANI - Kalpakcılar (Kapalıçarşı) başında.

YUNCU HANI - Yorgancılar (kapalıçarşı) başında, 3.

YUSUFYAN HANI - Fincancı yokuşunda, 11.

Not: İşbu ailenin atası, Saatcıbaşı Yusuf veya Hovsep Çelebi (1680-1750) olmuştur.

Kürkçü Han

ZAFRAN HAN (böyük) - Çarşı içinde, 63.

Not: 28 Haziran / 10 Temmuz 1894 depreminde büyük hasar gördüğünden, yıktırılmıştır.

ZAFRAN HAN (küçük) - Çarşı içinde, 48.

Not: 28 Haziran / 10 Temmuz 1894 depreminde büyük hasar gördüğünden, yıktırılmıştır. Her iki han da, Örücüler Kapısı'nda yanyana bulunmuştur.

ZENCİRLİ HANI - Çarşı içinde, Çuhacılar sırasında, 26.

ZENCİRCİ HANI - Unkapanı'nda, 7.

ZENCİRCİ HANI - Galata'da, doğruyolda.

ZINDAN HANI - Zındankapu, iç tarafında, 13.

ZİLİFDAR AĞA HANI - Uzunçarşı'da, 156.

Görüldüğü üzere, işbu liste, yalnız İstanbul hanlarının tarihçesi bakımından değil, aynı zamanda semtlerinin, caddelerinin ve bilhassa sokaklarının topografik tarihi bakımından da önemlidir.

Parantez içindeki isimler ve notlar tarafımızdan eklenmiştir. Diğer taraftan, hanların kapı numaralarının, orijinal metinde başta kaydedilmiş olduğunu da açıklamak istiyoruz.

K. Pamukciyan

"Memnu mu olmak Vech-i Nisvan Nümayan?"

Fatma Aliye Hanım ve Bir Şiiri

TÜLAY GENÇTÜRK

Tanzimat, batı değerlerinin Osmanlı toplumuna yansıdığı ve en büyük yansımalarından birini edebiyat alanında gösterdiği bir dönemdir. Bu dönemde, toplumsal değişimin etkileri birçok alanda olduğu gibi kadın hakları konusunda da görülmeye başlanmıştır. Fazla sayıda kadın edebiyatçının olmayışı nedeniyle, kadın hakları konusu da öncelikle erkeklerin eserlerinde yer almıştır. Ancak dönemin önemli yazarlarından Fatma Aliye Hanım (1862-1936), çeviri, roman, anı, tarih, felsefe türünde verdiği oldukça fazla sayıda eserlerin bir çoğunda kadın sorununu temel almıştır.[1] Birçok Tanzimat yazarı gibi Fatma Aliye Hanım'ın eserleri de sadece sanat adına yazılmış eserler değil, çeşitli sorunların ele alındığı, çözümler arandığı eserlerdendir. Kısaca yazar, eserlerini çeşitli konularda görüşlerini belirttiği birer araç olarak kullanmıştır.

Yazarlık yönü oldukça iyi bilinen Fatma Aliye'nin pek bilinmeyen bir de şairlik yönü vardır. Kendisini şair olarak düşünmeyen Fatma Aliye Hanım, yazdığı şiirleri yayınlamamıştır. Kadın hakları, vatan sevgisi, savaşın korkunçluğu, batıyı taklit gibi konuları işleyen şiirlerinden yalnızca "Temaşa" adlı şiiri yayınlanmıştır.[2] Yazar/şair Fatma Aliye Hanım, şiirlerini de çeşitli toplumsal konuları dile getirmek için yazmıştır.

Kadın sorununu çeşitli eserlerinde, makalelerinde ve verdiği konferanslarda ele alan Fatma Aliye Hanım, bugün de hâlâ tartışılan kadının toplumdaki yeri, eğitiminin önemi, aile içindeki ve evlilikteki konumu, İslâmiyet'in kadınlara yaklaşımı, tesettür gibi birçok konuyu işleyerek daha o dönemde kadın sorununu gündemde tutmaya çalışmış ve bunda da başarılı olmuştur. Şairin bu konuya yaklaşımında ise İslâmiyetin ilk yıllarındaki kadınların yaşam biçimleri önemli bir yer tutar. Şairin şiirleri[3] arasında bulunan 68 dizelik, serbest vezinli,[4] başlıksız bir şiiri, daha o dönemde, kadın haklarını savunmak amacıyla cesur bir tarzda yazılmıştır. Şiir, İslâm kadınlarının yüzyıllar önceki durumuyla Tanzimat dönemindeki durumunu karşılaştırır, kadınların türlü haksızlıklara maruz kaldığını isyankâr bir şekilde dile getirir. Fatma Aliye Hanım'ın bu şiiri, bugün de hâlâ tartışma konusu olan tesettür konusuna açıklık getirmeye çalışması açısından oldukça önem taşımaktadır.

Fatma Aliye Hanım, şiirine Tanrı'ya yalvararak başlar. Nice yıldır yüzü gülmeyen bu millete, özellikle de kadınlara artık bu kadar zulmün yettiğini ve kadınların içinde bulunduk-

1 Fatma Aliye Hanım'ın hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Emel Aşa, Fatma Aliye Hanım, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1992; Mübeccel Kızıltan, "Öncü Bir Kadın Yazar: Fatma Aliye Hanım", **Journal of Turkish Studies: Türklük Bilgisi Araştırmaları Fahir İz Armağanı I**, XIV (1990 (bs. 1991)); Mübeccel Kızıltan, "Türk Kadın Hakları Mücadele Tarihinde Fatma Aliye Hanım'ın Yeri", **Kuram-Kitap I**, Ocak 1993.

2 Ahmet Muhtar, **Şair Hanımlarımız**, (İstanbul: Matbaa-i Safa ve Enver, 1311/1895-1896), s. 27-33.

3 Şiirler, Fatma Aliye Hanım'ın evrakı arasında bulunmaktadır, Mübeccel Kızıltan-Tülay Gençtürk, **Atatürk Kitaplığı Fatma Aliye Hanım Evrakı Kataloğu-I** (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1993), s. 38-40.

4 Şairin el yazısıyla yazılmış bu şiirin bazı yerlerine anlam verilememiştir. Bu gibi durumlar metinde soru işaretiyle belirtilmiştir. Ayrıca şiir hece vezni ile yazılmış olmasına karşın mısralar arasında ölçüler bakımından tutarsızlıklar bulunmaktadır.

ları bu hazin halin onların 'yazgı'sı olmadığını, insanın ancak Tanrı'ya ibadet ettiğini belirterek kadınları kurtaracak tek varlığın da yalnızca Tanrı olduğunu söyler:

Alâm u mezâlim nice yıldır
Güldür İlahî artık milleti güldür
Yetişir bunca mihnet ü âlâm u enin
Mukadder mi nisvana bu hal-i hazîn
Tenvir eyle nur-ı hakikatle İlahî
Ham ervahı, kulûb-ı siyehfamı
Ilahî sensin ancak halaskâr-ı nisvan
Sensin ancak Halik-ı mabud-ı insan
Nisvan perişan, nâlân, giryan
Ne dalâlet(?) Ya Rab bunlar da insan

Fatma Aliye Hanım, kendisinin aslında şair olmadığını, ancak kadınların içinde bulundukları elem verici durum nedeniyle üzüntüsünden bu şiiri kaleme aldığını ve duygularını kâğıda döktüğünü söylemektedir. Aslında kendisi "şiire yabancı bir şardır":

Şu ahval-i mu'lim beni de şair etdi
Şiire bigâne müteşair etdi
Hayat-suz olan sanki tebahhür etdi(?)
Esefle teessürle elfaz teşe'ür etdi

Şair, atalarımızın ilerleme ve yükselmeyi hedef aldığını, ancak bugün bunların yerine insanlığın yarısını oluşturan kadınlarla savaşıldığını ve onlara haksızlıklar karşısında feryat etmenin dahi yasaklandığını, 'yüzünü kapa! yoksa!' diye başlayan tehditler savrulduğunu ve sürekli aşağılanıp ezildiklerini belirtir:

Terakki vü tealî değil miydi efkârımızda
Nisvan ile boğuşmak var mıydı
ecdadımızda
Haksızlıktan feryad memnu nisvana
Nev'-i beşerin nısfı olan insana
"Yüzünü kapa! Yoksa!" diye esvak u
pazarda
Terazi olunmaz anları tahkir ü âzârda

Dinlerinin hükümlerini bilmiyorlar

Fatma Aliye Hanım

diye dost ağlayacak, düşman gülecektir halimize. Kadınlara zulmü reva görenler mahşer gününü, mahşer günündeki durumlarını ve orada kadınları örtünmeye zorlamalarını nasıl açıklayacaklarını düşünsünler. Ve o gün Tanrı, bu zulmü ve haksızlığı neye dayanarak yaptıklarını ve "Ben size Kur'an gönderip, hem'nevilerinize karşı şefkatli olmanızı, Peygamberin emirlerine uymanızı istemedim mi?" diye sorduğunda nasıl cevap verilecektir?

Düşünsünler mahşeri, o ruz-ı cezayı
Düşünsünler o zamanki mezalim ü itâbı
Neyle teşrih edecekler bu mecburî nikabı
Ruz-ı cezada ihkak-ı hak için Yezdan
İsterse bu zulme karşı delail ü bürhan
Der ise size irsal etmedim mi Kur'an
Bildirmedim mi nev'inize şefkati furkan
Nasıl tâbi olmadınız akval-i Resule
Bir tarik-i müstakim ile Bana vusule

Yazar/şair, eserlerinde İslâmiyetin gerekleri konusunda görüş belirttiğinde çıkış noktası olarak eski İslâm kadınlarını alır. Birçok haktan mahrum bırakılan, yalnızca bir süs, bir zevk aracı, bir hizmetçi, çocuk doğurup emzirip büyüten bir meta olarak görülen, şahitlikleri kabul edilmeyen, mirastan mahrum bırakılan, istemedikleri kocalara verilen, üzerlerine ortaklar getirilen, dünyaya peçeler ardından baktırılan kadınların bu durumda olmaları İslâmiyetin uygulamalarının bir sonucu değildir. Bu tür uygulamalar sonradan, İslâmiyeti tam anlamıyla bilmeyen kişilerin yaptırımları sonucu ortaya çıkmıştır. İslâmiyetten evvel kadınların herhangi bir hakları ya da özgürlükleri yoktur. İslâmiyetin gelmesiyle kadınlar birçok hak ve özgürlüğe kavuşmuşlardır. Hatta medreselerde (erkeklere de) ders veren birçok İslâm kadını vardır. Fatma Aliye, tesettür ve diğer konularda da İslâm kadınlarını örnek verir. Hatice (Hz.), Safiye, Zehra, Ayşe gibi İslâmın önde gelen kadınları dinini bilmeyen o cahillerin, cennetin kapısında karşılarına dikilip Allah'ın emirlerine uymadıklarını ve bu nedenle cennette onlara yer olmadığını, kadınları aşağılamaya nasıl cesaret ettiklerini sorarlar ve cehaletten fırsat bularak kadınların yüzlerinin peçeyle örtüldüğünü belirtirler. Oysa onların yüzünde daha önceleri peçe denen bir şey yoktur:

Hatice, Safiye, Zehra, Aişe, Ümm-i Ruman
Olunca bir mevki-i muallâda nümayan
Dikilip bab-ı cinanda derlerse eğer
Ne cahiller gelmiş İslâmdan da meğer
Bizi tahkire nasıl cür' etyâb oldunuz
Tagallüb ü cehlden fırsatyâb oldunuz
Vechimizde bizim var mıydı peçeler!
Bizler gibi mübarek ve mukaddes niceler
Ruy-ı pâkları ayân u musaffâ
Cümle meâyibden maâdâ vü müberra
Yaşadık biz iffet ü fazilet bilerek
Ricalimizden merhamet ü tazim görerek

Hatice, Safiye, Zehra gibi büyük İslâm kadınları dinini bilmeyenlerle konuşmalarını sürdürürler: kendilerinin yüzlerinde peçeler olmadığı halde iffet ve namuslu bir şekilde, herkesten merhamet ve saygı görerek yaşamışlardır. İnsanın anlayışı bu mudur? İn-

sanın yüzünün açık olması yasak mıdır? Kadın haklarını çiğneyerek ne hakla onların yüzleri örtülmüştür? Oysa Peygamberin sözleri açık seçik ortadadır. Peygamber defalarca, cennet hurisi görmek isteyenlerin Ümmi Ruman'ın yüzüne bakmasını buyurmuştur. Öyleyse şimdiki efsanenin (uygulamaların) nedeni nedir?

Ne hakla örttünüz siz vech-i insanı
Çekinmeyerek ezerek hukuk-ı nisvanı
Tasavvur olunur mu böyle
temeddün erkânı
Bu mudur? Ahfadımız ü insanım iz'anı
Memnu mu? olmak vech-i nisvan
nümayan
Akval-i Resul pek aşikâr u ayân
Buyurdu Resul-i Kibriya defaâtle mükerrer
"Cennet hurisi görmek isteyen varsa eğer
Baksınlar Ümmi Ruman'ın vechine"
Ya şimdiki efsanenin vechi ne?

Sözlerini hadisle destekleyen Fatma Aliye Hanım'a göre dininin kurallarına uymayan ümmetten, kadınlarını aşağılayan milletten medeniyet dünyası ne bekleyebilir ki? Eğer bir milletin aydınları bu durumun düzelmesi için yardım etmezse o millet yok olmaya mahkum olacaktır.

Kadın hakları ve özellikle tesettür konusunda yazdığı bu şiirle, Fatma Aliye Hanım, İslâmiyetin bir gereği gibi görünen bazı şeylerin aslında İslâmiyetin emri olmadığını, ancak zamanla âdet ve gelenek halini aldığını belirtir. Tesettür konusu da böyledir. Şaire göre İslâmiyet, kadınlara yalnız saçlarını örtmelerini buyurmuştur, yüzü örtmek sonradan bir âdet halini almıştır. Bunun nedeni de saçın, kadınların bir ziyneti olması ve fazla dikkat çekmesidir. Yaşmak, ferace, çarşaf, peçe gibi şeyler sonradan ortaya çıkmış ve bir âdet olarak devam etmiştir. Musevilerde de saç bir ziynet olduğu için erkeklere göstermek yasaklanmıştır.Fatma Aliye Hanım, bu şiirini ve diğerlerini yayınlamamıştır.[5] Bunun nedeni, belki yazarın, kendisini (şiirinde de belirttiği gibi) bir şair olarak görmemesi, belki de diğer eserlerinde de kadın haklarını savunmasına rağmen, bu şiirinde daha heyecanlı, coşkulu ve hesap sorarcasına bir tarzda yazmasının yaratacağı tepkilerden çekinmiş olmasıdır. Ancak, kendi karalamaları arasında yalnızca kendisine kalacağını düşünerek dahi yazmış olsa bile, Fatma Aliye Hanım'ın bu şiiri kadın hakları tarihi açısından önemli bir belge olarak değerini koruyacaktır. Şiirin daha iyi anlaşılabilmesi için tamamı aşağıya alınmıştır:

Alâm u mezalim nice yıldır
Güldür İlahi artık milleti güldür
Yetişür bunca mihnet ü âlâm u enîn
Mukadder mi nisvana bu hal-i hazîn
Tenvir eyle nur-ı hakikatle İlahî
Ham ervahı kulub-ı siyehfamı
İlahi sensin ancak halaskâr-ı nisvan
Sensin ancak Halik-ı mabud-ı insan
Nisvan perişan, nâlân, giryan
Ne dalalet(?) yarab bunlar da insan
Şu ahval-ı mu'lim beni de şa'ir itdi
Şi're bigane müteşair itdi
Hayat-suz olan sanki tebahhür itdi(?)
Esefle te'essürle elfaz teşe'ür itdi
Terakki vü ta'ali değil miydi efkârımızda
Nisvan ile boğuşmak var mıydı
ecdadımızda
Haksızlıkdan feryad memnu nisvana
Nev'-i beşerin nısfı olan insana
"Yüzünü kapa! Yoksa!" diye esvak u
pazarda
Terazi olunmaz anları tahkir ü âzârda
Dost ağlayacak düşmen gülecek
halimize ah!
Dinlerinin ahkâmına bigâne diye eyvah
Havass-ı hamseyi muattal kılmadı Yezdan
Halk buyurdı müstefid ola insan
Cemad-ı nebattan böyle mütehâyiz insan
Bu temeddün ü ta'ala birer delil ü bürhan
Din için diyenler bu ta'zib ü ezayı
Düşünsünler mahşeri o ruz-ı cezayı
Düşünsünler o zaman ki mezalim ü it'âbı
Neyle teşrih edecekler bu mecburi nikabı
Ruz-ı cezada ihkak-ı hak için Yezdan
İsterse bu zulme karşu dela'il ü bürhan
Der ise size irsal itmedim mi Kur'an
Bildirmedim mi nev'inize şefkati Furkan
Nasıl tâbi olmadınız akval-i Resule
Bir tarik-i müstakim ile bana vusule
Hatice Safiye Zehra Aişe Ümm-i
Ruman
Olunca bir mevki-i muallâda nümayan
Dikilüp bab-ı cinanda dirlerse eğer
Ne cahiller gelmiş İslâm'dan da meğer
Emr-i Hakka isyan ettiniz siz orada
Çekilin! Size yer yok! Şimdi burada
Dinini bilmezlere şimdi rah yok
Dalâlet ehline burada cah yok
Bizi tahkire nasıl cür'etyâb oldınız
Tagallüb ü cehlden fırsatyâb oldınız
Vechimizde bizim var mıydı peçeler!
Bizler gibi mübarek ve mukaddes niceler
Ruy-ı pâkları ayân u musaffa
Cümle meâyibden ma'âdâ vü müberra
Yaşadık biz iffet ü fazilet bilerek
Ricalimizden merhamet ve ta'zim görerek
Ne hakla örttünüz siz vech-i insanı
Çekinmeyerek ezerek hukuk-ı nisvanı
Tasavvur olunur mı böyle temeddün
erkânı
Bu mudur? Ahfadımız ü insanımız iz'anı
Memnu mu? olmak vech-i nisvan
nümayan
Akval-i Resul pek âşikâr ü ayân
Buyurdı Resul-ı Kibriya defâatle mükerrer
"Cennet hurisi görmek isteyen varsa eger
"Baksınlar Ümmi Ruman'ın vechine"
Ya şimdiki efsanenin vechi ne?
Ahkâmını tagyir iden ümmetten
Nisvanını tahkir eden milletten
Ne bekler cihan-ı medeniyet
Nefret eder âlem-i beşeriyet
Münevver ihvan etmezse himmet
Anlara geçer nikab-ı zillet

5 Fatma Alıye Hanım'ın diğer şiirlerini de konu alan bir çalışma tarafımızdan yayına hazırlanmaktadır.

Osmanlı Solundan Bir Portre

Yane Sandanski

METE ÇETİK

"Osmanlı Meşrutiyetinin sokak [illegible] gezdirdiği kahraman- [illegible] hürriyet kartpos- [illegible] Abdullah [illegible] hareketinin Sol kanat önderlerinden ve kuşkusuz Türklerce de en tanınmışı olan Yane Sandanski, konumu gereği hem "Osmanlı" ve hem de "Sol"da bir portre olarak beliriyor.

Yane Sandanski 31 Mayıs 1872'de[3] Pırın bölgesinde Vlahi Köyü'nde[4] doğmuş. 1867'de bu köyde halk kendi kilisesini ve okulunu kurmuş. 1878'deki Kresna ayaklanmasının önemli merkezlerinden birisi bu köy. Sandanski'nin babası Ivan da ayaklanmada başı çekenlerden. Aynı yılın Kasım ayında (başlangıcı Ekim) isyan bastırılır ve Vlahi yakılır. İsyan sürerken Yane ve annesi, Gorna Dzmaja'ya oradan da Bulgar Prensliği'ndeki Dupniça kasabasına gider. Altı yaşında isteği dışında bir Makedon göçmeni olur. Dupniça'da altı yıl ilkokula gider. Ama ailesi fakir olduğu için okuldan ayrılıp çırak olur. 1892'de askere alınır ve Köstendil'de iki yıl kalır. Askeri yeteneklerini burada edinir. Bundan sonra amcası S.Harizanov'un bürosunda beş yıl boyunca bir avukata yardımcılık yapar. Sonra da bağımsız çalışır. Beş yıl dilekçe derler ama bu arada kendisini de yetiştirip, Dupniça genç entellektuelleri arasında verini alır. 1897'de Dupniça gençliği Mladost (Gençlik) adında bir dernek kurar. Bu işin başını kasaba öğretmenleri çeker. Bir kütüphaneleri vardır ve Sandanski de kütüphanecidir. Dernekte konferanslar, toplantılar, eğitim çalışmaları yürütülür. Sonunda Sandanski derneğin başkanı olur. Bu dernek, onun yetiştiği yer, onun "Üniversitesi"dir.

IMRO kurulduğunda (o dönemdeki adı GMEDÖ) Sandanski askerdir. 1895 ve 1897'de iki kere Bulgar birlikleriyle ve Vrhovistlerle Makedonya'ya girmiş, ikinci seferinde sol kolundan vurulmuştur. Pandevski'ye göre bu olay onu Makedon halkının özgürlük hareketi ve Vrhovistlerce kullanılması konuları üzerine düşündürür. Bu konuda karar vermeden harekete geçmemeyi benimser.

Karar vermesini 1899'da Dupniça'daki evinde Delçef'le, –ilk kez–, görüşmesi kolaylaştırır. Delçef'ten çok etkilenir. Bu sırada Delçef ve Gorçe Petrof GMEDÖ'nün Sofya'da MYK'daki temsilcileridir. Bu dönemde artık; Pandevski'ye göre, Sandanski Mladost'tan değil, kendisinin başkan, Dimo Haci Divof'un sayman olduğu Makedon Derneği'nden söz etmektedir.

1900 yılında Sarafof'a karşı başlayan mücadelede Maleşevski ve Petrof'la birlikte yer aldığını söyler. Bu dönemde faaliyetlerini artırır. Kasaba ve köylerde mitingler düzenler, ajitasyona ağırlık verir, Makedonya'ya gönderilecek silahlar için para toplar, Nikola Maleşevski'yle birlikte gençler için atış talim kulüpleri kurar. Yüzyılın başında artık Sandanski, Bulgaristan'daki göçmenler için Makedon özgürlük hareketinin başlıca önderi olmuştur.

1901'de örgüt zor durumdadır, Merkez Komite'nin hemen tümü tutuklanmıştır. Bu andan başlayarak Vrhovizmin saldırı hareketi belirir. Sarafof komiteyi ele geçirmeye çalışmaktadır. Tüm yerel liderlerin bölgelerini savunma zorunluluğu doğar. Sandanski de Struma, Razlık, Melnik bölgesinde direniş sahası kurar. İlk müfrezesini de Nisan 1901'de oluşturur. Bağımsız mücadele yürü-

tülmesi, dış yardıma hiçbir şekilde bel bağlanmaması, halkın kendisinin silahlanması gerektiği görüşünü yayar. Köyleri örgütler. Doğu Makedonya'da neredeyse kendi yönetimini kurar. Onun bölgesinde beyler köylülere kötü davranamaz.

Para sağlamanın çeşitli yollarını bulmuştur. Meşhur Miss Ellen M. Stone'un kaçırılması olayından[5] elde ettiği parayla daha büyük ve yeni bir müfreze kurar. Doğu Makedonya'da (Pirin ve Ege Makedonyası'nın bir bölümü) etkinliği ve bölgesi genişler. Üs olarak Melnik'i kullanır. Tüm Struma ve Mesta nehri havzasında etkilidir. "Bu bölge Pirin İmparatorluğu olarak anılageldi ve Türk yöneticileri için görünmez Sandanski onun Çarı oldu." (V. Vodovozov)

Sandanski, arada göründüğünde de çatışma çıkar. 1902 sonrası dönemde "Komiteci Sandanski" 250 kişilik bir çeteyle Razlık'tan geçer. Tahsin (Uzer) Bey peşine düşer, Şarapçı Boğazı'nda çatışma başlar. Türk birliği "Yarbay Hacı Ali Nazmi'nin ahmaklığı" nedeniyle 10 ölü ve 20'ye yakın yaralı verir. Sandanski ve çetesi görünmez olur, kaçar.[6] Sandanski 1903 İlinden Ayaklanması'na karşıdır, ama gene de katılır. İlinden'den iki hafta önce Serez bölgesi ayaklanma planını oluşturmak üzere bir kongre düzenlenir. Sandanski burada ayaklanmaya katılmaya gelen Vrhovistlerle sert tartışmalara da girer. Hem örgüt içinde örtük, hem de dışında açık Vrhovizm vardır. Sandanski'ye saldırı düzenlenir. Nisan başında (1905) Jurdan Stoyanof ve Andon Melnik'e saldırır. Sandanski yaralanır ve güçlükle kurtulur. Aynı yıl Temmuz ayında yapılan Serez Bölge Kongresi'nde Sandanski, Melnik bölgesi kumandanı, Genel Kongre için delege ve Bölge Komitesi üyesi seçilir.[7]

Sandanski'ye yapılan saldırının sorumluluğu iç Vrhovizmin temsilcisi, sağ kanattan Sarafof'a yüklenir. 1907 yılında Paniça, Garvanof ve Sarafof'u öldürür. Bu cinayette Dame Groef'nin öldürülmesiyle boşalan koltuk mücadelesinin de payı olduğunu söylüyor Ali Naci.

Yane Sandanski, Makedonya Bulgar Komitesi'nin ikiye bölünmesinden sonra kurduğu Santralist Parti'de "Makedonya Makedonyalılarındır" şiarını benimsemişti. Sandanski komiteci arkadaşlarıyla

1908 Hürriyetin İlanı olayını Sol kanat coşkuyla karşılar. Sağ kanatsa soğuk bakar.[8] Devrim sırasında Sandanski Nevrokop'un köylerinden birindedir. Haberi alınca, Nevrokop'a gelir. Burada hükümet binasından bir söylev verir. Oradan Selânik'e geçer. Pere Toşef, Gorçe Petrof gibi liderler de buraya gelir. İttihatçılar Sandanski'ye özel önem vermektedir. Onunla 1912'ye kadar sürecek bir ittifaka girerler.

Selanik'te büyük bir mitingde "utanç verici mutlakiyet"i eleştirir, Türkiye halklarını birliğe çağırır. "Düzelmiş, ıslah olmuş bir Türkiye'de bölgesel özerkliğe sahip bir Makedonya"ya ulaşana kadar Makedon devrimcilerine mücadele önerir. Tarım, toprak ve vergi reformu taleplerini dile getirir. Bunlar, söylediğine göre "Jön Türk" liderleriyle ortaklık için koşullarıymış. Bu günlerde Sandanski ve diğer komitacılar için ziyafetler düzenlenir. Bir dönem sıcak çatışmaya girdiği Tahsin (Uzer) Bey'le sohbet fırsatı da bulur.[9]

Selanik'te konuşmasından sonra Sandanski bir de bildiri yayınlar (18 Temmuz 1908). Burada, devrimin ilerici niteliği kavranarak Jön Türklerle işbirliği için platform oluşturulması, bu yolda köylü sorunu, bölgesel özerklik gibi sorunların Türkiye çatısında ve legal mücadeleyle gündeme getirilmesi gereğine işaret eder. Manifesto'da İttihat ve Terakki'den (O dönemde "Terakki ve İttihat") "kardeş Jön Turk Devrimci Örgütü" diye sözeder. Devrimden çok şey umduğu bellidir: "Köle halk şimdi efendi oldu." Bir de uyarı: "Türk halkı ve özgürlük için çalışan entelijansiyasıyla ortak mücadelemizin karşısında, Bulgar resmi çevrelerinin başlatabilecekleri propagandaya kanmayın".[10]

O günlerde ünlü bir Sırp oyun yazarı olan Branislav Nusiç, Selânik'te Angletterre Hotel'de Sandanski'yle bir röportaj yapar. Röportaj Belgrad'da 21 Temmuz / 3 Ağustos'ta Politika gazetesinde yayınlanır. Sandanski burada devrimden umutlu olduğunu, bu yolla küçük devletlerin yayılma umudunun ve büyük devletlerin tasarılarının da boşa çıkarıldığını söyler. Nusiç "üç ay sonra, gene bu otelde özgürce konuşabileceğimizi düşünüyor musunuz?" diye sorar. Sandanski de mevcut durumdan sözettiğini, bir şey değişirse bunu o zaman konuşabileceklerini söyler.[11]

IMRO solu bir program çalışmasına girer. Temmuz'da İttihatçılarla Nevrokop Programı imzalanır. 8/21 Ağustos 1908'deyse tamamı broşür şeklinde, bir özeti de Fransızca olarak, bir program ve bir bildiri yayınlanır. İmza, "Makedon-Edirne Devrimci Örgütü". İçerik ve istemler Sandanski'nin Manifesto'sundakilerin genişletilmiş benzeri.[12]

[illegible]

Hürriyetin ilanından sonra, İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi'sinin isteği üzerine "Santralist Parti" ileri gelenleriyle görüşmeye Tahsin (Uzer) Bey memur edilir. Selânik Merkez Kaymakamı iken Sandanski ve diğer komitacılar onunla görev yerinde görüşür ve o da "Genel Merkez" nezdinde işlem yaparmış. Vodine kazasında idare meclisi seçiminde Sol ve Sağ/Vrhovist adaylar eşit oy alır. Vilayet tercih yapacaktır. Tahsin Bey Sandanski'yle görüşür. "Santralist" adayı desteklemenin yararlı olduğunu belirtir. Ancak anılarında sonuçtan söz etmiyor.[14]

Sandanski Meşrutiyet'e olan bağlılığını 1909 yılı 31 Mart'ında gösterir. 31 Mart'a Serez'de ve diğer Makedonya şehirlerinde büyük tepki doğmuştur. Makedonlar da Hareket Ordusu'na katılır. Sandanski 1200[15] kişilik silahlı gücüyle Miralay Hasan İzzet Bey'in kumandasında İstanbul'a gelir.[16]

Sandanski IMRO'nun dağılan güçlerini toparlamak için yeni bir genel kongre önerir. Bundan çekinen Vrhovistler bir suikast daha düzenler. Sandanski ağır yaralanır ve bir İtalyan hastanesine kaldırılır. Kongre de toplanamaz. Bir yıldan az bir süre sonra Sandanski'nin lideri olduğu Federal Halk Partisi kurulur (3 Ağustos 1909). Talepler arasında tarım, toprak ve vergi reformu, temel haklarda ve seçim koşullarında eşitlik ve genişleme, özerk birim olma vardır. Partinin açılış kongresinden dört gün sonra Sandanski'ye bir saldırı daha düzenlenir. Haciyef'le birlikte hafif şekilde yaralanır.

Parti kurulduğunda üyeleri arasında 1908'de İttihat ve Terakki listesinden Selânik mebusu seçilen Dimitar Vlahof vardır.[17] Vlahof zamanla İttihatçılara muhalif tavır almaya başlamış ve 1912'de Hürriyet ve İtilaf'la işbirliğine gitmiştir, Buna karşın Sandanski-İttihatçı ittifakı sürmüş, 1912 seçimlerinde Serez'den Sandanski'nin seçtiği iki aday İttihat ve Terakki listesinde yer almıştır. Makedon'ların aday kontenjanı böylece birden ikiye yükselmiştir.[18] Buna karşın Vlahof 1912 seçimlerine Selânik Sosyalist Federasyonu adayı olarak girer ve kaybeder. Bu yıllarda Vlahof'un İttihat ve Terakki'den uzaklaştıkça Sandanski'den de uzak-

laştığı görülür. Sandanski Federasyon'da yer almaz. Bu durum onun solculuğunun Marksizm dışı, narodnik olduğunu düşündürür. Ancak Sandanski'yle ittifak uzun sürmez.[19]

Ama bir olay ittifakı canlandırır: 1912 yılında Selânik Valisi Hüseyin Kazım Bey -Tahsin Bey'in dediğine göre- Tanin'de, takma isimle Santralistler ve özellikle Sandanski hakkında "lüzumsuz" yazılar yazıyordu.[20] Bu durum Federal Partilileri huzursuz eder; Sandanski başta olmak üzere Drama'da bir çiftlikte toplanırlar. Tahsin Bey de oraya gelir. Onları alıp Drama'daki kendi evine götürür. Ertesi gün birlikte Serez'e giderler. Mutasarrıf Azmi Bey'le görüşür. Sonuçları telefonla Valiye bildirir. Sandanski hariç diğerleriyle birlikte ertesi gün Selânik'e gitmeye karar verirler. İstasyona geldiklerinde hükümet değişikliği haberini alırlar.[21] Bütün İttihat ve Terakki erkânı Selânik'e gitmek için istasyondadır. "Santralist" liderler bu durumu görünce İttihat ve Terakki'yi desteklemeye karar verirler ve isteklerinden vazgeçerler. Baniçe'yle (Paniça) Tahsin Bey Selânik'e gider, diğerleri geri döner.[22] Balkan Savaşlarından sonra Melnik Bulgaristan'a kalır. Sandanski 22 Nisan 1915'te[23] Melnik'ten Nevrokop'a giderken pusuya düşürülür. Zaten hakkında idam kararı vardır. Suikastçiler de IMRO sağ kanadından Todor Aleksandrof'un adamlarıdır. Sandanski bu sefer kurtulamaz. Melnik yakınlarındaki Rozhen Manastırı'nda mütevazi bir mezara gömülür. Mezarını halen pek çok kişi ziyaret etmektedir.[24]

Sandanski'nin adı, günümüze kadar hep Delçef ve Gruef'le birlikte Makedon özgürlük hareketinin en önemli önderlerinden biri olarak anılır. Yakın tarihimizde oynadığı rol de, diğer Makedon önderlerinkinden -Vlahof'un özel yerini saymazsak- daha büyüktür.

YANE İVANOV SANDANSKİ
(28.5.1872 - 22.4.1915)

Dahili Makedonya-Edirne İhtihal örgütü'nün (Vıtreşnata Makedono-Odrinska Revolütsionna Organizatsiya - VMORO) Bulgar eylemcisi olan Yane İvanov Sandanski, Vlahi köyünde (bugün Blagoevgrad sancağı - Cuma-i bâlâ) doğdu. Babası Kresne ayaklanmasında aktif olarak görev aldı, bundan sonra Dupniçe'ye (bugün Stanke Dimitrov) yerleşti. 19. yüzyılın sonunda Dahili Makedono - Odrinska İhtilâl Örgütü'ne üye oldu. Dupniçe'de sosyalist gençler arasına katıldı. Burada D. Hacıdimov'la dostluk kurdu.

1901 yılı Nisan ayında çetesiyle Makedonya'ya girdi, Türk esaretine karşı mücadeleye başladı. Çeteye silah temini için "Mis Stone" (Bulgarlar tarafından dağa kaldırılan İngiliz gazeteci kadın) olayına karıştı. Selanik'te alınan İlinden (Ağustos) Ayaklanması kararının henüz erken olduğuna ilişkin Gotse Delçev'le aynı fikirdeydi, fakat ayaklanma başladığında önemli görev üstlendi, olağanüstü başarılar gösterdi. Gotse Delçev'in öldürülmesinden sonra VMORO'nun sol kanadının lideri olarak Türk ulusal feodal baskısına karşı mücadelesini sürdürdü. Sandanski, Balkanlar'daki monarşik burjuva ve Avrupa'daki emperyalist devletlerin Makedonya'nın devrimci hareketine karışmasına karşıydı. Kral Ferdinand'ın (Bulgar Kralı) kiralık katilleri tarafından Melnik kasabası üzerindeki Rojen Manastırı'nda öldürüldü.

Şimdi, eskiden adı Sveti Vraç olan kasabaya SANDANSKİ denmektedir

[Sandanski'nin **Krantka Bilgarska Ensiklopediya**'da (Bulgar Bilimler Akademisi Yayını. Sofya 1967) yeralan bu biyografisini Ahmet Hezarfen Çevirdi.]

NOTLAR

1 Ali Naci, **Ya Hürriyet, Ya Ölüm**, Muallim Ahmet Halit Kıtaphanesi Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul 1934, s: 153.

2 IMRO (Internal Macedonian Revolutionry Organization) Makedon halkının özgürlük hareketinin temsilcisi olan komite. Tarihi hakkında pek çok çelişkili ve yanlış bilgiler verilir. Bu konuda en iyi yazı için bkz. Fikret Adanır, "Makedonya Sorunu ve Dimitar Vlahof'un Anılarında II. Meşrutiyet", **Birikim**, Kasım 1975, sayı: 9, s: 14-26. Konudaki en iyi ve derli toplu yazı bu olmasına karşın, daha doğru ve "Üsküp Okulu"na yakın örgüt tarihi şöyle olmalı: 1893'te Selânik'te Gizli Makedon-Edirne Devrimci Örgütü (GMEDÖ) kurulur. İlk Merkez Komite'de Tatarçef başkan, Gruef sekreter ve saymandır. Sofya'da da Makedonya Dernekleri II. Kongresi'nde (3-16 Aralık 1895) "Makedonya Yüksek Komitesi" (Vırhoven Makedonski Komitet) kurulur. GMEDO'den, daha çok "Merkez Komite" diye bahsedilir, bu nedenle isimleri "Santralist" kalır. MYK'ya ise "Vırhoven" sözünden dolayı "Vrhovist" denilir. Vrhovizm, Makedonya'yı Bulgaristan'a bağlamayı hedefleyen ve Bulgar resmi çevreleriyle sıkı ilişkide olan tüm akımlar için kullanılır. 1900'lerde iki hareketin arası iyi. GMEDO'nün MYK'da temsilcisi var. Rusya'nın da karıştığı nedenlerden MYK kapatılır. Sarafof da bazı hesaplarla GMEDO'ya katılmayı benimser. İlinden Ayaklanması planını hazırlayan Kongre'de (20 Nisan 1903) M.K.'dadır. 2 Ağustos'ta büyük ayaklanma başlar ve hayli sert bir şekilde bastırılır. Delçef ve Sandanski ayaklanmaya karşıdır. İlinden'den bir süre önce solcuların önderi Delçef Türklerce öldürülür. 1905 Rıla Kongresi'nde Sol Kanat (Santralist olarak anılan Gruef, Petrof ve Sandanski'nin önderleri olduğu, Makedonya'nın özerkliğini isteyenler) baskın çıkar. Tüm Vrhovistlere uyarıda bulunulur. Örgütün adı da "İç Makedon-Edirne Devrimci Örgütü" olarak değiştirilir. Yeni bir tüzük kabul edilir (ilk tüzük 1896 tarihlidir). Sağ kanat rahatsızdır. Mart 1908'de kendi kongrelerini toplayıp Rıla kararlarını düzeltirler. Mayıs 1908'de de sol kanat kendi kongresini toplar. Bu ayrı ayrı kongreler birleşik bir örgüt olarak İMEDÖ'nün sonuna işaret eder. 1908'den sonra Sol kanat Makedon-Edirne Devrimci Örgütü adıyla program ve bildiri yayınlar. 1909'da Federal Halk Partisi'ni kurar. Sağ kanatsa Bulgar Meşrutiyet Kulüpleri'nde örgütlenir. Balkan Savaşları'na iki kanatın birlikte girip girmediği belli değil ama İMDÖ (Bal-

kan Savaşlarında Edirne'yle bağ koptuğundan ismindeki "E" harfi düşer. Örgüt artık IMRO olarak bilinir) savaşta Balkan ittifakının bir üyesi gibidir. I. Dünya Savaşı'nda İMDÖ (büyük olasılıkla sağ kanat) Bulgar ordusunda 11. Tümen'de yer alır. Bundan sonra liderlik Aleksandrof'a geçer. Örgüt Aleksandrof'la sağa savrulur. 1921'de solcu Federalistler belirir. Komintern'in etkisiyle IMRO 10 Nisan Birlik Bildirisi'ni ve 6 Mayıs Manifestosu'nu imzalar. Bunlardaki sol söylem ağır gelir ve sağ kanat imzalarını çeker (1924). Aynı yıl İMDÖ (Birleşik) kurulur. Liderleri Vlahof, Çolef, Çipof v.b. İMDO ise faşist ülkeler ve Bulgar hükümeti yanındadır. Liderleri Aleksandrof örgüt içinden Protoguerof'ça öldürülür. Mihailof da onu öldürtür. 1934'te Bulgaristan'da Zveno hükümeti yönetimi ele geçirir. Aynı yıl İMDÖ'yü kapatır. İMDÖ (Birleşik) ise 1936'da kapanır.

3 **Documents On The Struggle of the Macedonian People For Indepandance and A Nation State**, The University of "CYRIL and METHODIUS", Skopje, 1985, cilt II, s:124'te doğum tarihi için 18 Mayıs 1872 yazılıdır.

4 Ali Naci, a.g.e., s:154'te Nevrokop'un Gaytanlı köyü yazılıdır. Tahsin Uzer, **Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, [illegible] Ankara, 1987, s:118'de "Lezekop'un [illegible] yazılışının yanlış olsa gerek" diyerek Gaytanlı köyü, Tahsin Bey'den almışa [illegible] s:de Sandanski'nin adının, cezaevinde casgarcıbaşı yaptığından gerçekte "Zındanski" (Ali Naci), "Zandanski" (Tahsin Uzer) olduğunu yazarlar. Ali Naci'ye göre Sandanski okuma yazma bilmeyen, bir baltaya sap olamayan birisi. Bu nedenle babasıyla birlikte Nevrokop'tan "Dubnitsa"ya göçüp, gardiyan oluyor. Komitaya zalim ve kafasız adamlar lazım olduğundan onu üye olmaya razı ediyorlar. Başlangıçta Vrhovist oluyor. Baktı ki burada yükselemiyor, hemen Santralistlerin yanına geçiyor. Serez'e gidip orada Serez komite voyvodası (Serski Ogrezen Voyvot) oluyor. "Zindanski" 1908'den sonra İttihatçıların ortağı olunca da, İttihatçılar utanıp adını "Sandanski" yapıyor.

Ben Sandanski'nin yaşamını genelde, Manol Pandevski, **Yané Sandanski-Revolutionary, The Epic Of İlinden**, ed: Boris Vishinski, Macedonian Review Editions, Skopje, 1973 içinde, s:159-172'den anlatıyorum. Yukarıdaki öykü inanılır bir gibi gözükmüyor, ama Pandevski de, Sandanski'nin babası Ivan'ın soyadını vermiyor. Aslında normalde de bir kişinin babasının soyadı verilmez ama burada gereksiz bir şüphe -Pandevski'nin haberi olmadan- sürüyor.

Ali Nacı'nin kitabı 1930'lu yıllarda Türkiye'de faşizme duyulan sempatiyi de bir ölçüde yansıtmaktadır.

5 1901'deki bu olayda Sandanski, Paniça'nın yardımıyla Miss Ellen M. Stone'u kaçırır. Pandevski'ye göre kızı, Türk hükümetinden 14.000 lira aldıktan sonra bırakır (s:165). Tahsin Bey'e göre parayı hükümet değil Amerikalılar veriyor. Üstelik 50.000 lira. Komita kızı Ustrumca'da bırakmış. Türk birlikleri kıza bir şey olmasın diye fazla sıkıştırmamış komitayı (s:76). Ali Naci, kızı 70 gün dağda tuttular, diyor (s:156). Trotsky, **The Balkan Warns (1912-13)**, 1980, Marrickville (Australia), s:488'de yayınlanan sözlükte dağda altı ay tutulduğu, 60.000 dolar karşılığında salındığı, Stone'un başından geçenleri **Mc Clure's Magazine**'de "Six Months Among the Brigands" adıyla yayınladığı söyleniyor. Sandanski'nin, bunlar bizim kadınlarımıza da oluyordu, bu yolda Avrupa'ya bunun nasıl bir şey olduğunu gösterdik, türünde konuştuğunu yazıyorlar. Ayrıca aynı yerde yanlış olarak, Sandanski'nin IMRO'nun kurucusu ve bir öğretmen olduğu söyleniyor. Bu konuda, William M. Sloane, **Balkanlar Bir Tarih Laboratuvarı**, Süreç Yay., 1987, s:175'te Stone'un, -yanlış olarak-, Yunan komitacılarınca kaçırıldığı yazılıdır.

6 "Çarpışma sırasında Sandanski 'Türkler Şam'a gidiniz!' diye bağırıyormuş. Bu sözleriyle, Türkler'ın Avrupa'dan Asya'ya çekilmesini kastediyordu. Ne eylemeli ki, gel zaman git zaman ne Şam, ne de Hicaz kaldı. Burada dikkat edilecek bir nokta var. Islamlar arasında, Şam bir gaye, son bir dayanak kabul edilir. Yaygın olan bu görüşü; Hristiyanlar 'Bir göç etme olayı' diye kabule yanaşırlar. Galiba Sandanski de çarpışmada bunu belirtmek istemiştir." Tahsin Uzer, a.g.e., s:130-31.

7 **Documents On**..., cilt I, s:515.

8 Trotsky, a.g.e., s:227-235'te, Sağ kanat liderlerinden Hristo Matof'la Troçki'nin yaptığı ve **Kievskaya Mysl**'de (No: 293, 22 Ekim 1912) yayınlanan bir röportaj var. Bu konu ve örgüt yapısıyla ilgili önemli bilgiler içeriyor.

9 Tahsin Uzer, a.g.e., s:93, 163, 240 ve Selanik'e gelişleri için bkz. **Enver Paşa'nın Anıları**, haz: Halil Erdoğan Cengiz, İletişim Yay., 1991, s:128.

10 **Documents**..., cilt I, s:541 ve Pandevski, a.g.e., s:170.

11 **Documents**..., cilt I, s:542-43.

12 **Documents**..., cilt I, s:543-546.

13 **Documents**..., cilt I, s:547-550.

14 Tahsin Uzer, a.g.e., s:240.

15 İlhan Uzgel'in Makedonya Sorunu konulu master tezi.

16 Sina Akşin, **31 Mart Olayı**, AÜSBFY, S:65.

17 Mete Tunçay, "Vlahof Efendi'nin Balkan Federasyonu Dergisi ve Dr. Şefik Hüsnü", **Tarih ve Toplum**, Eylül 1987, sayı 45, s:17'de Sandanski de mebus olarak gösterilmektedir. Oysa Feroz Ahmad-Dankwart A.Rustow, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918", **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, sayı: 4-5, İ.Ü.Ed.Fak., sayf: 245-284'teki listelere göre Sandanski hiçbir zaman mebus olmamıştır.

18 George Haupt/Paul Dumont, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler**, Gözlem Yay., 1977, s:266. Burada adayların kimler olduğu yazılı değil. 1912 seçiminde ittihat ve Terakki listesinden aday olan herkesin seçildiğini varsaysak (bu hemen hemen doğrudur), Ahmad/Rustow'un listesinde tarama yaparak bunları bulabiliriz. Ancak burada sosyalist (Sos) olarak kodlanan bazı Slavlar (S) gerçekte Osmanlı Demokrat Fırkası (Hristo Dalçef) ve Bulgar Meşrutiyet Kulübü (Pençe Doref) üyeleridir. "Sandanski'nin Sosyalistleri"nden diye anıldığı söylenen Yorgi Boşo, Mutedil Hürriyet Perveran Fırkası'ndandır ve 31 Mart sanuncusudur. Geriye Serez'den Ahmad/Rustow'un Müs(müstakil) olarak kodladığı iki Slav kalıyor ki birisi IMRO üyesi olduğunu bildiğim Boynof, diğeri de Stoyan Haçef'tir.

19 Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, cilt I, **İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918**, genişletilmiş 2. baskı, s:272'de Tunaya, "Asıl muhalifler" içinde 18. içtimada Kanun-i Esasi'nin 7. maddesinin değiştirilmesine red oyu veren Boynof ve Stoyan Haçef'i de sayar. Serez Grubu-İttihatçı ittifakının bittiği anlaşılıyor.

20 Benzer türde bir yazı, daha erken bir tarihte 27 Kanunisani 1909 tarihli **Tanin** gazetesinde yeralır. Başlık "Makedonya'da Sükun ve Asayiş"tir. İmza yok ancak haberi **"Osmanişer Loyd"**un Selanik muhabirinin 24 Kanunusani tarihli mektubundan aldıkları söyleniyor. Yazıda "Bulgar Komitaları rüesasından bazıları arasında büyük bir faaliyet" olduğu, toplantılar düzenledikleri ve eylem planı oluşturdukları belirtiliyor. Karların iki ay sonra (Mart Nisan) erimeye başlayacağı, o zaman da "vukuat-ı gayri müterkıbe" bekledikleri, buna karşılık olarak, hükümetin Makedonya'yı bölümlere ayırarak, zamanı geldiğinde güvenilecek adamlar seçerek gereken tedbirleri aldığı söyleniyor. "Sandanski ve Çenapayef'in icrayı harekât için birleşdikleri havadisi şâyan-ı teyidir." deniyor. Bu yazının Vali Hüseyin Kazım'a ait olup olmadığı belli değil ama komitacıları nasıl huzursuz edeceği bellidir. Bu tarihte, haberin doğruluğuna inanılamaz, ancak eğer bu söylenti gerçekte varsa komitacılara hiçbir zaman güvenilmediğini gösterir. Bu güvensizliği ve yüzyıl başında Makedonya'daki yaşamı harika bir biçimde yansıtan öyküler için bkz. Necati Cumalı, **Makedonya 1900 1. kitap: Dilâ Hanım**, İnkılap Kitapevi, 4. baskı, 1986.

21 Bahsedilen hükümet değişikliği Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın "Büyük Kabine"sidir. Temmuz içinde, İttihat ve Terakki'ye karşı yükselen muhalefet, Halaskar Zabitan olayı, isyanlar v.b.'yle Cemiyet, güç duruma düşmüş, sadrazam Sait Paşa güvenoyu aldıktan iki gün sonra istifa etmiş (17 Temmuz) ve kimse sadrazamlığa yanaşmamış, bir hükümet krizi doğmuştur. Tamamen İttihatçılardan arınmış bir hükümetle sadareti (Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabul etmiş (21 Temmuz), ülkeyi İttihatçılardan temizleme faaliyetini başlatmış, Meclis-i Mebusan feshedilmiştir (6 Ağustos 1912). Ancak asıl saldırı Kamil Paşa'nın sadrazamlığıyla (29 Ekim 1912) başlar.

22 Tahsin Uzer, a.g.e., s.:309-310.

23 **Documents**..., cilt II, s:124'te ölüm tarihi olarak, 22 Haziran verilmiştir.

24 Sandanski'nin adı Bulgaristan Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra, Sveti Viraç şehrine verilmiştir.

II. Abdülhamid Döneminde

Yabancı Basın Nasıl Takip Edilirdi?

MUAMMER GÖÇMEN

Batılıların gözünde hasta adam olarak gözüken Osmanlı Devleti'nin bir an önce parçalanarak, dağılan topraklarının paylaşımı için yapılan mücadelelerde basın önemli roller oynamıştır. Ayrıca Sultan II. Abdülhamid'e karşı en örgütlü muhalefet de basından gelmekteydi.

Daha 1864 yılında, Osmanlı hudutları dahilinde topu topu dört gazetenin yayınlandığı dönemde bile çıkarılan Matbuat Nizamnamesi ile gazete çıkarma işi önceden izin alma şartına bağlanmıştı.[1] Tabiatıyla bu izni alan gazeteler yayın hayatına devam ediyordu.

1876'da Kanun-ı Esasî'nin ilanıyla biraz soluk alan gazetecilik 13 Şubat 1878'de Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasıyla yeniden sansürle tanışacak, mevcut yasalar ve mevzuat bütün ağırlığıyla uygulanacaktır. 1878'de kurulan Sansür Heyeti Türkiye'de gazetelerin basım öncesinde denetlenmesini benimsedikten sonra gazete çıkarmak iyice güçleşmişti.

Tahsin Paşa

O devrin imkanlarına göre muhalefetin en güçlü sesi de gazete ve sair matbuat çeşitleriyle temsil ediliyordu. Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kurulmasıyla Osmanlı toplumunda siyasal muhalefet iyice kızıştı. Osmanlı resmî makamlarına göre *erbâb-ı fesâd* veya *eşhas-ı muzırra* diye nitelendirilen Jön Türkler'in fikirlerini yayabildikleri tek kaynak ise gazeteler olmuştur. 1890 yılından sonra sayıları iyice artan Avrupa firarileri gittikleri Londra, Paris, Cenevre, Brüksel, Berlin gibi merkezlerde yayın faaliyetlerine başlayarak, padişah aleyhine neşriyata devam ediyorlardı.

Bu yayınlar sadece Jön Türkler'in yayınlarıyla sınırlı değildi. Artık parçalanma sürecine girmiş olan Osmanlı Devleti'nin başını ağrıtan Girid, Makedonya, Mısır, Bosna-Hersek sorunları ile imparatorluk dahilindeki azınlıkların durumu ve Ermeni ihtilâl hareketleriyle ilgili kimi haksız, mesnedsiz ve insafdan yoksun yayınlar da özenle takip ediliyordu. Hariciye Nezareti'ne 4 Haziran 1896 tarihiyle Londra Sefareti'nden çekilen 471 nolu şu telgraf oldukça manidardır.

"Times gazetesi Girid cezîresinde idare-i örfiye ilan olduğunu ve Yunanistan'da hiddet ve iğbirârın [güçenme, alınma] gittikçe tezayüd etmekte [artmakta] olduğunu mübeyyin Atina'dan alınan bir telgrafname ile Ermeni ve Girid işlerine dair hakk-ı hümâyûnı cenâb-ı mülûkânede küstahâne bir fıkrayı havî Viyana'dan mevrûd hasmane bir telgrafnameyi ve

1 Ali Gevgilili, **Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk**, s. 48, İstanbul - 1990.

Girid'te kıtâl vukua geldiği takdirde Avrupa devletlerinin kendi aleyhinde akd-i ittifâk edecekleri Rusya tarafından hükümet-i seniyyeye bildirildiği müşir [haber veren] Dersaadet'ten gönderilen bir mektubu derceylemiştir. Gazetelerin Dersaadet'ten alıp derceyledikleri bir Router telgrafnamesinde Girid bilâd ve kasabâtında emn ü asayiş mevcûd idiği beyân olunuyor. Daily News gazetesi Almanya hükümetinin Girid'lilere esliha irsâl ettiğini yazıyor. Tekzibnâmemize rağmen Daily Chronicle gazetesi Çiyolbek'te(?) çıkarılan gözlerin bir ipliğe dizilmiş olduğu rivayetini te'vid etmekte ve maktûlînden [illegible]lmak üzere Sarkis Ağa na[illegible] Ermenivi zikreylemek-

İşte burada ifade edilen İngiliz gazetelerinin Ermenilerin gözlerinin çıkarılıp tesbih gibi ipliğe dizildiği gibi absürd haberlerden, önce İngiltere'deki Osmanlı Sefiri Antopulos Paşa haberdâr olup Osmanlı Hariciyesi'ni uyarıyordu. Devlet de bunun üzerine yetkililer nezdinde teşebbüste bulunuyordu. İlk yapılan şey, zikredilen haberi yalanlamak için konunun geçtiği yerdeki Osmanlı elçiliği uyarılıyordu. Bir arşiv belgesinde bu durum şöyle izah edilmektedir:

"İngiltere evrak-ı havadisinden bazılarının neşriyât-ı bedhâhâne ve melûnâneleri hakkında Londra Sefaret-i seniyyesinden alınan iki kıta telgrafname tercümesinin leffiyle icabâtının icrâ ve neşriyât-ı melunânenin red ve tekzibi sefaret-i müşarunileyhâya tavsiye ve inba kılındığı....."[3]

Belçika, İsviçre ve Alman matbuatını takip işiyle de Paris Sefiri Münir Paşa görevliydi. Paris'teki görevinin dışında Bern ve Brüksel'e de ortaelçi sıfatıyla bakan Salih Münir Paşa[4] buralardaki gazete yayınlarını resmi kanallardan yalanlarken ayrıca satın alınacak gazete ve yazarları için de İstanbul'dan hatırı sayılır tahsisatlar koparıyordu.[5]

Bunları yaparken kimi gönderilen paraları da Salih Münir Paşa'nın cebine attığı rivayet edilmektedir. Bu bizim için ayrı bir araştırma konusu olup yine mevzumuza dönelim. Eğer bütün bu alınan tedbirlere rağmen Avrupa matbuatı ısrarla *menafi-i hükümet* aleyhine yayınlara devam ederse sık sık karşılaştığımız men-i idhâl

2 BOA, Basbakanlık Osmanlı Arşivi, İ.HUS 352 125, 1313.Z.26

3 BOA, İ.HUS 352 58, 1313.Z.15.

4 BOA, İrade Hususi, 22/4.S.1318.

5 "Menâfi'i hükümete ait bazı neşriyât hususunda sarf olunmak üzere Paris Sefareti'ne îsali [gönderilmesi] tebliğ kılınmış olan 2000 frankın îsal olup olmadığının arzı." BOA, İrade Hususî, 11/8.N.1321.

Gazeteler

A / Adevirel, Romanya (Romence), Adriatique, Venedik (İtalyanca), Akropolis, Atina (Grekçe), Aksakov (Bulgarca), Allemagne du Nord (Almanca), Allgemeine Reich Korrespondenz, Viyana (Almanca), Allgemeine Zeitung (Almanca), Altepress, Viyana (Almanca), Ararat, New York (Ermenice), Arevelk (Ermenice), Aravelyan, Aydın (Ermenice), Army and News, Londra (İngilizce), Armeeblatt, Viyana (Almanca), Armenia, Londra, Marsilya (İngilizce), Armonia, İzmir (Rumca), Arornayzeı (Almanca), Asti, Atina (Grekçe), Atinaki, Atina (Grekçe), Aurore (Fransızca), Autonomie (Fransızca), Autorite (İngilizce).

B / Badische Landes Zeitung (Almanca), Banfirma, Atina (Grekçe), Barcelona (İspanyolca), Beg, Bulgaristan (Bulgarca), Berliner Bourseu Courier (Almanca), Berliner Eine Zeit, Berlin (Almanca), Berliner Tageblatt, Berlin (Almanca), Birmingham Post, İngiltere (İngilizce), Black and White, İngiltere (İngilizce), Boerseuzeitung (Almanca), Bojani, Rusya (Rusça), Bologna, İtalya (İtalyanca), Boret, Bulgaristan (Bulgarca), Bosphore Egyptien (Fransızca), Brka, Belgrad (Mizahî) (Slavca), Budapester Tageblatt, Budapeşte (Almanca), Bulgarie Indépendant, Bulgaristan (Bulgarca), Bulgarie, Bulgar (Bulgarca), Bulgarische Handels Zeitung, Bulgaristan (Bulgarca), Bulgarska Zvezda, Bulgarska Nezavisinost, Bulgaristan (Bulgarca), Bulgarski Novini, Bulgaristan (Bulgarca), Bulgarski Petrogovski Vestnik, Bulgaristan (Bulgarca), Bükrostitonya, Belgrad (Slovca).

C / Capitale, Roma (İtalyanca), Capitan Cavacas, Roma (İtalyanca), Central News, Londra (İngilizce), Christian Commonwealth, İngiltere (İngilizce), Chronos (Rumca), Cocarde, Paris (Fransızca), Commonwealth, Londra (İngilizce), Constantinople Messager, (Sonradan Levant Herald), İstanbul, Constitutionnel, Bükreş (Romence), Correspondance Balcanique (Fransızca), Correspondance Balcanique, Belgrad (Slavca), Correspondance de l'Est, Fransa (Fransızca), Correspondance de Rome, Roma (İtalyanca), Correspondance de Wienne, Viyana (Almanca), Correspondance Militaire, Madrid (İspanyolca), Courrier (Fransızca), Courrier de Londres et de l'Europe, Londra (Fransızca), Courrier de Sophie (Fransızca), Courrier Des Balcan (Fransızca), Courrier du Soir, Paris (Fransızca), Courrier Europeen (Fransızca), Courrier Russe, Rusya (Rusca), Croissant, Türkçe-Fransızca, Paris.

Ç / Çara, Bükreş (Romence), Çarigradski Vestnik, Bulgaristan (Bulgarca).

D / Daily Chronicle, İngiltere (İngilizce), Daily Graphic, İngiltere (İngilizce), Daily Mail, İngiltere (İngilizce), Daily News, Londra (İngilizce), Daily Telegraph, İngiltere (İngilizce), Danub, Bulgaristan (Bulgarca), Das Vaterland (Almanca), Day Vispen (Almanca), Débats, Fransa (Fransızca), Delo, Bulgaristan (Bulgarca), Demosti, Petersburg (Rusça), Den, Bulgaristan (Bulgarca), Denevni, Belgrad (Slavca), Der Osmanische Post (Almanca), Deutches Volksblatt (Almanca), Deutchezeitung (Almanca), Deutsche Ze-

(yurda girişinin yasaklanması) kararları ortaya çıkıyordu.

Takip edilen ecnebi matbuat içerisinde bu kararlardan azâde tutulmuş gazete hemen hemen yok gibidir. Anılan yasaklar sadece siyasi haberleri içeren gazeteleri değil, edebiyat, bilim ve teknikle modadan bahseden gazeteleri de içine almıştır. Bu meyanda çıkan şu irade oldukça dikkat çekicidir.

"Siyasî evraktan başka fennî, edebî ve modaya ait resimli gazetelere varıncaya kadar bütün Yunan matbuatının men-i idhâli hakkında sekiz yıl önce alınan kararın teyidi üzerine bu kararın tadili hakkında Yunan Sefareti'nce vuku'bulan talebe mebni zikredilen kararın muzır neşriyatta bulunmayan matbuat için kaldırıldığı..... "[6]

Osmanlı yönetiminin, gazete yayınlarının dikkatle takip edilerek, ilgili devletler ve kişiler nezdinde yapılan girişimlerden çıkan iyi neticelere sevindiğini aşağıdaki belgede açıkça görebiliriz:

"Paris'te neşrolunan İllustration nam gazetenin neşriyât-ı bedhâhanede bulunmasına mebnî memalik-i şahaneye men'-i idhâli ve bu memnûiyyetin mezkur gazetenin tadil-i lisân ile neşriyât-ı bedhâhanede bulunmayacağına dair sahibi tarafından takriren ita-yı temînât oluncaya kadar idame ve ibkası ve Almanya ve Avusturya'da neşriyât-ı muzırrada bulunan bazı gazeteler hakkında bu suretle muamele olunarak hüsn-i tesiri görülmüş olduğundan badezîn bu gibi gazeteler hakkında buraca dahi bu yolda muamele ifası hususunun usul ittihazı muktezâ-yı emr u fermân-ı hümâyûn hazret-i hilâfetperâhîden bulunmuş olmağla olbabta emr u ferman hazret-i veliyyü'lemrindir. Fi, 18-N-1311."[7]

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî
TAHSİN

Yaptığımız araştırmalarda dikkatimizi çeken diğer bir husus da devlet aleyhinde yayın yapan ve veya yapması muhtemel olan kişi ve kurumlara gerekli para desteği sağlanmasıdır. Hatta bu iş öyle azıya almıştı ki sırf para sızdırmak için şantaj kokan risaleler yazılmakta, eğer belli bir para gelirse neşriyatta bulunulmayacağı ifade edilmekteydi. Necib Melhame tarafından Tunus'ta neşrolunan El-Basire adlı gazeteye faydalı yayınlar yaptığı için Mısır gazetelerine yapılan yardımlar gibi kâfi miktarda tahsisat bağlanırken[8] daha sonra giriştiği kimi hayırsız teşebbüslerinden dolayı kendisine verilen 4000 kuruşluk

6 BOA, İrade Husûsî, 30/11.Ş.1311.

7 BOA, İrade Husûsî, 26/13.N.1311.

8 BOA, İrade Husûsî, 92/19.Z.1311.

itung, Almanya (Almanca), Deutsche-Türkische Korrespondenz, İstanbul (Türkçe-Almanca), Deutscher Reichsanzeiger (Almanca), Deutschewochenblatt, Almanya (Almanca), Deutschvolksblatt, Viyana (Almanca), Die Presse (Almanca), Die Rede, Sofya (Almanca), Die Zeit (Almanca), Dinevli, Belgrad (Slavca), Discours, Sofya (Bulgarca), Dix Neuvieme Siècle (Fransızca), Dnevni, Bulgaristan (Bulgarca), Dominica Della Coriera, Milano (İtalyanca), Domosti, Petersburg (Rusça), Don Quichotte, Roma (İtalyanca), Dresden (Almanca), Dritto, İtalya (İtalyanca).

E / Eastern and Western Review, Londra (İngilizce), Eastern Rupen Review, Londra (İngilizce), Echo de Paris, Paris (Fransızca), Echo the Daliy Telegraph, Manchester (İngilizce), Echos (Fransızca), Êclair, Paris (Fransızca), Êclair, Paris (Fransızca), Economie Autrichienne, Avusturya (Almanca), Efimeris Ton Sizitiseon, Yunanistan (Grekçe), Eftini, Atina (Grekçe), Egalite, Paris (Fransızca), Egyptien, Mısır (Fransızca), El Standart, Madrid (İspanyolca), Elyostiyan, Rusya (Rusça), Emperciale, İspanya (İspanyolca), England (İngilizce), England And The Union (İngilizce), Eon, Yunan (Grekçe), Epiteorisis, Atina (Grekçe), Epoca, Fransa (Fransızca), Eris. Bükreş (Rumca), Ersegan, Tiflis (Ermenice), Esparis, Atina (Grekçe), Esserçito İtaliano (İtalyanca), Estafette (Grekçe), Estiya, Atina (Grekçe), Etandard National, Atina (Grekçe), Evdomas, Triyeste (Asıl adı İmera) (Grekçe), Evènement, Paris (Fransızca), Express Orient, Bükreş (Fransızca), Extrablatt, Viyana (Almanca).

F / Fankolla, Roma (İtalyanca), Fermanagh Mail, İngiltere (İngilizce), Figaro, Fransa (Fransızca), Floh, Viyana (Almanca), Fortnigtly Review, İngiltere (İngilizce), Fossiche Zeitung (Fransızca), France (Fransızca), France Nouvelle, Fransa (Fransızca), Frankfurter Zeitung, Frankfurt (Almanca), Fremdenblatt, Viyana (Almanca).

G / Galaçir, Kalas, Galiniani Messenger, Amerika (İngilizce), Galos, Yunanistan (Yunanca), Gaudriole, Fransa (Fransızca), Gaulois, Paris (Fransızca), Gaulois, Paris (Fransızca), Gazette de Cologne, Almanya (Almanca), Gazette de Frankfurt, Frankfurt (Almanca), Gazette de l'Allemagne du Nord Almanya (Almanca), Gazette de la Bourse, Petersburg (Almanca), Gazette de la Crolx, Almanya (Almanca), Gazette de Londres, Londra (İngilizce), Gazette de Malte, Malta (Fransızca), Gazette de Moscou, Moskova (Rusça), Gazette de Paris, Paris (Fransızca), Gazette de Voix, Berlin (Almanca), Gazette del Amelie, Roma (İtalyanca), Gazette Generale de Munich, Münih (Almanca), Gazette Géneralle, Münih (Almanca), Gazette Universelle de Vienne, Viyana (Almanca), Gazette Yupoprovi, Bükreş (Romence), Génévois, İsviçre (Almanca-Fransızca), Germania (Almanca), Germania (Almanca), Gilblas, Paris (Fransızca), Giornia, Glas Çerna Gora, Rusya (Rusça), Glas Makedonski, Rusya (Rusça), Globe, Londra (İngilizce), Garajdanin, Petersburg (Rusça), Grajdanin, Rusya (Rusça), Grand Revue, Paris (Fransızca), Grand Revue, Paris (Fransızca), Grand Srbî, Belgrad (Slavca).

tahsisât kesilmiştir.[9] Bu zatın gözden düşmesine de Matin ve Golou gazetelerinde yakında neşredileceği ilan edilen, Les Miaux de L'Empire Ottoman et Leur Remie'ble (Osmanlı İmparatorluğu'nun Hastalıkları ve Çareleri) adında Fransızca ve Arapça bir risalenin neden olduğunu görüyoruz.[10] Fakat bu gazeteci satın alma işleminin II. Abdülhamid'ten önce de var olduğu bilinmektedir. Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın 1865-1875 yılları arasında İstanbul basını ile o dönemin medya merkezleri olan Londra ve Paris basınına yüzbinlerce altın dağıttığı aşikardır..[11]

Alınan tedbirlerden biri de; ister hakkında men-i idhal kararı

Necip Melhame

çıkan ecnebi matbuat olsun, isterse zararlı Jön Türk yayınları olsun, yabancı postahaneler marifetiyle Osmanlı topraklarına girdiğini görüyoruz. Bu postahanelerin bulundukları [illegible] ne kadar inzibati tedbir alınırsa alınsın, bu tür yayınların girişlerine engel olunamamıştır. Osmanlı hükümeti ise 11. Za. 1317 tarihinde çıkan iradeye göre "Memalik-i şahanede bulunan ecnebi postalarının mazarrât ve mehâzîri zaten musaddak ve müsellem ve vareste-i kayd-ı rakam olduğuna binaen bu babtaki karar üzerine iktiza eden muamelenin bir an evvel ifasıyla ecnebi postalarının sürat-i ilgası esbabının istihsali" beyanı üzerine[12] ecnebi postaların faaliyetlerine son verilmiştir. Ayrıca sağda solda dağıtılan ve satılan bu gibi zararlı neşriyatın önüne geçmek için müfettiş ve hafiye istihdamı gibi tedbirler alınması da dikkatimizi çeker.[13] Lakin bu alı-

[illegible] Husûsî 62 28.C.1313.

11 Orhan Koloğlu, II. Abdulhamid in Basın Karşısındaki Açmazı [illegible] Yay.

12 BOA, İ.Husûsî, 31/24.Za.1317.

13 "Evrak-ı muzırranın tütüncü dükkanlarında satılmakta devamına karşı Matbuat İdaresi'nde yevmiye ile dört müfettişin istikdamına ait irade." BOA, İ.Husûsî, 77/27.C.1319.

H / Hamburgischer Correspondant (Almanca), HandelsZeitung, Sofya (Bulgarca), Havels Zeitung, Hayasdan, Londra (Ermenice), Hayik, Newyork (Ermenice). Herlab, Hınçak (Ermenice), Humoristische Blatter, Viyana (Almanca), Humoristische, Viyana (Almanca), Hyglène Pratique et la Science Libre.

I / Illustrated, Londra (İngiltere), Illustrated Police News, Amerika (İngilizce), Illustrazione İtaliana, Roma (Fransızca), Illustriete Wiener Extrablatt, Viyana (Almanca), Illustriete Wiener Wispen, Illustrietezeitung, Illustrirtes Wiener Extrablatt, Indépendance, Indépendance Belge. Brüksel, Indépendance de l'Albanie. Bükreş (Romence), Indèpendence Roumaine, Bükreş, International Correspondenz, Intransigeant, Paris (Fransızca).

İ / İ. Alitya, İzmir (Rumca), İberia, İberia, İspanya (İspanyolca), İl Resto del Canio, Bologna (Bulgarca), İlinden (Bulgarca), İmera, Triyeste, İmitos, Atina (Grekçe), İnvalidres, Rusya (Rusça), İra Vonik (Voynik), İstina, Bulgaristan (Bulgarca), İtali, İtalya (İtalyanca). İztoçno Vreme. Bulgaristan (Bulgarca), İzvestnik, Rusya (Rusça).

J / Jahre Deutsch, Almanya (Almanca), Johrehundert, Almanya (Almanca), Jour, Paris (Fransızca), Journal de Bruxelles, Brüksel, Journal de Genéve, Cenova, Journal de Marseille, Marsilya, Journal de Saint Petersburg, Journal des Débats, Paris (Fransızca), Journal du Siècle, Paris (Fransızca), Journal Egyptien, Mısır, Journal Officielle de la République Française (Fransızca), Journal, Paris (Fransızca), Jung Kikiriki, Viyana (Almanca), Justice, Justice, İngiltere (İngilizce)

K / Kampana, Bulgaristan (Bulgarca), Keri, Girit (Rumca), Kokas, Petersburg, Tiflis, Kolonia, Korrespondance Politique, Viyana (Almanca), Kölnische Zeitung, Almanya (Almanca), Kreuz Zeitung, Berlin (Almanca), Know (Alamca), Kurye, Rusya (Rusça).

L / L'Anglois, L'Aurore, L'éclair, Paris (Fransızca), L'egalite, Paris (Fransızca), L'Estafette, L'Univers, La Bulgarie Indépendant, Bulgaristan (Bulgarca), La Bulgarie, Bulgaristan (Bulgarca), La Cocarde, Paris (Fransa), La Correspondance Balcanique, La Dominica Della Coriera, Milano, La Epoca, Fransa (Fransızca), La France (Fransızca), La Grajdanin, Petersburg, La Grand Revue, Paris (Fransızca), La İberia, La Justice, La Libre Parole, Paris (Fransızca), La Macédonie, La Nation, Paris (Fransızca), La Nouvelle Gazette de Press, Berlin (Almanca), La Nouvelle Gazette de Zürich, Zürih (Almanca), La Paix, Paris (Fransızca), La Patrie, Paris (Fransızca), La Petite Republique, Paris (Fransızca), La Politique Coloniale, Fransa (Fransızca), La Politique, Prag, La Reforme, Paris (Fransızca), La Renaissance Albanaise, Fransızca, Romanya, La Republique Française, La Revue Démocratique, La Tribune, La Turquie Contemporaine, La Turquie Libre, Paris (Fransızca), La Verite, La Vie Parisienne, Paris (Fransızca), Le Courrier de Sophie, Le Courrier Des Balcans, Le Croissant, Türkçe-Fransızca, Paris, Le Discours, Sofya, Le Dix Neuvleme Siècle, Le Gaulois, Paris (Fransızca), Le Génevois, İsviçre (Fransızca), Le Jour, Paris (Fransızca), Le Journal, Paris

nan kararlardan İstanbul'da yaşayan yabancı uyruklu kişilerin rahatsız olduğunu görüyoruz. Babıali tarafından hangi İngiliz gazetelerinin yurda giremeyeceğine dair verilen şifahi emirler (Noter Verbales) İngiliz Postahanesi vasıtasıyla elçiliğe bildiriliyor ve ilerde iki devlet arasında bir sıkıntının çıkmamasına gayret ediliyordu. Fakat İngilizler, Osmanlı devletinin bu uygulamasından, –çeşitli gazete bayilerinden gazete alan İngiliz vatandaşlarının sık sık değişen yasaklama kararlarıyla– sıkıntıya düştüklerini ifade etmektedirler. İngiliz matbuatına konulan sürekli yasaklamadan sonra kendilerine gazete dağıtılacak İngiliz uyrukluların isimlerini içeren bir imtiyaz listesinin hazırlanıp ona göre dağıtım yapıldığı görülür.[14] İmtiyaz listesinde ismi olmayan İngiliz yurttaşlarına da bu gazetelerin ulaşmaması için azami gayret gösterildiği de İstanbul'daki İngiliz Postahanesi Müdürü M.Leversham'ın İngiliz Sefirine gönderdiği yazıda sabittir. M.Leversham'ın 24 Mart 1900 tarihli raporunda, ayrıca İngiltere'de basılıp Osmanlı İmparatorluğu'na girişi ilânihaye yasaklanmış gazete v.s. yayınların bir listesi verilmiştir. Bu liste de o döneme göre onbir yıldır yasak olan gazetelerin de ismine rastlamaktayız. Bu liste şu şekilde tanzim edilmiştir.[15]

Gazetenin İsmi	Yasaklanma Tarihi	
1. Nineteenth Century	11 Eylül	1889
2. Children's World	18 Ekim	1894
3. Speake	1 Mart	1895
4. Pall Mall Gazette	22 Mayıs	1895
5. Observer	29 Ekim	1895
6. Daily Chronicle	6 Aralık	1895
7. Daily Graphic	5 Ocak	1896
9. Punch	2 Ocak	1896
10. Westminster Gazette	24 Ocak	1896
11. Life	4 Mart	1896
12. Evening Star	4 Mart	1896
13. Review of Reviews	16 Mart	1896
14. Times	7 Mayıs	1896
15. To Day	20 Haziran	1896

Yıldız Arşivlerinde yaptığımız çalışmalarda Mabeyn'in yaklaşık 600 kadar günlük gazete ve dergiyi takip ettiğini görüyoruz. Bu rakamlar yalnız Avrupa'da çıkan matbuat için geçerlidir. Bu rakama Mısır ve Kuzey Afrika'da basılan gazeteler dahil değildir. Verilen rakamların büyüklüğünü Abdülhamid'in tecessüsü ve evhamıyla açıklamak mümkün değildir. Günümüzde Basın Yayın Genel Müdürlüğü ve Dışişleri Bakanlığı'nın yetkili mercilerinin dahi bu kadar neşriyatı izlediklerini zannetmiyorum. Bu durum belki şu nedenle açıklanabilir. Dünyaya nizâm getirme açısından büyük zaafa uğrayan Osmanlı inisiyatifi tamamen elinden kaçırmamak için diblomasinin inceliklerine ve kamu-

14 PRO, FO 195/2085, İstanbul'daki İngiliz Postanesi Müdürü M.Leversham'ın yazısı.

15 PRO. FO 195/2085, 24.Mart.1900.

(Fransızca), Le Messager de Paris (Fransızca), Le Nord, Brüksel, Paris (Fransızca), Le Nouvelle de Berlin (Almanca), Le Siècle, Fransa (Fransızca), Le Soir, Fransa (Fransızca), Le Soleil, Paris (Fransızca), Le Spectateur d'Orient, Atina, Le Temps, Fransa (Fransızca), Le Temps, Paris (Fransızca), Les Echo the Daily Telegraph, Manchester, Les Echos, Les Invalidres, Rusya (Rusça), Les Nouvelles d'Orient, Paris (Fransızca), Levant Herald, Londra (İngilizce), Liberal, Paris (Fransızca), Liberté Roumaine, Bükreş (Romence), Liberté, Fransa (Fransızca), Libre Parole, Paris (Fransızca), Local Anzelger, Berlin (Almanca), Lopta, Bükreş (Romence), Lubenslovie, Lumanua, Bükreş (Romence), Lunya, Bükreş (Romence), Lupta, Bükreş (Romence), Lustige Blatter, Almanya (Almanca).

M / Macedoine, Belgrad (Bulgarca), Macédonie (Bulgarca), Makedonu Odrinski Pregled, Bulgaristan (Bulgarca), Makedonya, Bulgaristan (Bulgarca), Malçevski Balkan, Bulgaristan (Bulgarca), Malka List, Filibe, Malka Veşnik, Filibe, Manchester Courter, İngiltere (İngilizce), Manchester Guardian, İngiltere (İngilizce), Marko Etandart. Venedik, Memorial Diplomatique, Paris (Fransızca), Memorien Korrespondez, Berlin (Almanca), Message Officielle. Messager d'Athenes, Atina, Messager De Gouvernement, Messager de Paris (Fransızca), Messager Des Balcans, Messagero, Roma (İtalyanca), Messenger, Meşak, Tiflis, Methodist Recorder, Motin, Paris (Fransızca), Mir, Bulgaristan (Bulgarca), Missioner Herald, Mlada Bulgarie, Bulgaristan (Bulgarca), Mon Murry Union, Monde Illustre, Moniteur, Moniteur de Commerce, Moniteur de Rome, Roma (İtalyanca), Moniteur Officiel, Berlin, Sen Petersburg (Almanca), Moniteur Oriental, Paris (Fransızca), Morning Advertiser, Londra (İngilizce), Morning Post, İngiltere (İngilizce), Moskovski Vedemosti, Rusya (Rusça), Moslem World, Newyork (İngilizce), Moviemento Catholiko, Madrid (İspanyolca), Münchner Nachricter.

N / Narodni List, Bulgaristan (Bulgarca), Narodni Prava, Bulgaristan (Bulgarca), Narodni Volya, Bulgaristan (Bulgarca), Nation, Paris (Fransızca), National Base, National Zeitung, National Zeitung, Nea Efimeris, Yunanistan (Grekçe), Neiss Wiener Abendblatt, Viyana (Almanca), Neo Logos, İstanbul, Neue Fligend, Viyana (Almanca), Neue Freie Press, Viyana (Almanca), Neue Preussische Zeitung, Almanya (Almanca), Neue Wiener Tageblatt, Viyana (Almanca), Neues Wiener Tageblatt, Neueste Nachriehten, Berlin (Almanca), New Review, Londra (İngilizce), New York Saint (İngilizce), Newcastle Daily Chronicle, İngiltere (İngilizce), News Peşter Journal, Peşte, Newyork Herald, Amerika (İngilizce), Nidelye, Petersburg, Nineteenth Century, İngiltere (İngilizce), Nord Deutsch Zeitung, Nord Deutsche Allgemeine Zeitung, Nordar, Tiflis (Ermenice), Norddeutsch Allgemeine Zeitung, Nothingham Daily express, İngiltere (İngilizce), Nouvel Echo, Sırp, Nouvelle de Berlin (Almanca), Nouvelle Gazette de Press, Berlin (Almanca), Nouvelle Presse Libre, Avusturya (Almanca), Nouvelles d'Orient, Paris

Memalik-i Şahane'de bulunan Ecnebi postalarının ilgası ile devlet-i aliyye postalarının tanzim ve ıslahı hakkında Meclis-î Vükelâ-yı fehâmdan arz ve takdim olunan mazbatanın münderecâtı karîn-i tasvîb-i âlî olarak olbabta şerefsudûr buyurulan emr u fermân-ı hümâyûn-ı hazret-i padişahî 11.Za.1317 tarihinde hemen terkimiyle savb-ı sâmi-i sadaretpenahîlerine tebliğ olunmuş ve bu babta Posta ve Telgraf Nezareti'nce lazım gelen tertîbât ve teşebbüsâta ibtidâr olunabilmesi irade-i seniyye-i mülûkânenin nezâret-i müşarunileyhâya tebliğine vabeste bulunmuş iken teblîgât-ı vakıa üzerine cerayan eden muameleye dair sebkeden istifsâra cevâben Posta ve Telgraf nazırı efendi hazretleri tarafından vuku' bulan maruzâttan bu hususta şerefsâdır olan irade-i seniyye-i cenâb-ı hilafetpenâhî mantûk-ı âlisi vechile icrâ olunacak teşebbüsât tafsîlâtının nezaret-i müşarun-ileyhâya henüz tebliğ edilmediği anlaşılmış olup Ecnebi postalarının mazarrât ve mehâzîri zaten musaddak ve müsellem ve vâreste-i kayd-ı rakam olduğuna binaen bu babtaki karar üzerine ıktıza eden muamelenin bir [illegible] ecnebi postalarının sur'at-ı ilgası esbabına [illegible] buyurulan irade-i katiyye-i hilafetpenâhî icâb-ı celîlinden olmağın olbabda emr u fermân hazret-i veliyyü'lemrindir.

[illegible] 12 Mart 1316

Serkâtib
TAHSİN

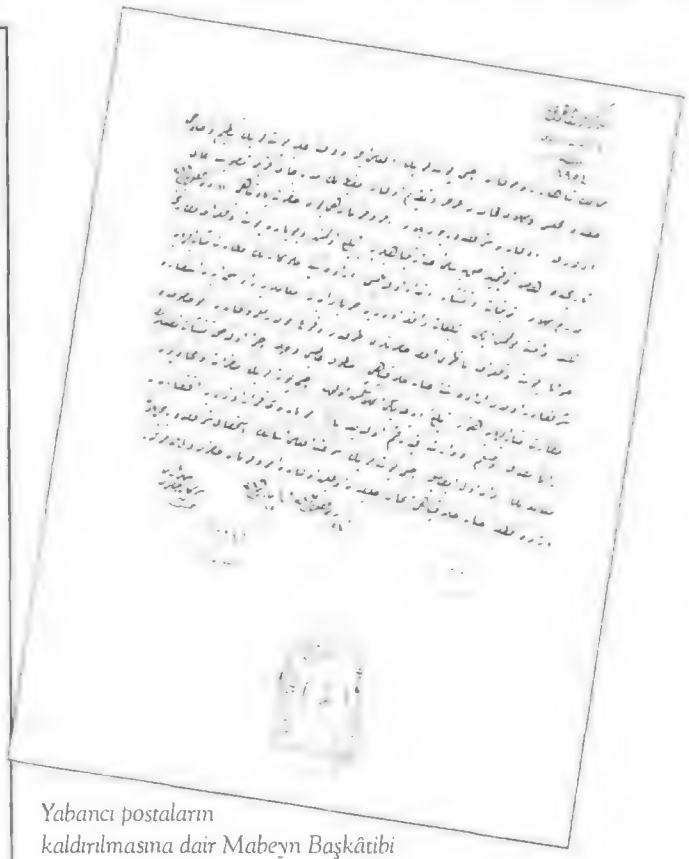

Yabancı postaların kaldırılmasına dair Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa imzalı irade

(Fransızca), Nouvelle Gazette de Zürich, Zürih (Almanca), Nov Dnevnik, Belgrad (Bulgarca), Nova Borba, Bulgaristan (Bulgarca), Nove Bulgaria, Bulgaristan (Bulgarca), Nova Riforma, Palermo, Nova Slavo, Rusya (Rusça), Novini, Bulgaristan (Bulgarca), Novo Otziv (Nouvelle Echo), Sırp, Novoski, Rusya (Rusça), Novosti, Rusya (Rusça), Novotan, Petersburg, Novvek, Bulgaristan (Bulgarca), Novye Oyozremye, Tiflis, Novye Vremya, Rusya (Rusça).

O / Observateur Français, Paris (Fransızca), Oçerk, Belgrad, Odesa Listok, Odeski Vestnik, Hocabey, Rusya (Rusça), Odyek, Belgrad, Olimpos, Atina (Grekçe), Opinione, Roma (İtalyanca), Opolino, Roma (İtalyanca), Osservatore Ramona, Roma (İtalyanca), Ostarnost, Belgrad, Osterreichischen Volkszeitung, Otimi Atina, Otziv, Sırp, Overol, Romanya (Bulgarca).

P / Paix, Paris (Fransızca), Palingenesia, Atina (Grekçe), Palintenya Prensya, Atina (Grekçe), Pall Mall, İngiltere (İngilizce), Patrie, Paris (Fransızca), Patriote, Bulgaristan (Bulgarca), Pencap Times, Hindistan, Perseveranza, Milano, Peryajovski Kray, Rostov, Peşterloid, Peşte, Petit Journal Belge, Belçika (Fransızca), Petit Journal, Berlin (Almanca), Petit National, Paris (Fransızca), Petit Parisien, Petite Republique, Paris (Fransızca), Peuple Français, Phare d'Alexandre, İskenderiye, Phare du Bosphore, İstanbul, Philipopoli "Gairet", Bulgaristan (Bulgarca), Phone, Londra (İngilizce), Piccolo, Tiriyeste, Pire, Viyana (Almanca), Plovdiv, Bulgaristan (Bulgarca), Pochta, Bulgaristan (Bulgarca), Polet, Sırp, Politicienne La Correspondance, Politique Coloniale, Fransa (Fransızca), Politique, Prag, Politisiche Korrespondenz, Pongolo, Napoli, Populo Romano, Roma, Potainosti, Prag, Pravo, Bulgaristan (Bulgarca), Pravo, Bulgaristan (Bulgarca), Preportis, Presbyterian, İngiltere (İngilizce), Presse, Preussische Zeitung, Prezi, Cenova, Progress, Bulgaristan (Bulgarca), Proiya, Atina (Grekçe), Punch, İngiltere (İngilizce).

R / Radical, Bulgaristan (Bulgarca), Rana, Roma (İtalyanca), Referee, İngiltere (İngilizce), Reforme, Paris (Fransızca), Reich Neuherr, Viyana (Almanca), Reichbote, Berlin (Almanca), Reichwehr, Viyana, askerî (Almanca), Renaissance Albanaise (Fransızca-Romanya), Republique Française, Republique Française, Resboviv, Respopo, Bükreş (Romence), Respotul, Bükreş (Romence), Retch, Sofya (Romence), Review Contemporary, Londra (İngilizce), Review International Military, Revue d'Orient, Peşte, Revue Démocratique, Revue des deux Mondes, Paris (Fransızca), Revue Hebdomadaire, Revue Illustree de la Turist, Paris (Fransızca), Revue International, Bulgaristan (Bulgarca), Roma, İtalya (İtalyanca), Romano, Bükreş (Romence), Romyos, Atina (Grekçe), Rujitsa.

S / Saint James Budget, Londra (İngilizce), Saint James, Londra (İngilizce), Saint Petersburg Herald, Petersburg (Almanca), Salpinks, Yenişehir, Stranca, Bulgaristan (Bulgarca), Scientifle American, Amerika (İngilizce), Scottishman, Edinburg, Seculo, Milano, Sedmitsa, Bulgaristan (Bulgarca), Sé-

oyunu oluşturan basına sarılmıştır. Tabii bunun faturası da pahalı olmuştur. Devletin lehinde yayın yapacağını vaat edip daha sonra bundan vazgeçen gazetelerin ödenekleri de hemen kesilmiştir.[16] Burada ayrıca Avrupa matbuatının, bürokratik olarak takibi de; şöyle cereyan eder. Avrupa ülkelerindeki Osmanlı sefirleri tarafından Hariciye Nezareti'ne karar verilmesi için gönderilen gazeteler, Matbuât-ı Hariciye kaleminde bulunan tercümanlar tarafından Türkçe'ye çevriliyordu. Hariciye Nezareti'nden önce Maarif Nezareti'ne bağlı olan bu kalem rûmî 1295 (1878) yılında Dahiliye Nezareti'ne bağlanmıştır.[17] Harici Matbutla ilgili politikalar bu kalemce takip edilip, daha yakından gazetelerin izlenmesi için Avrupa gazetelerine abone olunmaktaydı. Bu konudaki bir irade de şöyle belirtilmiştir:

"Matbuat-ı Ecnebiyye İdaresi'nin abone olduğu Avrupa gazetelerinin müddeti hitam bulan abonmanların tecdid edilmesi şerefsudûr buyurulan irade-i seniyye-i cenâb-ı padişâhî icâb-ı âlisinden olmağla olbabta emr u ferman..... "[18]

Matbuat-ı Hariciye Kalemi'nin en önemli çevirmenlerinden biri Yosef Efendi'dir. Bizzat padişaha sunulacak gazete ve risaleler Mabeynci Emin Bey tarafından tercüme edilirdi. Bu Emin Bey Fransızca'dan Türkçe'ye çabuk ve kolay tercümede oldukça mahirdi.[19] Devletin ecnebi matbuatına bakış açısını daha somut biçimde ortaya koyabilmek için, Yıldız Arşivlerinde binlerce örneğine rastladığımız men'-i idhâl kararlarını inceleyerek yasaklamanın usûl ve esaslarını ortaya koymak gerekir. Bunu ileride yapacağımız çalışmalarda ortaya koyacağımızı da burada ifade etmek isterim.

Okuyucularımıza faydalı olacağına yürekten inandığım ve Yıldız Arşivlerinden derlediğim yaklaşık altıyüz kadar gazete ismini alfabetik olarak burada zikrediyorum. Listeye bir göz attığımızda Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde bile dünya mesailine ne kadar evrensel yaklaştığını görürüz. Kendimizi tanıtmak için yırtındığımız ve Batı'nın belli başlı yayın organlarına büyük paralar vererek özel ilanlar ve Türkiye ekleri çıkarttığımız şu dönem, o devirde harcanan paraların boşa gittiği ve çarçur edildiği gibi iddiaları havada bırakmaktadır.

16 BOA, İ.Husûsî, 28/8.B.1322.

17 Server İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, s. 27, Başvekâlet Basın ve Yayın Umûm Müdürlüğü Yayınlarından: 2, 1943.

18 BOA, İ.Husûsî, 15/8.N.1321.

19 Ayşe Osmanoğlu, **Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım)**, s. 33, İst.-1986.

maphore, Sémaphore De Marseille, Marsilya (İspanyolca), Sen Petersburger Zeitung, Sera, Milano, Stern, Sheffield Daily Telegraph, Sheffield Telegraph, İngiltere (İngilizce), Siècle, Siècle, Fransa (Fransızca), Silog, Rumca, Bükreş (Romence), Siyotonen, İtalya (İtalyanca), Slavyanska poşta, Rusya (Rusça), Slavyanskaya, Rusya (Rusça), Sliven, Bulgaristan (Bulgarca), Sofiski Vedomesti, Bulgaristan (Bulgarca), Soir, Fransa (Fransızca), Soleit, Paris (Fransızca), Souvenir, Paris (Fransızca), Sovyet, Petersburg, Sovyet, Rusya (Rusça), Sozialist, Rusya (Rusça), Soglasye, Bulgaristan (Bulgarca), Spars, Speaker, Londra (İngilizce), Spectateur d'Orient, Atina (Grekçe), Spectateur Orient, Speecher, Standart, İngiltere (İngilizce), Standart, Madrid (İspanyolca), Strouma, Bulgaristan (Bulgarca), Struggle, Amerika (İngilizce), Strumçani, Filibe, Sun, Washington (İngilizce), Sunday Herald, Şikago (İngilizce), Surhantag, Ermenice, Newyork (İngilizce), Svet, Petersburg, Svetlina, Bulgaristan (Bulgarca), Svoboda, Bulgaristan (Bulgarca), Svoboden Glas, Bulgaristan (Bulgarca), Svobodna Duma, Bulgaristan (Bulgarca), Svobodna Tribuna, Bulgaristan (Bulgarca)

T / Tageblatt, Tagespost, Avusturya (Almanca), Telegraf, Ligorna, İtalya (İtalyanca), Tempo, Bükreş (Romence), Temps, Fransa (Fransızca), Temps, Paris (Fransızca), The Anglo-Armenian Gazette, Londra (İngilizce), The Graphic, Londra (İngilizce), The Moslem Chronicle, Kalküta, The Moslem World and Voice of İslam, Amerika (İngilizce), The Struggle, Amerika (İngilizce), The World, New York (İngilizce), Tiempo, Bükreş (Romence), Times, İngiltere (İngilizce), To Kratos, Torino, Roma (İtalyanca), Transcript, Amerika (İngilizce), Trgovski Vestnik, Bulgaristan (Bulgarca), Tribuna, Roma (İtalyanca), Tribune, Tribune, New York (İngilizce), Troth, Londra, Troşak, Ermenice, Paris (Fransızca), Turquie Contemporaine, Turquie Libre, Paris (Fransızca), Turtsiya, Bulgaristan (Bulgarca)

U / Ulk, Berlin (Almanca), Union Franco-Russe, Paris (Fransızca), United Service Magazine, İngiliz, askeri (İngilizce), Univers, Bükreş (Romence), Ustovna Srbia, Sırb.

V / Veçerni Novini, Bulgaristan (Bulgarca), Verite, Vespen, Viyana (Almanca), Vetçerna Poşta, Bulgaristan (Bulgarce), Vie Parisienne, Paris (Fransızca), Voix, Almanya (Almanca), Volks Zeitung, Volkszeitung, Voltaire, Fransa (Fransızca), Vubitça National, Bükreş (Romence), Vidello, Belgrad (Romence).

W / Westminster Budapest, Londra (İngilizce), Westminster Gazette, İngiltere (İngilizce), Wiener Abendblatt, Viyana (Almanca), Wiener Abendpost, Wiener Allgemeine Zeitung, Viyana (Almanca), Wiener Karikaturen, Viyana, mizahi (Almanca), Wiener Tageblatt, Viyana (Almanca), Wiener Zeitung, Viyana (Almanca), Winchester Writing, World, Amerika (İngilizce).

Y / Yorkshire Post, İngiltere (İngilizce), Yugozapadna Bulgarya, Bulgaristan (Bulgarca).

Z / Zastava, Piriştine, Zeit, Zilva, Bükreş (Romence), Zname, Bulgaristan (Bulgarca), Zurnitsa, Bulgaristan (Bulgarca).....

Kayıkları, Yalıları ve İnsanlarıyla Boğaziçi

Santuri Edhem Efendi Yalısı

ESER TUTEL

Yıllar önce amcamın Göksu'da bir yalısı vardı.

Bahçesi, avlusu, ağaçları, derenin yanıbaşındaki alçacık duvarın üzerinde yanyana dizili sardunya saksıları, önünde sandalı, altında kayıkhanesi, şirin mi şirin, ahşap bir Boğaz yalısıydı bu... Bilinen adıyla: Santurî Edhem Efendi yalısı... Daha doğrusu, bir yalı yavrusu...

Anadoluhisarı'nda Şirket-i Hayriye vapurundan inince iskele meydanını geçip sağa, hisara doğru yürüyün, sonra da Göksu üzerindeki köprünün yanıbaşındaki sokağa sapın: Kızıl Serçe sokağıdır bu.

O zamanlar tek ya da iki katlı derme çatma ahşap evlerin sıralandığı bu sokaktan yürüyün. Sağda mumlar dikili yatırın önünden geçtikten sonra evler seyrekleşir, yol sessizleşirdi. Solunuzdaki çeşmenin ötesinden de mezarlık başlardı. Göksu mezarlığı... Yürüdükçe yol daralır, daraldıkça da dereye yaklaşırdı. Sağda en sondaki 26 kapı numaralı yalı, işte sözünü edeceğimiz Santurî Edhem Efendi'nin yalısıydı...

Birimiz, üzerinde Fransızca olarak "Tournez s'il vous plaît" yazılı çıngıraklı zili çevirirken birimiz de kapı mandalının kolunu aşağıya bastırarak tahta kapıyı iter, içeriye girerdik. İki üç basamakla inilen küçücük bahçe, dereden olsun olsun da iki, bilemediniz üç karış yüksekteydi. Kıpkırmızı açmış sardunyalar, bir incir, bir de armut ağacının gölgelediği bahçede bir masa ile birkaç iskemle... Solunuzda da, dereye meyletmiş ahşap ev. Pardon, yalı yavrusu...

Türk musikisine değerli eserler kazandıran Santuri Edhem Efendi (1855-1926) yalısında çıkan bir yangın sonucunda hayatını kaybetti.

Üç yüzyıl boyunca Göksu Deresi pek de değişmedi

Daha içerde 1930'da yapılmış olan halat fabrikası, birkaç testici, ahşap köprü ve metruk değirmen vardı. Derenin en sonunda da, üç ulu çınarın gölgelediği Dört Kardeşler mesiresi... Dördüncü çınarın başına ne gelmişse gelmiş, yok olmuştu, ama mevkiin adı yine Dört Kardeşler olarak kalmıştı. Yalılar derenin hep sağ kıyısı boyunca sıralanmıştı; sol kıyı sazlıklar halindeydi, gerisi ise kırlıktı. Daha gerilerinde de birkaç bostan...

Göksu, Evliya Çelebi'nin yazdığından bu yana üç yüzyıl boyunca yer yer değişikliğe uğramışsa da, ana karakterini hâlâ pek kaybetmemişti:

"Ab-ı hayat'a benzer bir nehirdir ki Alem dağlarından çıkar gelir," diye yazıyor birinci cildinde Evliya Çelebi. Nehir dediği, elbette ki şu bildiğimiz Göksu deresi.

"Nehrin iki tarafı yüksek ağaçlarla süslü bağlardır. Ve ekseri yerleri Halıcızâde bahçeleri ve un değirmenleridir. Bu nehrin üzerinde bir tahta köprü var. Bütün âşıklar, kayıklar ile bu nehirden ileride ferah köylere giderek ağaçlar altında zevk ve sohbet

ederler. Görülmeye değer bir mesiredir. Buradan çıkan bir topraktan, çanak-çömlek ustaları çeşitli çanak ve çömlekler yaparak satarlar. Bu hisar, Üsküdar mollasına bağlıdır. Ayrıca subaşısı vardır. Bostancıbaşı da muhafazasına dikkat eder."

İşte, Santurî Edhem Efendi'nin yalısının bulunduğu Göksu deresi böylesine gönle ferahlık veren bir cennet köşesiydi. Üstad yıllarca bu yalıda yaşamış, yine bu yalıda, yazık ki pek de trajik bir şekilde ölmüştü. Tutuşan yalıyla birlikte, felçli olduğu için kaçamadığından içinde diri diri yanarak!

O Keman öğrenmek istiyordu, ama...

Bu yalıyı 1902 yılında satın almıştı Edhem Efendi. O sırada 47 yaşındaydı. Çocukluğu, 1855'te doğduğu Beyazıt, Soğanağa mahallesinde, Çıkmaztulumba sokağının 6 numaralı, babası Kaptan Ali Efendi'nin evinde geçmişti. 13 yaşında Soğukçeşme Askerî Rüştiyesi'ni bitirince müziğe karşı yeteneği görüldüğü için, Enderun'a alınmıştı. O keman öğrenmek istemişti, ama onu santura ayırmışlardı.

Hilmi ve Hasip Bey'lerden santur, Şefik Bey ve başka hocalardan da Batı müziği ve armoni öğrenen genç Edhem Efendi santurda büyük ustalık göstermişti. Ama nedense Enderun'da fazla kalmamış, ayrılarak Maliye Nezareti'nde tereke memuru olarak çalışmaya başlamıştı; tâ yıllar sonra emekli oluncaya kadar...

Orta boylu, buğday tenliydi; elâ gözlü, pos bıyıklıydı. 25 yaşında evlenmiş, Soğanağa'daki baba evinden ayrılarak Taksim'e, Kazancılar'a taşınmıştı. O sıralarda Taksim ve çevresi daha yeni yeni gelişiyordu. Kasımpaşa Mevlevihanesi'ne santurî olarak devam etmekte olan Edhem Efendi'nin Firuzağa'da da bir musiki dersanesi vardı. Üstad, daha genç yaşında bile, musikideki yüksek yeteneği, bilgisi ve titizliğiyle tanınmıştı.

Tam ona göre bir yerdi Göksu deresi. Doğayla içiçeydi: Sabahları bülbül sesleriyle uyanıyor, tavanda bir görünüp bir kaçan suyun akislerini seyrederek hayaller kuruyor, kâh beste yapıyor, kâh dostları ya da ziyaretine gelen öğrencileriyle musiki sohbetlerine dalıyordu.

Her köşesine musikinin sindiği bu küçücük yalı yavrusunda, eşi Sabiha Hanım'la birlikte hayatının en mutlu yıllarını geçirdi Santurî Edhem Efendi... 1908'de Dârü'l Musikî-i Osmanî'de başladığı santur hocalığını sürdürüyor, bu arada da, ne yazık ki günümüze kadar gelemeyen, fonograf kovanları dolduruyordu.

Boz bulanık sel sularının yalıyı bastığı gün

Ama her şeyin bir sonu olduğu gibi, bu mutlu günlerin de sonu gelmekte gecikmedi. 1911 yılının 14 Ekim günü derenin gerisinde Elmalı bendi taşıp da yalısını su basınca, o güne kadar yıllarını vererek büyük bir titizlikle topladığı bu benzeri olmayan nota koleksiyonu, Göksu'nun boz bulanık çamurlu suları tarafından yutuldu, gitti.

Ünlü bestekâr, bu büyük darbenin etkisini hayatı boyunca üzerinden atamadı. 1913'te 58 yaşındayken sağ tarafına nüzül isabet edince Dârü'l Musikî-i Osmanî'deki santur hocalığını bırakmak zorunda kaldı. Artık çalamıyor, çalışamıyordu.

Derken, Harb-i Umumî'nin en karanlık günlerinin gelip çattığı 1917'nin Mart ayında aldığı acı bir haberle bir kez daha sarsıldı: 33 yaşındaki büyük oğlu piyade binbaşısı Mehmet Ali Bey, Irak'ta, Diyâle Meydan Savaşı'nda ağzına yediği bir kurşunla şehit düşmüştü! Yedi yıl sonra, 1924'te de 44 yıllık eşini kaybedince, Edhem Efendi artık bir daha belini doğrultamadı.

Göksu'daki yalısı onun için bir mahbes olmuştu. Zaten yalnızlığı seven biriydi, büsbütün içine kapandı, içkiye düştü. O, nüktedan, çalışkan, mağrur, yerinde duramayan adam gitmiş, yerine hayata küskün, isteksiz, sağlıksız ve her şeye sinirlenen bir adam gelmişti. Kim derdi ki Sultan Hamid'in huzurunda saz çalan, Şehzâde Vahîdeddin, Dr. Ziyaeddin, Cemaleddin Efendi'ler gibi müzisyen hanedan üyelerinin, Prens Abdülhalim Paşa'nın, bestekâr Ziya Paşa'nın saray ve konaklarıyla devam eden Santurî Edhem Efendi, yalısında hayata küsen bu Edhem Efendi'dir!

Eyvah! Derede yangın var!

1926 yılının 14 Eylül günü akşamı Anadoluhisarı bir yangın haberiyle çalkalandı: Santurî Edhem Efendi'nin yalısından alevler yükseliyordu! İskeleyle yalı arası zaten kaç adımlık mesafe ki? Köy halkı beş dakikada koşup yalıya vardığı zaman, yazık ki alevler ahşap binayı iyice sarmıştı ve daha da fenası, felçli olan Edhem Efendi yatağından çıkamamıştı! Ya mangaldan sıçrayan bir kıvılcım, ya da sigarasından düşen ateş parçası, bir anda biçarenin yatağını tutuşturuvermişti.

Ağır şekilde yanmış olan Santurî Edhem Efendi az sonra köy halkının kollarının arasında ruhunu teslim etti. 71 yaşındaydı. Ertesi günü de evinin hemen arkasında yamaçtaki Göksu mezarlığına defnedildi.

Cenazesine nedendir bilinmez, yakın dostu Ziya Santur Bey'den başka topu topu altı kişi daha katıldı, hepsi o kadar! Tıpkı, Mozart'ınki gibi, onun cenazesi de ancak bu birkaç kişi tarafından kaldırıldı. Mezarının başucuna kitabe bile konmadı.

Yalı, Santurî Edhem Efendi'nin ölümünden sonra sanıyorum Münir adındaki, futa imalinde mahir, biraz içkiye düşkün, biraz da hayırsız olduğu söylenen oğluna intikal etti. Bizimkiler yalıyı çok esmer bir Hoca Hanım'dan almışlar. Daha doğrusu

Saim Amcam, binayı bilvekâle kayınvaldesinden satın almış.

Ben kendimi bildiğimde yalıda amcam Saim Bey oturuyordu. Eşi Saadet Hanım, oğlu Hamdi ve kayınvaldesi Ebe Sıdıka Hanım ile... Kışları Sultanahmet'te Dikilitaş'ın hemen karşısında, Bizans sarnıcının bitişiğindeki ince uzun, sefertası gibi daracık, katları üst üste dizili bir apartman benzeri evde otururlardı... Yaz gelince de Göksu deresindeki Santurî Edhem Efendi'nin yalısında...

Yaz günlerinde, Göksu yolunda

Yılda birkaç kez, Şeker ve Kurban Bayramlarında, hele bu bayramlar yaza da rastlamışsa, muhakkak Hisar'a amcamı ziyarete giderdik. Galata Köprüsü'ndeki Boğaz iskelesinden kalkan 10:45 vapuru önce Beşiktaş'a yanaşır, sonra dilenci postası misali iskelelere uğraya uğraya tâ Bevkoz'a kadar giderdi.

Sarıyer yolcuları Yeniköy'den başka vapura aktarma ederlerdi. Biz, vapurdan Anadoluhisarı'nda inerdik. Ya 71 baca numaralı "Halâs"tan, ya 74 numaralı "Altınkum"dan, ya 66 "Boğaziçi", belki de 68 "Güzelhisar"dan...

Daha birkaç gün öncesinden tatlı bir heyecan beni sarmaya başlardı. Nasıl başlamasın ki: Beyoğlu, Balıkpazarı'nda oturan bizler için Göksu'ya gezmeye gitmek az keyif miydi! Amcamın sandalı vardı, yemek yendikten sonra muhakkak yengem ya da amcam, o zamanlar 16-17 yaşlarında olan oğullarına, "Hadi Hamdi, kardeşlerini biraz sandalla gezdir" derlerdi.

Arkasından da sıkı sıkı tembih ederlerdi: "Sakın dereden dışarı çıkmayın... Dört Kardeşler'e doğru gidin, olmaz mı!" diye.

Derede sandalla gezmek, Beyoğlu'nun yan sokağındaki eski bir Rum evinde oturan bizler için, ancak rüyalarımızda süreceğimiz, eşi bulunmaz bir keyifti.

Tahta köprüden geçen işçi kızlar

O zamanların söz dinleyen çocukları olarak ablamla ben sandala binip yanyana mum gibi oturur, değil ayağa kalkmak, ellerimizi bile suya ancak halat fabrikasını geride bırakıp da yalı görünmez olunca sokabilirdik.

Benden 9 yaş büyük Hamdi Ağabey de sandala, dereye zaten fazlasıyla doymuş olmasından mıdır, nedir, kürekleri pek isteksiz, pek yavaş yavaş çekerek, bizi ancak testicilerin oradaki tahta köprüye kadar götürürdü.

"Çocuklar, burada biraz duralım. Baksanıza köprünün altı ne güzel, gölgelik!" derdi.

Yıllar, ama yıllar sonra ettiği samimi itiraflardan, köprü altında durmasının asıl nedeninin yukardan geçen işçi kızları seyretmek olduğunu anladık. O, –tahtaların aralıklarından kızları ne kadar seyredebiliyorsa– yukarıyı dizlerken, biz de iki kardeş, testicilere, metruk değirmene, yanımızdan geçen sandallara, motorlara bakarak dere sefasının zevkine varmaya çalışırdık.

Sonra da, derenin daha içerilerine gitmez, aksine, eve geri dönerdik. Nedeni de çok basitti:

"Annem çayı hazırlamış, kolurakileri çıkarmıştır. Dönelim isterseniz!"

Koluraki dediği, parmak boyunda, şişkin, galetalardı. Yengem bu anasonlu galetaları çok sever, evinden hiç eksik etmezdi. Giderken, çoğu zaman biz de ona, Balıkpazarı'ndaki Üç Yıldız şekercisinden aldığımız bu galetalardan götürürdük.

Alışık olmadığımızdan, sandaldan indikten sonra ablam da, ben de sanki deniz tutmuşa dönerdik. Akşama kadar hep yer sallanıyormuş gibi gelir, içimiz kalkar, hâlâ sandaldaymışık hissine kapılırdık. Besbelli, deniz değil de, dere tutardı bizi...

Radyo, Telefon, Pusula ve de Dürbün

Amcam Saim Bey, yeniliklere çok meraklı bir kimseydi. Hiçbir tanıdığımızın evinde radyo yokken onda, eski model de olsa, bir Blaupunkt radyo vardı ki, ne radyo! önünde bir iki düğmesi bulunan ahşap bir kutuydu bu. İlgi çeken yanı, istasyonları gösteren, arkası ışıklı ve ibreli kadranı olmamasıydı. Gördüğüm ve dinlediğim ilk radyo, işte bu tahta kutu görünümündeki radyo olmuştur.

Oğlunun söylediğine göre, daha da önce, Sultanahmet'teki evde kulaklıkla dinlenen türden, elde yapılmış, çok basit bir radyo alıcısı varmış. Bununla, akşamları, Sirkeci, Büyük Postane'nin üst katından yapılan ilk radyo yayınlarını izlerlermiş.

Kutusundan ses vermeyen bir radyoydu bu! Evet, radyonun sesi kutudan çıkmazdı, çünkü oparlörü metrelerce uzunluğundaki bir kordonun ucunda idi; ses tâ oradan duyulurdu. İlginç bir yanı da, radyonun toprak hattının toprağa gömülü olmayışıydı. Pencereden dereye salıverilen ucuna taş bağlı çıplak bir bakır tel, toprak hattı görevini fazlasıyla yerine getirirdi. Üzerinde kocaman bir yosun topağı birikmiş olsa bile.

Oparlör, bahçedeki armut ağacına çakılı kalınca bir çiviye asılıydı: Bahçede yemek yenirken ajans haberleri rahatça dinlensin diye. Eğer hava kapalı olup da içerde oturulacaksa, oparlör de pencereden içeriye alınır, telefonun yanına yerleştirilirdi. Savaş yıllarıydı... Almanlar Trakya hududumuza kadar gelmiş, sınıra dayanmışlardı... Siyaset meraklısı Amcam, dünya ahvalini öğrenmek için ajans haberlerini hem kendi dinler, hem de bizlere dinletirdi.

Sahi, hiçbir tanıdığımızın evinde telefon yokken, amcamın yalısında telefon da vardı. Önünde numara çevirmeye yarayan kadranı olmayan si-

Santuri Edhem Efendi'nin Göksu'daki yalısı, içler acısı bir halde... Yanıbaşındaki pembe beton binaya yaslanmasa, belki de dereye doğru göçüp gidecek,. Yalının, bir zamanlar Edhem Efendi'nin olduğunu bilenler bile kalmamış. Bahçesindeki güllerin, bülbüllerin yerinde yeller esiyor. Dereden pislik akıyor, kokudan durulmuyor. Ama bugünkü fotoğrafına bakarak, bir zamanlar nohut oda, bakla sofa, bu yalı yavrusunda oturanların ne keyifli yıllar geçirdiğini tahmin etmek zor olmasa gerek.

yah bir telefondu bu. O zamanlar Boğaziçi semtlerinde henüz otomatik santral sistemi kurulmadığından, telefonun yanındaki manyeto kolu birkaç kez hızlı hızlı çevrilir, santral hanım kız çıkınca da ona görüşülmek istenen abonenin numarası söylenirdi. Tabii, hanım kızın hatırını sorduktan, onunla biraz yarenlik ettikten ve asıl önemlisi, "Dün bizi arayan oldu mu?" diye sorduktan sonra...

Dışardan amcamı, yengemi aramak istediğimiz zaman da önce 3, sonra 8'i çevirir, –çünkü Kandilli Santralı'nın numarası 38'di– sonra da "Kandilli!!!" diye tiz sesiyle seslenen santral kıza yalının numarasını söylerdik: "İki... Dört" diye. Niçin 24 değil de 2... 4... dendiğini hâlâ düşünür de nedenini bulamam.

Yalıda ilgimizi çeken daha başka şeyler de vardı. Meselâ duvara asılı bir dürbün ve yanıbaşında da küçük bir pusula. Dürbünle derenin karşı tepesindeki Yenimahalle'nin evlerine bakar, pusulayı da çevirerek ibresinin hep yerinde durmasını izlerdik.

75 liraya alınan deniz motoru

Dedim ya, amcam yeniliklere meraklı bir kişiydi diye: Kimbilir ne zaman, Karaköy'de, Karabetyan'dan 75 liraya bir deniz motoru satın almıştı. Yanılmıyorsam Evinrude marka olup halis Amerikan malıydı; şimdikiler gibi Belçika, ya da İsviçre yapımı değil. Belki de Türkiye'de ilk gelen deniz motorlarındandı.

Amcam sonradan Amerika'ya motorlu sandalının Göksu'da çekilmiş fotoğraflarını yollamıştı da, yıllar öncesi modelinin hâlâ çalışır durumda olduğunu öğrenen fabrikadan kendisine aynen yepyeni bir motor hediye etmişlerdi. Amcam, yıllar sonra iki motoru bozup tekrar monte ederek ortaya yeni bir motor çıkarmış, yine onu da yıllarca kullanmıştı.

Saim Amca motoruyla balığa çıkar, hiç kimse bir tekini bile rüyasında göremezken, o, hem de Göksu deresinin ağzındaki eski mektebin –bugün öğretmenler evi– önlerinden kol kadar levrekler yakalardı. Levrekler de levrekti hani... Sular berrakken, gözle bile görülürdü o kocaman levrekler...

Amcam elleriyle at kuyruğundan oltalar büker, ya da hayvan bağırsağından İspanyol mesinası denen tür-

den mesinalar yapar, damacanaların ağzındaki kurşun mühürleri eriterek malta taşından hazırladığı kalıplarda zokalar dökerdi. Sabahleyin erkenden tuttuğu levrekleri balıkhaneye götürmek zahmetine katlanmaz, iskeledeki balıkçılarla oracıkta satar, sonra küreklere geçerek doğru yalının yolunu tutardı.

İstavritin kedilere atıldığı, uskumrunun pek harcıâlem sayıldığı, ancak kılıç, levrek, lüfer, sinarit gibi balıkların sofralara layık görüldüğü o günlerde hamsiye fakir balığı gözüyle bakılır, torik de ancak lâkerda yapılmak üzere tenekelere basılırdı. Ama en kralı, levrekti balıkların.

Beyoğlu Balıkpazarı'ndaki evimizde dünyaya gelen ben, otuz yıldan fazla kaldığım bu mahalledeki balık tezgâhlarında mezgit diye bir balık hiç gözume ılışmedi desem yeridir. Bunca lezzetli ve değerli balık arasında mezgitin adı mı geçerdi ki! Geçse bile tablaya konmaz, konsa bile göze görünmezdi. Bugün ise, bu yokluk içinde mezgit, en aranan balıklardan biri olup çıktı. Bütün öteki nevzuhur uyduruk balıklar gibi. Yokluk, insanlara neler yedirmiyor ki!

Galatasaray Lisesi'nin Ortaköy'deki yatılı kısmında, haftada bir de olsa öğle yemeklerinde, hem de İkinci Dünya Savaşı'nın son yılının yaşandığı o 1944-45 ders yılında da, bizlere, tüm öğrencilere kılıç balığı verildiğini hâlâ bugün gibi hatırlarım. Üstelik de, yanında defne yaprakları, ince limon dilimleri ve maydanozlarla süslenmiş olarak... Tabii, daha çok velilerin oğullarını ziyarete geldikleri Çarşamba günleri, öğle yemeklerinde...

Bahçedeki Mustafabey Armudu ağacı

Yalıya döndüğümüz zaman gerçekten de çayın demlenmekte olduğunu görürdük.O sırada amcam, babama yalının eski sahibi Santurî Edhem Efendi'den bahsetmekte olurdu.

Amcam'ın bir merakı da Türk sanat müziğiydi. Ankara Radyosu'nun fasıl programlarını hiç kaçırmaz, ara sıra ahbaplarıyla saza gider; Safiye'leri, Müzeyyen'leri dinler, sonra da hayranlık ve heyecanla babama anlatırdı. Bestekâr Selahattin Pınar ve Mustafa Nafiz Irmak zaman zaman yalıya gelirler, bahçede ağaç altına otururlar; yerler, içerler ve aralarında meşkederlerdi. Bir bakıma eski Sadabad âlemlerinin benzeri yaşanırdı o küçücük evin bahçesinde. Daha çok Edhem Efendi'nin şarkıları okunur, onun ruhu şâdedilirdi.

Bu arada, yıllar sonra olsa bile, aynı evin aynı havasını teneffüs ettiği Edhem Efendi'yi de çok beğendiğini, çok takdir ettiğini söylerdi Amcam. Üstadın 15 kadar longa, 375 kadar da değişik makam ve usullerde eser bestelemiş, bu arada Hicazkâr –buselik ve Cehar– agaazin adını verdiği iki de makam düzenlemiş olduğundan sözeder, "Ama kendisinden başkası, bu makamlarda şarkı besteleyememiş. Bana kalırsa, Şehnaz longasının üzerine yoktur!" derdi.

Bahçede, her biri bir kahve fincanı tabağı genişliğinde yayvan, kırmızının her tonunda, mis gibi kokan hokka –ya da okka– gülleri yetişirdi. Aralarında gövdesi iyice kalınlaşıp kütükleşmiş olanları vardı ki, kimbilir kaç senelikti. Belki de bizzat Santurî Edhem Efendi'nin yıllar önce elleriyle diktiği güllerdi bunlar. Baharda, hemen arkadaki Göksu mezarlığından gelen bülbüller sabahleyin erkenden bu güllerin dikenli dallarına konar ve yeni doğan günü ötüp şakıyarak karşılarlardı. Tevekkeli, şarkılarında sık sık hep gülleri, bülbülleri terennüm etmemişti Santurî Edhem Efendi!

İşte, "Güller açmış, bülbül olmuş bikarar..." diye başlayan o güzel şarkısı...

Ya da, "Bu gülzârın yine bir ney baharı" mısraıyla başlayan bir başka şarkısı... Üstadın bu şarkıları hep yalısının bahçesindeki o kırmızı güllerden, bülbüllerden esinlenerek bestelediğine hiç kuşkum yok...

Yemek genellikle bahçede, bir kenardaki, dereye doğru uzanmış yaşlıca bir armut ağacının altında keyifle yenirdi. Gösterişsiz, ama gayet sulu ve çok lezzetli armutlar veren bir ağaçtı bu; Mustabey armudu denen cinstendi. Yani, çiçekçiliğe ve meyvacılığa merakıyla da tanınan büyük bestekâr Mustafa Itrî'nin yetiştirdiği ve onun adıyla anılan Mustabey armudu cinsinden...

Bir seferinde evin oğlu Hamdi bu ağaca çıkmış, kalınca bir dalına uzanmış, başlamış armutları koparıp koparıp yemeye... Ama çok geçmeden başı dönmüş, gözleri kararmış. Güneşin altında sıcaktan tahammür edip alkolleşen armutların dokunduğunu genç çocuk nereden bilsin! Ağaçtan inecek, ama inemiyor. Ellerini bıraksa, bu sefer de dereye düşecek, o zamanlar pek yüzme de bilmiyor. Önce uzun bir süre kıpırdamadan beklemiş; sonra usul usul bir daldan ötekine geçerek ağaçtan inmeyi başarmış da selâmete çıkmış. Çok korkmuşsa da, dayak yememek için kimseye söyleyememiş.

Amcamın anlattığına göre Edhem Efendi, bu bahçede, bu armut ağacının altında oturur, şarkılar besteler, çok sıkıldığı zamanlarda ise özene, bezene santur yapar ve de yaptığı santurlara hep çelik teller takarmış. Anlaşılan, bu sazı yapabilecek kadar el becerisi olan biriymiş Edhem Efendi.

Dereye düşen çatallar, kaşıklar, bardaklar, tuzluklar...

Yemek sona erince tabaklar, çatallar, kaşıklar toplanıp mutfağa taşınır, sofra örtüsündeki ekmek ufakları da acele tarafından dereye silkeleniverirdi. Derken, suya düşen bir cismin çıkardığı "commm" diye bir ses!

– "Eyvah, çatalın biri dereye düştü!"

Sık sık bir çatal, ya da küçük bir tuzluk dikkatsizlik eseri dereye silkelenirdi. Ama ne beis, o düştüyse, evde daha başkaları da vardı... Bu ölümlü dünyada dereye düşen bir çatalı dert etmeye değer miydi ki!

Anlattıklarına göre, sonraları çok iyi yüzme öğrenen Hamdi Ağabey bir yaz günü dereye dalmıştı da yalının önünden neler neler çıkartmamıştı: Yıllarca 3-4 metre derinlikte çamura saplanıp kalan yemyeşil kesilmiş çatallar, yosun bağlamış tuzluklar, bir daha kullanılamayacak olan sigara tabakaları, matlaşmış gözlükler, çamur içinde kalemler, daha neler neler...

Derenin karşı kıyısı sazlıktı. Bir bakardınız, üç karış boyunda bir yılan sazların arasından çıkmış, suda "S"ler çize çize yalıya doğru yüzüyor. Amcam onların zararsız olduğunu söylerdi, ama galiba o da bizler kadar huylanırdı bu soğuk yaratıklardan. Kışları ise, soğuk gecelerde derenin yüzeyi incecik donardı. Amcama, "Acaba bir kedi, buzu kırıp suya düşmeden karşıdan karşıya geçebilir mi?" diye sorardık.

– "Eğer yavru ise neden geçmesin!" derdi bize.

Nerede eski yağmurlar, o eski fırtınalar!

İnsana, İstanbul'da sanki o yıllarda daha çok fırtına olur, sanki daha çok yağmur yağarmış gibi geliyor. Çoğunlukla geceleri, önce etrafı bir anda gündüze çeviren müthiş bir şimşek çakar, sonra da korkunç bir çatırdamayla sanki gökyüzü başınıza yıkılıverirdi. Bu âfet bir zaman böyle sürer gider, ancak neden sonra şimşekler, yıldırımlar seyrekleşir, parendeler atarak uzaklaşan gökgürültülerinden fırtınanın şiddetini kaybettiği anlaşılırdı. Tabii, bu arada gök yarılmış da bütün dünyanın suyu birden tepenize boşalıyormuş gibi yağan yağmur da hafifler, hatta sona ererdi.

Böyle bir fırtına patlak verdiğinde, bizim Beyoğlu, Balıkpazarı'ndaki evde ilk akla gelen şey, Hisar olurdu:

– "Acaba Hisar'da da yağmur yağıyor mu?"

Evde "Hisar" demek, bir bakıma amcam, yengem ve onların yalısı demekti. Yağmurun aslında fazla bir zararı dokunmazdı Göksu'daki yalıya... Her ne kadar dam akar; dolan taslar, leğenler pencereden dereye boşaltılırdı ama, asıl korkutanı, yağmurdan taşma raddesine gelen Elmalı bendinin tahliye kapaklarının açılarak suyun fazlasının dereye boşaltılmasıydı.

Bu, derenin önce kabarması, sonra da taşarak önüne gelen her şeyi hızla Boğaz'a sürüklemesi demekti: Sandallar, kayıklar, bostanlardan gelen dev kütükler, patlıcan, domates küfeleri ve selden şişmiş hayvan leşleri... Hatta, testicilerin oradaki ahşap köprü!

Elmalı Bendinin kapakları açılınca...

Saim Bey'i herkes tanırdı Anadoluhisarı'nda. Şirket-i Hayriye kaptanlarından Kandilli santralındaki genç hanıma, bostan sahibi Dede'den, iskeledeki balıkçılara kadar herkes amcamın dostu, arkadaşı, tanıdığıydı. Bentte toplanan su tehlikeli boyutlara ulaşınca, ahbabı olan müdür hemen telefonu açarak, eşini kaybettiği için yalıda tek başına oturan amcamı uyarırdı:

– "Saim Bey, evden kaç, kapakları açtırıyorum!" diye...

İşte o zaman amcam, nüfus kâğıdını, parasını, gerekli öteberisini aldığı gibi hemen kapıyı çeker, evi terkederdi. En ürktüğü şey de, gece yarısı sağnak halinde yağan yağmurda, yolun arkasındaki mezarlıktan, rüzgârla uğuldayan servilerin, çökmüş kabirlerin aralarından geçerek iskele meydanına kapağı atmaktı.

Yıldırımlar düşer, gökgürültüleri camları zıngırdatırken karanlıkta çamur içindeki mezarların arasından geçerek selden kaçmak, her babayiğidin harcı olmasa gerek. Üstelik de Amcam gibi işkilli biri için...

Bu gibi durumlarda Amcam, kale içindeki evinden tanıdığı sandalcıyı uyandırarak karşıya, Bebek'e geçer, oradan da taksiyle doğru bizim eve gelirdi: Suların kayıkhanenin tavanına kadar nasıl yükseldiğini, içerdeki

sandalın tavanla sular arasında nasıl bir o yana, bir bu yana çırpındığını, çamurlara bata çıka mezarlıktan nasıl geçtiğini anlatmak için.

Bir keresinde, yalının önünde bağlı olan sandalı suların şiddetinden ipini koparark selle birlikte denize akmıştı da, sanırım Beylerbeyi'ndeki balıkçılar başıboş sandalı yakalayıp barınağın içinde bağlamışlardı. Amcam neden sonra orada bulmuştu sandalını, küreklere asılarak eve geri getirmişti.

Bir başka seferinde de, 50'li yılların başı olacak, sel sularının önüne kattığı ahşap köprünün kocaman kütükleri yalıya çarparak kayıkhanenin yan duvarını aşağıya indirmiştı ki, dereye doğru meyleden yalının "Gürrrr!" diye dereye yıkılıp yıkılmaması, çok hassas bir dengenin bozulmasına bağlı kalmıştı.

Ağzı, dili olsa da yalı da anlatsa...

İşte, 1911 yılında, Santurî Edhem Efendi'nin yalısını basan korkunç sel, üstadın paha biçilmez nota koleksiyonunu böyle yutmuş, yoketmişti. Zaten Edhem Efendi'nin sağ tarafına nüzül inmesi de bu olaydan sonra olmuştu.

Edhem Efendi'nin katıldığı sazlı sözlü Boğaziçi mehtap âlemleri artık ancak tatlı birer anı olarak kalacaktı. Sol elini kullanarak, başta kendi eserleri olmak üzere hafızasındaki bütün besteleri yeni baştan yazmaya başladı. Başka kopyası olmayan bu besteler önce ünlü kanunî ve udî Fahri Kopuz'un, sonra Nail Tuman'ın eline geçti. Daha sonra musikî bilgini Sâdettin Arel'in satın aldığı bu külliyat Türkiyat Enstitüsü'ndeki Arel Kütüphanesi'nde muhafaza altına alındı. Çok iyi notist olan Santurî Edhem Efendi'nin notaya aldığı pek çok eser de bugün yine Arel koleksiyonunda yer almaktadır.

49 makam kullanarak 259 şarkı, 20 peşrev, 28 saz semâisi, 21 oyun havası, 5 marş, 20 beste, 9 ağır ve 9 yürük semâi, 4 de köçekçe besteleyen Santurî Edhem Efendi'nin en tanınmış bestesi, dış ülkelerde de tanınan Şehnaz longasıdır. Bu bestesini büyük bir olasılıkla, Göksu'daki bu yalıda bestelemiştir. Çoksesli polkaları, valsleri, marşları, geleneksel beste türlerinin dışında olmasıyla dikkati çeker.

Göksu bugün içler acısı

Saim Amca'yı 1958 sonlarında, bir balık dönüşünde derenin ağzında, sandalında kürek çekerken tutan bir kriz sonunda kaybettik. Daha 58 yaşındaydı. Köhnemiş bina oğluna kaldı. O da 1960'lı yıllarda satmak zorunda kaldı bu hayli onarım isteyen yalıyı.

Yeni sahipleri binayı biraz onardılar, ön bahçeyi aynen korudular. Amcamın domates, biber, patlıcan yetiştirdiği, içinden kurbağa vraklamaları duvulan ayazmanın suyuyla suladığı öte yandaki küçük bahçeye ise beton bir bölüm ilâve ederek evi büyüttüler. Bu kısım, pembe boyalı olarak halen durmaktadır.

İstanbul'un her köşesi gibi Kızılserçe Sokağı da son yılların yozlaşmasından fazlasıyla nasibini aldı. Dere kirlendi, suyu bulandı, içinden metan gazı baloncukları yükselmeye başladı. Derken kocaman bir yolcu motoru yalının yanıbaşında çürümeye terkedildi. Bitişikteki Mümina'nımın yalısı da içler acısıydı. Kızı Muazzez Hanım'a, ondan da onun kızı tiyatro sanatçısı Göksel Kortay'a intikal ettiğini duyduğum bu eski yalı da kısa bir süre önce bir gün, bunca çirkinlik ve adamsendeciliğe tahammül edemediğinden olacak, suya atlayarak intihar edenler gibi, kendiliğinden dereye doğru çöküverdi. Bugün, yerinde, çekilmiş bir diş gibi boş kalan çirkin bir mezbelelik var.

Karşıdaki çayıra zaten futbol sahaları, kapalı salonları ve diğer tesislerriyle Anadoluhisar spor kompleksi inşa edilmişti. Derken yalının tam karşı kıyısından, gidişi gelişi ayrı geniş bir karayolu geçirildi. Yenimahalle ve testicilerin ilerisi ise çoktan Karadenizlilei'in istilâsına uğradı. Yeni gelenler ise inşaat hummasına kapıldıklarından, çevredeki güzelliklerin birer ikişer hızla kaybolduğunun farkına bile varamadılar. Üzerinde kocaman harflerle "Brasserie" yazan tarihî Rum oteli ve birahanesi de önce harabe haline geldi, sonra o da yoklara karıştı, gitti.

Bütün bunlar olup biterken Göksu da tıpkı yanıbaşındaki kardeşi Küçüksu ve Kadıköy'deki Kurbağalıdere gibi dere olmaktan çıkarak açık bir kanalizasyon haline geldi: Yıllardır çamur akıyor, pislik akıyor; kokudan durulmuyor.

Edhem Efendi'nin o romantik, kararsız bülbülleri hâlâ bahar sabahları bahçedeki güllere konup ötmeye geliyorlar mı acaba?

Geliyorlarsa, o okka güllerinin hoş rayihası yerine kerih kanal kokusuyla karşılaştıklarında kimbilir nasıl ters yüzü kaçıp bir daha gelmemecesine kayıplara karışıyorlardır!

Terkedilmişliği, besbelli kırık camlarından anlaşılan tarihî bu yalı yavrusunda bir zamanlar ünlü besteci Santurî Edhem Efendi'nin oturmuş olduğunu bile bilen kalmadı.

Artık ne Dörtkardeşler mesiresine gidiliyor, ne de sandallarla mehtap safasına çıkılıyor.

Evliya Çelebi'den bu yana değişmeyen Göksu, yazık ki son on, onbeş yılda öylesine değişti ki şaşmamak elde değil.

Değişen Göksu'yla birlikte, yalılar, bostanlar, kayıklar, hatta anılar da bir bir yok olup gitti.

Hem bu sefer, önüne kattığını alıp götüren sel sularıyla da değil...

Önüne çıkanı yıkıp, yok edip, yerine bir yığın çirkinlikler konduran insanlar tarafından...

Türkiye Anıları

KARL TERZAGHİ

Son on yıl boyunca İstanbul politik aktivitelerin ve zaman zaman Avrupa'nın savaş sonrası rahatsızlığı denebilecek illetin esas merkezlerinden biri olmuştur. Hemen hemen dokuz yıl bu büyüleyici oyuna şahit olmak ve oyunun çok sayıda başrol oyuncusuyla karşılaşmaktan dolayı kendimi şanslı sayıyorum. Size anılarımın bir kısmını aktaracağım için memnunum. Fakat konuşmamın konusuna girmeden önce size kısa bir hikâye anlatmak istiyorum.

Avusturya kökenli ABD'li mühendis Karl Terzaghi (1883-1963) zemin mekaniğinin yaratıcısı olarak bilinir. Harvard'da hocalık yapan Terzaghi 1916-1925 yılları arasında İstanbul'da da ders vermiştir.

Yıllar önce bir Hint fakiri seyircilerini şaşırtıcı bir gösteri ile hayretler içinde bırakıyordu. Seyircilerini çember şeklinde topluyor ve çemberin ortasında halka şeklinde sarmalanmış kalın bir ip bulunuyordu. Fakir tarafından verilen bir işaretle yavaş yavaş ip parıldayan bir yılana dönüşüyordu. Yılan hareket etmeye başlıyor, gövdesini yukarıya kaldırıyor, tehditkâr bir biçimde başını oynatıyor ve çok şaşırtıcı bir gösteri yapıyordu. Oradaki herkes yılanı gördüğünden ve hareketlerini izlediğinden emindi. Bir gün İngilizin biri kalıcı bir kayıt yapmak amacıyla fotoğraf çekmek istedi. Gösteri doruktayken deklanşöre bastı. Fakat filmi banyo ettiğinde düştüğü şaşkınlığı tahmin edebilirsiniz. İp, heyecandan nefesi kesilmiş, seyircilerin ortasında hareketsiz duruyordu.

İçsel yapımın ilginç bir kusuru nedeniyle benim gözlerim İngilizlerin gözleri gibi değil fakat onun kodak makinası gibi çalışmaktadır. Ben muhtemelen yılanı göremem ve bunun sonucu politik fakirizmin dışında bu işin zevkini paylaşamam. Bu nedenle siz benim konuşmamda hem politik ideallere ait hayranlık ifadeleri hem de kutsal dışlamaya ilişkin ifadeler bulamayacaksınız. Tam manasıyla aldatıcı amaçlarla kullanılmadıkça "ideal" ve "dışlama" terimlerini bütünüyle Avrupa savaş sonrası politikası ile bağlantının dışında bulmak elimden gelmez. "İdeal" sözü ticari ve diplomatik faaliyeti gizlemek, "Kutsal dışlama" sözü de kendi hükümetlerinin onun geçici rakibi olarak tamamiyle aynı ticari eğilimlerden ilham aldığının keşfedilmesinden kendilerini korumak içindir.

Bahsedilen zafiyetten acı duyarak, 1916 yılında güzel bir Eylül akşamı İstanbul'da karaya çıktım. Dünyanın en güzel limanlarından birini çevreleyen bu şehri parıldayan güzelliğinde görür görmez büyülendim ve birçok ulustan birçok insanın daha önce de başına geldiği gibi bu büyüyü o

Prof. Dr. Karl Terzaghi'nin 22 Ekim 1925'de Boston'da Yirminci Yüzyıl kulübünde verdiği konferans.

gün bu gündür yenmiş sayılmam. O günlerde İstanbul pratik olarak Almandı. Alman etkisi ve Alman organizasyonu halkın gündelik hayatının her sahasını tamamiyle kuşatmıştı. Avusturya Hükümeti'nin alarmına çok vardı ve ben Avusturya Hükümeti tarafından Türklere mütevazi davranmak üzere seçilenlerden biriydim. Sonuçta Avusturyalı uzmanların gelmesi tam bir memnuniyet uyandırmadı. Küçük Avusturya ve Büyük Alman grupları arasındaki ilişki resmî baskıya rağmen kişiler arasında gelişen kişisel dostlukların dışında soğuk ve resmîydi. Şimdi durumun düşünülmesi kolaydı. Çünkü Türkler kategorik haşin babaları tarafından reddedildiklerinde kendilerini annelerinin daha yumuşak kucaklarına atacaklardı. Bu çok sık meydana geldi. Türkler Almanlardan çabucak nefret ettiler ve bedelini Avusturyalılar ödedi. Her birimiz aynı zamanda Türklerin Alman karşıtı duygularının nereden kaynaklandığını apaçık anladık. Almanlar çalıştılar; gayretli, etkin ve üreticiydiler fakat Türklerin aynı şekilde yapmasını beklemekte sabırsızdılar. Aktif beraberlik sözkonusu olduğunda Avusturyalılar daha mütevaziydiler ve daha fazla kolaylık gösteriyorlardı. Sosyal faaliyetlerde ileriydiler ve herkese işitmek istediğini, ne kadar yararlı ve mükemmel olduklarını söylüyorlardı. Böylece bizim faaliyetimiz daha az yorucu ve daha üreticiydi. Mütarekeden çok zaman geçmeden Türkler özellikle askerî ilişkilerde Alman organizasyonlarının ve Alman uzmanlarının tavsiyelerinin değerini takdir etmeye başladılar. Faaliyetler gündelik hayatın üç birleştirilmiş katmanı içinde sürdü. En alttakinde, gerçek çalışma ortamında önemli başarılar sağlandı. Almanların yaptığından her ulus gurur duyardı. Ortadaki tabakada, uzman tavsiyesi alanında sonuçlar oldukça hayal kırıcıydı. Çünkü Türk idarecileri kendileri çaba göstermeyi inatla reddettiler. Uzman tavsiyesi başarılı olmadı ilaveten uzman çalışması da gerekti. Üst katmanda diplomatik problemler halledilyordu. Diplomatik personel üç merkez etrafında gruplanmıştı. Alman Büyükelçisi Von Kühlmann, Avusturya Büyükelçisi Kont Pallavicini ve başında Talât Paşa'nın bulunduğu Türk komitesi İttihat ve Terakki. Von Kühlmann entelektüel ve çok enerjikti fakat "İttihat ve Terakki" tarafından temsil edilen kayıtsız ve sinik Türk ekibiyle işleri yeteri kadar başarıyla yürütemiyordu.

Kont Pallavincini Bay Henry Morgenthau* tarafından eski diplomatik okulun çok muhterem ve zarif bir temsilcisi olarak belirtilir. Bana kalırsa savaş zamanında Türk Hükümeti'ne büyükelçi atanacak bir adam değil, padişah sarayına uygun düşecek zayıf ve dayanıksız bir centilmendi. Böylece ağırlık merkezi kuvvetli, kurnaz, acımasız despot bir kişiliğin sahibi, bedeli ne olursa olsun istediğini elde etmek isteyen Talât Paşa'daydı. Bu katman her diplomatik aktivite merkezinde olduğu gibi hakiki entrika bölgesiydi ve bu bölgede ciddi hatalar yapılıyordu. Kelimenin geleneksel anlamında diplomasi, birinin hareketlerinin gerçek nedenlerini ustaca gizlemeye eşdeğerdir ve Alman diplomatlarının hareketleri çok saydamdı. Uyanık Türk Komitesi onların içini görüyordu ve neticede Alman liderlerin ellerini, kollarını bağladılar. Almanlar, Türkler ne isterlerse verecek duruma gelmişlerdi ve Türk istekleri durmadan kabardı. Zaman geçtikçe durum daha fazla taşınamaz hale geliyordu. 1918 sonbaharında yıkım kaçınılmaz göründü. Bununla beraber kesin çöküşün cephesi savaş arenasının başka bir bölgesinde meydana geldi ve kas-

Karl Terzaghi annesi ve kızkardeşiyle birlikte. (1897)

*Dönemin ABD Büyükelçisi

vetli bir sonbahar sabahı apartmanımın penceresinden Marmara'yı kaplayan sisin içinden çıkmakta olan İngiliz filosunu görmekteydim. Yeni bir bölüm başlıyordu:

Terzaghi, 1930'da Rotterdam'da çalışma arkadaşlarıyla

Müttefiklerin işgali

İngiliz filosunun gelmesini takiben Pera'nın cadde ve sokakları müttefiklerin askerleri ve gemicilerle dolmuştu. İstanbul'un çehresi hayret verici bir hızla değişti ve durumun birkaç ay önce ne kadar kritik olduğu açığa çıktı. Toplumun dünkü aslanları kovuldular. Şimdi Türklerin birçoğu ve tüm levantenler tarafından coşkuyla selâmlanan ulus Fransızlardı. Benim Türk arkadaşlarımdan hiçbiri politik ortamdaki ani değişikliğe derinlemesine uyumlarını hiç gizlemediler. Bu zamanlarda Fransızlar Ortadoğunun kalbini kazanabilecek şansa sahip yegâne ulustu. Fakat hemen hemen anlaşılmaz bir incelik yoksunluğuyla durumu kavramakta başarısız kaldılar ve iki haftadan az bir zamanda oyunlarını tamamen bozdular. Paris'te Fransızlarla karşılaştığımızda onları sevmeden edemezseniz onları küçük kentlerinde görür masumane neşelerine, arkadaşlıklarına ve samimiyetlerine hayran kalırsınız. Fakat işgal ordusu olarak Fransızlar acımasız ve kabadırlar. Zaman yokluğu beni bu cümlemi hafızama kaybolmuş bir seri parlak görüntüyü sergileyerek desteklemekten alıkoyuyor. Alman ulusuna başarıyla duyuru yapan hiçbir plânın Fransız işgal kuvvetleri tarafından bedava yapılanınki kadar başarılı olamayacağını söylemek uygun olacaktır. Fransızların geldiği gün Almanlar ön kapıdan sürüldüler ve birkaç hafta sonra aile resepsiyonlarında samimiyetle kabul edildiler. Fakat bu sadece Türk evlerinde böyleydi levantenler bu duruma daha ziyade ticari açıdan baktılar ve yeni ele geçirdikleri arkadaşlarına kazık attılar. Aynı şeyler Suriye'de de meydana geldi. Orada Fransızlar Alman boyunduruğunu kıran kahramanlar olarak çılgınca karşılandılar ve birkaç hafta sonra Fransız-öncesi duyguların son izi de kaybolmuştu.

Mütarekeden tam önce Avusturyalıların yaptığı gibi İngilizler Türklerin hislerinden istifade etmesini bildiler. Fakat onlar bunu daha büyük ölçekte daha incelikli ve çok daha pervasızca yaptılar. Amaçlarının dikkate değer sağlamlığı ile başarı ve nezaketlerini birleştirdiler ve ta ki kendilerini Lloyd George'un affedilmez Yunan macerasının içine atıncaya kadar belirli bir zaman Türk tarihinin geleceğinde tayin edici rol oynamaya hazır göründüler. Bu yeni evrenin gelişimini gözlemekteyken bu aptalca görünen hareketin arkasında hangi zekice düşünülmüş plân olduğunu merak ediyordum. Deneyimli İngiliz diplomatlarının bu ani körlüğüne inanamadım. Gelin görün ki hem kendi memleketlerini hem de Yakın Doğu ilişkilerini iyi bilen bu İngilizler kendilerini erken kaybettiler. Bu hareketin onarılmaz bir hata olduğunu baştan biliyorlardı.

Fransızlar yaralı ayının postu için heyecanla tartışırken, ayı tekrar soluk almaya başladı. Başlangıçta hiç kimse onun hayata dönüşünün bu işaretlerine dikkat etmedi. Savaş sırasında olanın tersine ülke ihmale uğramış acıklı bir durumdaydı. Kanun kalmadı. Kanunsuzluk organize oldu. Eşkiyalar faaliyetlerini başkentin varoşlarına kadar genişlettiler. Suç dalgası memleketi kapladı, şehir sınırları dışında ne mal ne can güvenliği vardı. Çünkü müttefik otoritelerinin dikkati tamamiyle değerli postun nasıl bölüneceği hassas problemiyle kaplanmıştı. Türkler memleketlerinin Hıristiyan güçlerin kendi iç işlerine aşırı müdahalesi nedeniyle gittikçe mahvolduğunu dikkatle gözlüyorlardı. Fakat sessizliği bozmuyorlardı. Evlerinin oturma odası hari-

cindeki hiç kimse onların fikirlerini öğrenemezdi. Bu arada İngilizler ve Fransızlar karşılıklı olarak sahip oldukları eski şöhretlerini zedelemekle meşgulken akıllı Türkler batı değerleri ve yöntemleri ile ilgili değerli bilgileri topluyorlardı. İşte bu günlerde Mustafa Kemal'in adı ilk olarak gazetelerde göze çarpmaya başladı. Bu adam hakkında okuduğum ilk yazının manşetini çok net hatırlıyorum. Manşette "Haydutların küstah reisine iyi hedeflenmiş bir yumruk" yazıyordu. Fakat Reis ve onun çetesi hızla büyüdü ve kahramanlık taslayan gazetecinin yumruğu sadece önündeki masanın üzerine inebildi. Hareket gittikçe güçlendi ve İzmir'in coşkulu kurtarılışıyla doruk noktasına ulaştı. Olay dramatikti. Müslüman halkın aklı kaynama noktasına gelmişti. İstanbul'da yabancıların topyekün imhasına yakındır gözüyle bakılıyordu. Türk silahlı kuvvetleri İstanbul etrafında mevzilenmişti ve desteğinin nerden geldiğini kimse bilmiyordu. Yabancı elçilikler kendi vatandaşlarına şehri terk etme planına ilişkin talimatlar vermeye başladılar. Bütün yabancı subaylar ailelerini memleketlerine gönderdiler. Amerikan denizcileri Robert Kolej'in ana girişlerinde Robert Koleji korumak için nöbet tutmaya başladı. Boğaziçi'nde enstitünün önünde bir Amerikan destroyeri demirledi. Herkes fırtınayı karşılamaya hazır ilk atışı bekliyordu, fakat fırtına gelmedi. Savaş mücadelesi diplomasi alanında oldu ve Türkler tarafından büyük bir başarıyla kazanıldı. Başarılarının nedeni açıktı: Batılı güçler Lozan'a her biri kendi güçlerini temsilen bir adam gönderdiler. Mustafa Kemal ve onun başarılı yardımcısı İsmet Paşa gücü temsil etmiyorlardı, onlar gücün kendisiydiler. Bu önemli bir noktadır. Avrupalıların politikası Lozan'da görüldüğü üzere dümensiz bir geminin rotasıyla iyi ifade edilebilir, becerikli mürettebat yoksa gemi fırtınalı bir denizde çırpınır durur. Her temsilci kendi ulusunun dar ve bencil tasarımını gizlemeye uygun en gösterişli sözcük haznesini iyice araştırmıştı ve amaçlarına ulaşmak için haftada bir yöntemlerini değiştiriyorlardı. Ulusların kendileri gerçekten ne olup bittiğinin farkında olmuyorlardı. Çünkü işittikleri sadece temsilcilerinin kullandığı asil sözcüklerden ibaretti. Onlar kendi gözleriyle fakirin ipinin nasıl parlak mücadeleci bir yılana dönüştüğünü görüyorlardı. Diğer yandan Mustafa Kemal halkı ve kendisince bilinen sade bir amaç için mücadele veriyordu. Bu amaca savaşmaya hazır bir ordu eşlik ediyordu ve diğer bütün ülkelerin maliye bakanlıkları insanlık idealleri uğrunda savaşmanın kârlı bir yatırım olup olmayacağını hesaba katarken, bu ordu varolmak için savaşıyordu. Bu şartlardaki bir müzakerenin sonucu malûmdur. Lozan antlaşması olarak bilinmektedir. Antlaşmadan sonra Avrupa ulusları fakirin parlak, mücadeleci yılanının niçin daha saldırgan hareket etmediğine hayret ettiler. Oysa ki o belli ki zayıftı, zavallıydı.

Terzaghi'nin 1919'da İstanbul'da hazırlamış olduğu deneme aygıtları

Lozan Antlaşması bizim hikâyemizin ikinci bölümünü noktalar. Bununla beraber üçüncü ve son bölüme başlamadan önce çarpıcı sembolik önemi olan bir olayı nakletmeden geçemeyeceğim. Lozan Antlaşması'nın hemen ardından Türkler "Nüfus mübadelesi" olarak bilinen girişimi başlattılar. Bu şu demekti; Anadolu'da gruplar halinde yaşayan Rumları ve Ermenileri bazen yirmidört saat önceden haber vererek topladılar, limanlara sevkettiler ve toptan hayvan satışında yapıldığı gibi, gemilere bindirip batı limanlarına boşalttılar. Bu işlem şüphesiz acımasızdı. Hemen hemen "modern uygarlığın ışığını yayma" amacıyla hakim Hıristiyan kuvvetlerin standart sömürge savaşlarında yaptığı kadar acımasızdı. Örneğin Hollandalılar Avrupa'nın en liberal ve insancıl sömürgecilerinden biri olarak bilinirler. Fakat eğer biri onların Doğu Hint sömürgelerindeki bazı ayaklanmaları nasıl bastırdıklarına dair ayrıntılı bir çalışma yapsa Türklerin bu işi oldukça yumuşak bir şekilde hal-

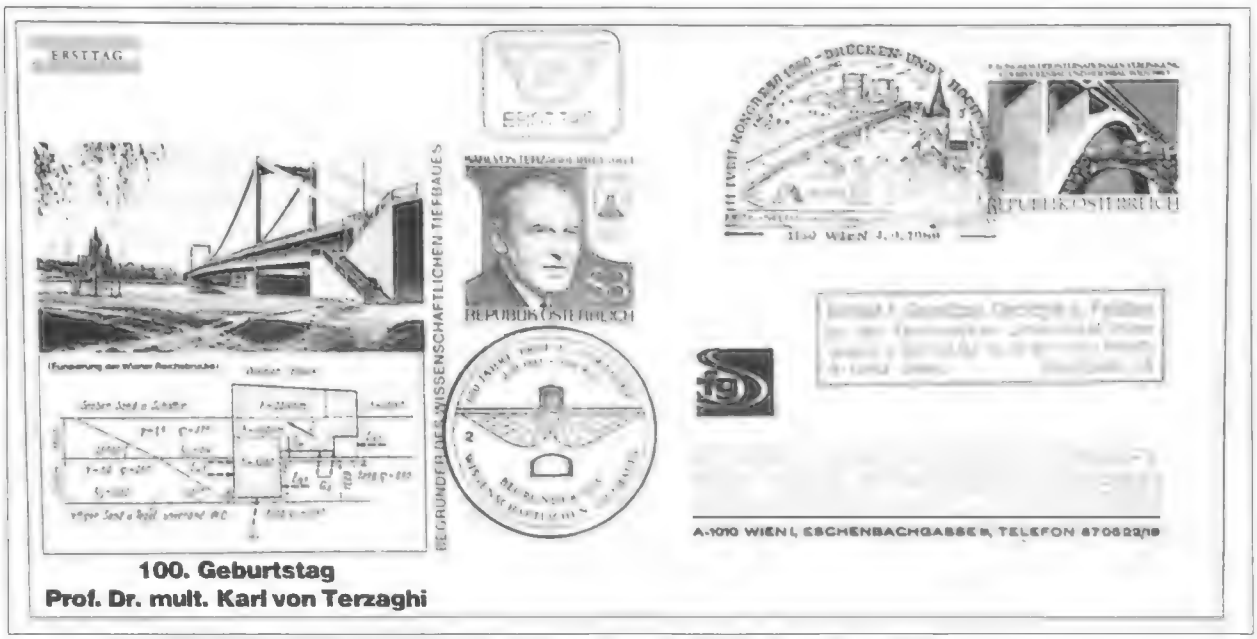

Viyana'da Tuna üzerindeki eski köprünün Terzaghi tarafından yapılmış temel çizimi (solda). 11. Dünya Yapı ve Köprü Kongresi için çıkarılan ilk gün zarfında Terzaghi'nin resminin bulunduğu pul(sağda). Terzaghi'nin 20. ölüm yıldönümü için çıkarılan posta kartı (altta).

lettiklerini itiraf edecektir.

İnsan gözü çok ilginçtir: Hint fakirinin arzusuna göre bazen ipi bazen de yılanı görür. Mübadelenin mağdurları batıya gönderilirken Üsküdar kıyısında geçici olarak büyük barakalarda toplandılar. Florance Nightingale Kırım Savaşı sırasında unutulmaz faaliyetini aynı barakalarda göstermişti. Sağlığa uygun olmayan bu barakalar gerçek ölüm tuzaklarına dönüştü. Baraka sakinleri akla gelebilecek bütün bulaşıcı hastalıklara maruz kalıyorlardı. Dar hücrelerde tıkış tıkış yeterli yiyeceksiz ve bakımsız günde yüz kişiden daha fazla sayıda telef olmaya başladılar. Benim bir hanım arkadaşım, eğitim görmüş bir hemşire, cephede savaş görevine alışkın bir kadın, bu barakaları ziyarete gitti. Ağlamaya tutuldu ve iki gün kendine gelemedi. Ne gördüğünü hiçbir zaman söylemedi. Bütün ülkelerin doktorları felâketle mücadele etmek için kahramanca çalıştılar ve içlerinden birçoğu bu uğurda hayatlarını kaybettiler. Müttefiklerin koltuklarından bütün dünyaya, fakirin yılanının parıldayan muhteşem başını kaldırdığını farketmeleri için öfke dalgası gönderiliyordu. Halbuki ölüm ve dehşetin 500 metre yakınında demirlemiş müttefik filosunda onların sahiplerinin fikrini beyan etmek üzere tek bir topun bile ateşlenmesine izin verilmedi. Alçak sesle konuşmalar fırsat olarak değerlendirilmedi.

Silahlı girişim yapılmayacaktı. İp yerde heyecandan soluğu kesilmiş seyircilerin ortasında sakin bir şekilde duruyor ve fakir bilgece gülümsüyordu. Böylece, hikâyemizin ikinci bölümü batılı güçlerin tüm moral ve diplomatik bozgunuyla sona erdi. Türk liderleri kendi açılarından Avrupa'nın büyük diplomatik birimlerini dar görüşlü, bencil ve çok başarılı olmayan ikiyüzlüler olarak düşünmekte haklıydılar. Bu güçlerin savaş öncesi saygınlıklarını bir daha kazanacaklarına inanmıyorum.

Hikâyemizin üçüncü bölümü bir dizi devamlı iç politika olayını sergiler. Bağımsızlığın ilânı, kapitülasyonların kaldırılması, halifeliğin kaldırılması, devlet ve din işlerinin ayrılması ve son olarak ağırlık merkezinin şehir olarak İstanbul'dan Ankara'ya taşınması. Bütün bunların içinde Türk Devleti idarecilerinin Anka-

Ünlü bilim adamının 20. ölüm yıldönümü için çıkarılan posta kartı.

ra'ya nakledilmeleri çoğumuza önemsiz geliyordu ve bu hususun bütün öbürlerini gölgeleyecek kadar önemli olduğunu anlamak epeyce zaman aldı. Savaştan önce Türkiye'nin başı İstanbul ve gövdesi Anadolu birbirinden boynu vurulmuş insanlar gibi ayrılmışlardı. Bu arzu edilecek bir durum değildi. Bütün Türk aydınları saadet kenti de denilen İstanbul'da yoğunlaşmışlardı ve bunlardan birinin eğitim ve yetenek kazanmak üzere Anadolu'ya gönderilmesi hemen hemen imkânsızdı. Anadolu sürgün yeri olarak düşünülüyordu. Bunun sonucu Anadolu yüzyıllar öncesindeki gibi geri kalmıştı. Mustafa Kemal idarecileri İstanbul'dan Ankara'ya taşımakla yararlı bir ırmağı ülkenin potansiyel olarak üretici fakat ihmal edilmiş olan gövdesine yöneltmiş oluyordu. Uygun kanunlarla belli belirsiz fakat karşı konulamaz bir biçimde ülkenin ticari ve endüstriyel aktivitesini merkezî olmaktan çıkardı. Böylece saadet tohumlarını eski depodan çıkarıp geniş mülkünün toprağına ekti. Mustafa Kemal başka işler değil, sadece bu başarısı ile bile ülkesinin önde gelenleri arasındaki yerini alırdı.

Mustafa Kemal tarafından kurulan organizasyonun batı uygarlığına mı yoksa başka bir şeye mi yöneleceği araştırılmaya açıktır. Bununla beraber bu soru doğu ve batı mentalitesi arasındaki farkın derininde bulunan problemine dokunur ve orada hiçbir şey bir batılının doğuluyu harekete getiren güçlerin ne olduğunu algılaması kadar zor değildir. Kişisel olduğunu önemle vurgulayarak bu konuda bu probleme ilişkin kendi kişisel düşüncemi açıklamaya çalışacağım.

Gerçeğe iki yolla yaklaşmak mümkündür: Kutsal kitaplarda yazılanların doğruluğuna gözü kapalı olarak inanmak veya şüphecilikle felsefe yapmak. Maddi ihtiyaçlarımızı karşılamanın iki yolu vardır. Dervişçe bir düşünceyle gereksinmelerimizi en temel ihtiyaçlar seviyesine düşürmek veya ortalama üretimi arttırmak. Bu ikinci tavır batının ruhunu teşkil etmesi bakımından bizim için karakteristiktir. Havai fişekçilikteki parlaklıkla mukayese edilebilir parlaklıkta şaşırtıcı bir uygarlığa yolaçar. Fakat onlar aynı zamanda doymak bilmeyen arzularımızın, ruhlarımızın kıvılcımını da ateşlerler; hakimiyet için, bilmek için, servet için arzu. Bu arzunun sınırı yoktur. Daha fazla elde etikçe daha fazla isteriz ve bu oyun acayiplik ve konforla kendini tahrip etmeye yönelik saçmalığa götürmektedir. Şimdiye kadar bu her büyük uygarlığın kaderi olmuştur ve doğanın bu kanununun değiştiğini söylemek için erkendir. İlk bahsedilen tavır bilgeliğe ve içsel ahenge ulaştırır. Bu ruhun hayranlık duyulacak durumunu eski muhafazakâr Türklerde açıkça ifadesini bulmuş şekilde sık sık görürsünüz. Fakat bu tavır aynı zamanda her türlü maddi ilerlemeyi öldüren bir durgunluğa da yolaçar. Bu barışçı tevekküle olan eğilim her gerçek Yakın Doğulunun ruhunda mevcut görünmektedir ve herhangi bir Yakın Doğu ulusunun ruhundan zorla değil, kaçınılmaz bir doğuş olarak her sosyal organizasyonda ortaya çıkacaktır.

Hangi tavrın tercih edilmesi gerektiğini sormak boşunadır. Ben daha ziyade hangisinin daha ileri bir gelişme durumunu göstereceğini sormak isterim ve ona inanmaya eğilimim var ki bizim akıl durumumuzun doğulununkiyle mukayesesi aklı havada olan gençlikle olgun yaşlılığın mukayesesidir. Her durumda gençlik ve yaşlılığın kendi parlak yönleri ve sınırlamaları vardır, gülünç duruma düşmeden birbirlerini taklit edemezler. Eğer Türkler kendi dehalarına dayanan, tamamiyle Türk olan bir organizasyon yaratmayı başarırlarsa birinci ve ikinci tavrı benimsemiş olmaktan bağımsız olarak tarihi görevlerini yerine getirmiş olacaklardır.

Öte yandan eğer bir çeşit Alman taklidi veya Fransız taklidi uygarlık yaratmaya çalışırlarsa başarısızlığa mahkûm olurlar. Bu husus her birimiz için de doğrudur. Muhtemelen hiçbirimiz bilinçli bir şekilde ve inatla kendimize sadık kalmadıkça hiçbir yere ulaşamayız.

(Çeviren: Prof. Dr. Kemal Özüdoğru)

Kaynak:

Terzaghi, K (1925). Near Fost Recollections. Lecture delivered at the Twentieth Century Club in Boston, October 22nd, 1925.

Şurâ-yı Ümmet'ten Seçmeler

EROL ŞADİ ERDİNÇ - FARUK ILIKAN

VI

OSMANLI İTTİHAD VE TERAKKİ CEM'İYYETİ

*[Vesâik-i târihiyye: 6]**

10 Temmuz 324 Osmanlı inkılâb-ı kebîrinde ekâbir-i millet ve ricâl-i devlet tanınmış ve bulunmuş zevâtın himmet ve gayretleri hemen yok gibidir. Bir kısmı azm denilen cevher ve gayret ve salâbetden bî-nasîb; bir kısmı Abdülhamid'in kurşunundan mühlik ni'am ve lûtfiyle dilsîr ve esîr; bir kısmı da dûçâr oldukları tazyîk ve ta'kibâtdan ziyâde vehm ve hayâlden bî-mecâl; ancak pek azı arzû etseler de vatana arz-ı hizmet mümkin olamayacak bir hâl ve mevki'de idiler.

Selâmet-i vatan nâmına kendilerine müracaat olundukda alınacak cevâb: Ya me'yûsiyet, ümîd ve emniyetsizlik; veyâ istihfâf, hakâret ve hattâ tehdid idi.

Ekâbir ve ricâlden az çok müntehab ve müracaat mümkin olunabilenlerine tevârih-i muhtelifede âtîde sûret-i münderic mektublarla hitâb olundu.

Muvâfakat, muâvenet şöyle dursun, hiç birinden bir kelime-i takdir ve teşvîke nâiliyet bile müyesser olamadı.

İnkılâb-ı kebîr-i Osmanî, 1293'de olduğu üzere, ne ekâbir-i ümmet ve ricâl-i devletin himmetiyle yukarıdan aşağıya in'itâf etmiş nev-zuhûr bir hurşid-i füyuzât, ve ne de tamâmen aşağıdan yukarıya vuku' bulmuş bir infidâkdır; belki milletin ümîd-i istikbâli vatanın medâr-ı istinâdı-Tıbbiye'den, Harbiyye'den, Bahriyye'den, Mülkiyye'den, Hukuk'dan, Medrese'den ..... hâsılı dârülfünûndan, mekteblerden yetişen genç, dinç ve ilim ve ahlâk ile müzeyyen nesl-i cedîddendir ki bu hey'et şahs-ı ma'nevî-i milletin rûhunu, dimağını teşkîl eder.

Birinci hâlde yâ'nî yukarıdan aşağıya vâki' oldukda meşîmesi milletin a'mâk-ı rûhunda bulunmamakla feyizdâr olamaz; bahar çiçekleri gibi bir günde solar, şûle-i berkiyye misâli göz kamaşdırmasıyla zâil olması bir olur.

İkinci hâlde ise nâzımı ilim ve irfan, sâik-i akıl ve iz'ân bulunmamakla bu sûretle olan her bir feverân behîmet-i beşeriyyeyi îkazdan masûn kalmaz; serâpâ hûnîn levhalarla jenkdâr olur.

Halbuki efkâr ve âmâlleri yalnız endişe-i selâmet-i vatan, ta'kîb-i hukûk-ı beşer, incizâb-ı fikr-i adâlet ve hürriyet ve uhuvvet ve musavâat olan münevverü'l-efkâr kısm-ı milletden feyzân eden bu fikr-i inkılâb yukarı ve aşağıya kuvvetli ve dâimî cereyânlar yaparak envâr-ı hürriyet ve füyuzâtını her iki cihetde istiktâb ettirerek âlde selâmet ve teâli-i mülk ve milleti, aşağıda hukûk-ı insaniyyeyi te'mîn eylemek üzere bulunmuşdur.

Bugün fıtraten bedbîn olanlar dahi kanaat getirmelidirler ki "İnkılâb-ı kebîr-i Osmanî" vâki' olmuşdur. Fransa inkılâb-ı kebîri nasıl Avrupa'yı gark-ı envâr-ı medeniyyet etmiş ise inkılâb-ı kebîr-i Osmanî de Şark'ı, bi'l-hassa âlem-i İslâmiyyet'i envâr-ı füyuzâtına müstağrak edecekdir.

B.[ahaeddin].Ş.[akir]

* Haftalık Şûrâ-yı Ümmet, No: 205 (14 Kânûn-ı sânî 1325 / 27 Ocak 1910) s. 2.

Suret

Tahrirat Numarası: 9
8 Nisan 1906

"Ma'lûm-ı devletleridir ki bir milletin rabıta-i esaretden tahlîsine bir memleketin girdab-ı inkırâza sukutdan men'ine çalışan bütün "cem'iyyetler" aksâ-yı emellerine vâsıl oluncaya kadar bir çok safahât-ı inkılâb ve edvâr-ı terakkiden geçerler.

Cem'iyyet'imizin bidâyet-i te'sîsi on beş seneyi tecâvüz etmediği ve şu müddet-i kalîle zarfında esbâb-ı mânia-i âbîde heylûletiyle defa'atle dûçâr-ı tezelzül olarak menhûs-ı sekte-i ârıziyyelere dûçâr olduğu hâlde yine mezkûr edvâr-ı tekâmülün bir kısmını, nazar-ı insâf ile görülürse, ser'i bir sûretde geçirmişdir.

Şöyle ki: Bugün ebced huvân etfâlden, hânelerini cennetin bir köşesi bilen safderûn vâlidine, kâinâtı kövlerinden ibâret tanıyan ahâli–i kurâva kadar her ferd felâketlerin menba'ı saray, müsebbîb-i hakikisi Abdülhamid olduğunu anlamışlardır, beş on yıl evvel beş vakit namazda halifeye duâ-yı farâiz-i ayniyyeden bilen millet, bugün Hamidî şeytanla hem-a'yâr olarak tel'ine varmışdır.

Cesîm devlet ve milleti sû-i kinâye derecesine getiren mühlik sebeb-i marazı teşhis emrinde ya'nî Osmanlı hükumdârlarının sonuncusu olmağı kurmuş... Hamid'i teşhîr ve seyyiâtını cihâna i'lân emrinde Cem'iyyet'in ne büyük hidemâtı sebkât ettiğini kim inkâr edebilir.

Cem'iyyet'in diğer bir mühîm hizmeti de, hükûmet-ı hâzıra-i rezîlenin seyyiât-ı ahvâli-Rum, Bulgar, Ermeni ihtilâlcilerinin isnâdâtı-milleti Avrupalılar nazarında terakki ve hürriyete âsî, kabiliyet-i temeddünden mahrûm olmak üzere bildirmiş iken cism-i hâzır hükûmetin ta'affününe rağmen kariben te'sîsat-ı medeniyye ve terakkiyât-ı asriyyenin esâsâtını vaz' edecek anâsır-ı lâzimenin mefkud olmayıp günden güne artdığını, göstermek olmuşdur.

Mekteb-nişîn beş on gencin gayret ve hâmiyyeti umûma nümune-i imtisâl ola, ve bâ-husûs nazar-ı istihfaf ile görüleceğine ekser ekâbir ve ricâl-i devlet ve millet tarafından nazar-ı takdîr ve taklîde alına idi, şimdiye kadar çoktan tedâvi-i maraz devlet ve millete muvaffakiyet elvermişdi.

Ma'amâfîh hiç bir eseri teceddüd, hiç bir gayret-i terakki velev ne kadar geç kalsa da hakîkatde geç sayılamaz. Edvâr-ı evveliyye ve ibtidâiyyesini ikmâl etmiş bulunan Cem'iyyet'imiz ise yeniden umûm Osmanlıların hâmiyetli vatandaşlarımızın fikrî, bedenî, nakdî muâvenetleriyle aksâ-yı emele doğru her bir mâni'i zîr ü zeber ederek seyrinde sür'atle devâm edecekdir.

Hürriyet, eâlînin ihsâniyle olmayıb ahâlinin sa'yi ile elde edileceğinden memleketde alâkası olub hubb-ı vatan, tarafdâr-ı millet hissiyâtı iddiâsında her bir vatanperver elinden gelen maddî ve ma'nevî muâveneti diriğ etmemesi vezâif-i mukaddese-i hamiyyet cümlesindendir.

Hissiyât-ı âliyye-i vataniyye ile mütehassıs bildiğimiz zât-ı kirâmlarına *"Osmanlı Terakki ve İttihad Cem'iyyeti"* nâmına müracâatı ve bu husûsda muâvenet-i devletlerini istirhâmı vatana ahd ile taahhüd ettiğimiz fedakârlık nâmına bir vazîfe ve bu sebeble zât-ı âlî-i ekremîlerine dahi hizmet-i hâmiyyete sevk ve tavassut i'tibâriyle bir hizmet-i müftehire arz eylemiş kıyâs eyler ve ihtirâmât-ı fâikamızın kabûlünü ricâ eyleriz efendim."

Osmanlı Terakki ve İttihad Cem'iyyeti Umûr-ı Dâhiliyye
Doktor: Bahaeddin Şâkir
Doktor: Nâzım

Doktor Nazım Bey

عثمانلی اتحاد وترقی جمعیتی

وثائق تاریخیه‌دن : ٦

١٠ تموز ٣٢٤ عثمانلی انقلاب کیرنده‌سی کا برملت ورجال دولت طاتمش و بولنمش ذوالمکرمت وغیرتلری هان یوق کیبدر.

برقسمی عزم دنیلن جوهر وغیرت وصلابتدن بی‌نصیب ؛ برقسمی عبدالحمیدك قورشوندن مهلك نم ولطیفه دلیرواسیره ؛ برقسمی‌ده دوچار اولدقلری تضییق وتعقیبدن زیاده وهم وخیالدن بی مجال ؛ آنجق‌لك آزی آرزو ایتمه‌لرده وطنه عرض خدمت ممکن اولهمیه‌جق برحال وموقعده ایدیلر .

صلامت وطن نامنه کندیلرینه مراجعت اولندقده الیه‌جق جواب : یاماًیوسیت ، امید وامنیتسزلك ؛ ویااستخفاف، حقارت وحتی تهدید ایدی .

اکابر ورجالدن از چوق منتخب ومراجعت ممکن اولنه‌بیلدکلرینه تواریخ مختلفه‌ده آتیده صورتی مندرج مکتوبلرله خطاب اولندی.

٢ موافقت ، معاونت شویله طورسون ، هیچ برندن برکلمهٔ تقدیر وتشویقه نائل‌یت بیله میسر اولهمدی .

Şûrâ-yı Ümmet gazetesi

BELGE

YUSUF AKÇURA'DAN VEZİRLİ YUSUF BEY'E

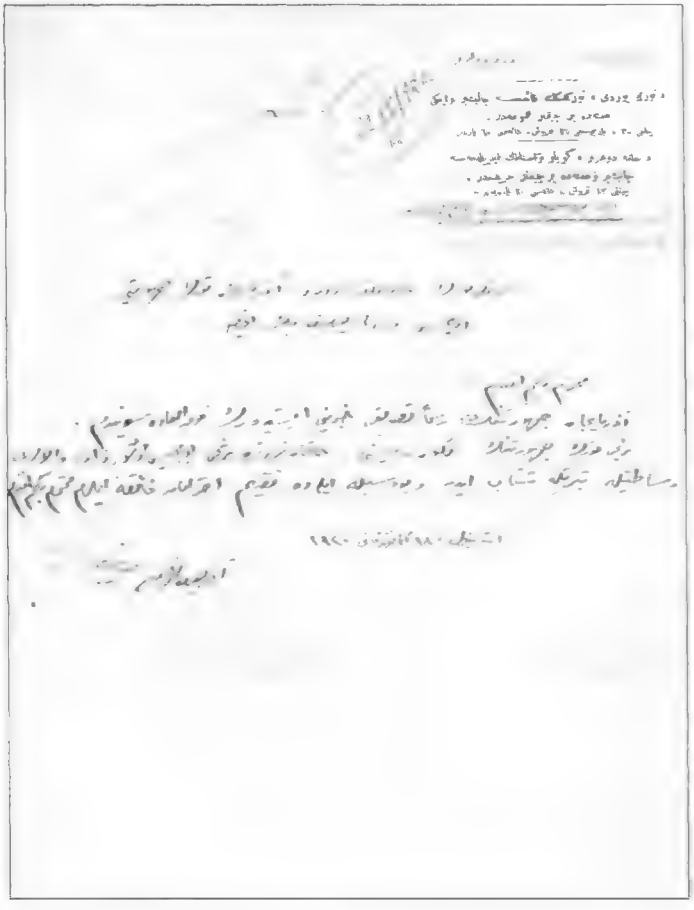

Yusuf Akçura'nun Millî Müstakil Azerbaycan'ın İstanbul mümessili Vezirli Yusuf Bey'e yazmış olduğu bu tebrikte Osmanlı Devleti için Türk Hakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti için de Birinci Türk Cumhuriyeti gibi karşılıklar kullanılmaktadır. İ. Lütfü Seymen'in koleksiyonundan sağladığımız bu belge, *Türk Yurdu* ve *Halka Doğru* dergilerinin antetli kağıdına yazılmış. Vezirli Yusuf, 1925'te Azerbaycan'a dönmüş, daha sonra Stalin'in hışmına uğramıştır. Akıbeti meçhul olan Yusuf Bey hakkında Mustafa Şahin'in daha önce çıkmış yazısına bakılabilir. (*Tarih ve Toplum*, Temmuz 1992, Sayı:103, S. 2) Yanda belge'nin Türkçesini veriyoruz.

Osmanlı Türk Hakanlığı nezdinde Azerbaycan Türk Cumhuriyeti Elçisi Vezirli Yusuf Beyefendiye

Muhterem beğim efendim

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin resmen tasdik haberini işiterek fevkâlade sevindim. Birinci Türk Cumhuriyetinin tekevvün-i resmîsini, hakan nezdinde birinci elçisi olarak zât-ı Valâları vesatetiyle tebrike şetâb eder ve bu vesile ile de takdim-i ihtiramât-ı fâika eylerim muhterem beğim efendim.

İstanbul 18 Kânunısanı 1920
Akçuraoğlu Yusuf

Makâme-i Tevkifiye*

EBÜZZİYA TEVFİK

"İnsan için maişet-i ictimaiyenin
illet-i gaiyesi taarruzdan masun olmaktır."
KEMAL

Ebüzziya Tevfik'in 25 Kanun-ı evvel 1894'de yazdığı ve önce sadece 12 adet basılan bu metin daha sonra **Mecmua-i Ebüzziya**'da 109. sayıdan başlayarak 127. sayıya kadar tefrika edilmiştir. Rahmetli Ziyad Ebüzziya birkaç yıl önce bize şu metni yayımlanması için vermiş, ne var ki biraz da ihmalden dolayı basma imkânı bulamamıştık. Daha sonra arşivimizde bulunan **Mecmua-ı Ebüzziya**'ları taradığımızda Ziyad Bey'in vermiş olduğu metnin eksik olduğunu, 119. sayıdan 127. sayıya kadar olan tefrikaların bu metinde yeralmadığını tesbit ettik.

Aslında Ziyad Bey de verdiği nüshada sayfa kenarlarına bu sayıları not olarak düşmüştü. Bir kaç sayı sürecek bu **Makâme-i Tevkifiye**'nin tam metnini yayımlamakla rahmetli Ziyad Bey'e olan borcumuzu ödemiş oluyoruz.

Tarih ve Toplum

Her hadise ân-ı vukuundaki ehemmiyetini aradan bir zaman mürurunda zail etmek tabii gibi görünürse de ben, hikâye edeceğim vak'ayı nefsime taalluku haysiyetile esna-yı cervanındaki hissimle yazdığımı temin ederim.

Efrencî Eylül'ün 25. Salı günüydü. O gün mutadım vechile öğle taamı için Beyoğlu'na Yani'nin birahanesine gitmek üzre matbaamdan çıkmıştım. Tünel'in medhaline muvazi sokağın köşesine takarrübümde gözüme bir lakerda tablası ilişti, her gün yediğimiz alafranga yemeklerden usanmış olmakla beraber, memleketimizin en güzel bir restoranı olan Yani'ye gitmekten bir türlü kendimi alamam. Çünkü bu restoran, bizim gibileri devam ettirecek birçok esbab-ı intizam ve nefaseti câmi'dir. Hatta bundan 5-6 sene evvel oraya gitmemekliğim hakkında bilvasıta emir almış ve fakat Galata'dan Beyoğlu'na kadar her gün şedd-i rahl edişime sebeb, mücerred gittiğim mahallin izzet-i nefsimi tayyib edebilecek vesaili cami olmaklığı olduğundan, ne zaman ondan âlâ bir lokanta yapılırsa orasını o zaman terk edeceğim cevabını vererek devamda sebat eylemiştim.

Karnım o kadar acıkmamıştı. Fakat öğle vaktinde lokantada bulunmak her halimde itiyad ettiğim heves-i intizamdan neş'et ettiği ve bahusus ekser ehıbba ve hele sayfiyede bulunduklarından dolayı gündüzleri Beyoğlu'na inen rical ve nisvandan bir hayli kübera tam vakt-i zuhurda geldiklerinden, lokantanın en civcivli zamanı o zaman ve hele bizim gibi münferiden yemek yemeye mecbur olanlara göre şikemperverânın germi-i tâm ile def'-i cû'a olan tehalüklerinden davet-i iştiha dahil-i imkân olduğu için o saatte lokantada ısbat-ı vücud bence bir tabiat-ı saniye hükmünü almıştır. Fakat o gün lakerdayı görmekliğim bana tahvil-i niyet ettirdi. Biraz ötede Bursa Hanı'nın kapısında daha âlâsı bulunacağını bildiğimden oraya gittim ve tahminim gibi en âlâsını bularak yemek için bir miktar lakerda kestirdiğim gibi yarım okka da ev için aldım ve tekrar matbaaya dönerek biraz zeytinyağı ile limon ve lakerda ile iyi

* Bu makâme, zelzele-i uzmâ senesi muvakkaten Ayastefanos'ta ikametim sırada geçirdiğim bir sergüzeşti nâtıktır. O tarihte bunu 12 nüsha olarak layiha şeklinde basmış ve bir nüshasını sadrazamla elyevm Aydın valisi ve o zaman Zabtiye Nâzırı olan Nâzım Paşa hasretlerine ve bir nüshasını da Paris'te Ahmed Rıza ve Murad ve Ali Kemal beylere göndermiştim. Bu hem bir sergüzeşt, hem de devr-i sâbık ahvaline ait bir vesika-i hakikat olduğuyçün daire-i intişarını mecmuamla tevsî' etmek istedim.

yendiği için bir baş kırmızı soğanla bir de has ve fakat sıcak bir somun getirterek ve kooperatiften aldırdığım Château Margaux şarabını da tesri'-i hazım için içerek bir âlâ öğle taamı etmiş oldum.

Çok yemenin ve mutaddan ziyade içmenin tesiri derhal kendini gösterdi. Gözkapaklarımı, birer çekitaşı asılmış gibi bir türlü yukarıya ref' edemiyordum. Pek tatlı bir uyku bastı. Kanapeye uzanıp yatmışım. Uyandığımda 5'e çeyrek vardı. Takriben 3,5 saat uyumuşum. Derhal yıkandım ve 5,5 katarına yetişmek üzre alelacele sokağa fırladım.

Akşamları daima Mehmet Ali Paşa Hanı'nın rıhtımından sandala binerek Sirkeci'ye geçmek mutadım olduğundan, bugün dahi Aziziye Karakolu ittisalindeki kapıdan içeri girdim. Deniz cihetine sapacağım sırada bir adam yanıma takarrüble: -Ebüzziya Tevfik Beyefendi zât-ı âlileri midir? sualinde bulundu.

Bittabii tevakkuf ettim ve sâile –Evet benim! Ne istersiniz dedim. –Zât-ı âlilerini görmek isterim, cevabını verdi. Ben de –İşte gördünüz. Fakat ziyade durmaya vaktimin müsaadesi yoktur. Matbaaya müteallik bir işiniz varsa yarın gelebilirsiniz, yahud derhal söyleyecek bir sözse hemen söyleyin! dedim.

Bu mukabelem üzerine –Zât-ı âlinizle devlethaneye kadar gitmek isterim, cevabını verdi. O zaman dedim ki –Biz muvakkaten Ayastefanos'da küçük bir evde oturmaktayız. Binaenaleyh musafir kabulüne imkân yoktur. Bahusus birinci defa gördüğüm bir adamı yerim müsaid olsa da kabul edemem.

Nezaket-i marufeye muvafık düşmeyen bu sözü, nasıl tesir edeceğini görmek için muhatabımın yüzüne bakarak söylemiştim. Çünkü o zamana kadar ehemmiyet verip de yüzüne bakmamıştım. O anda meşhudum olan çehre ise bana fevkalgâye nefret-âvez göründü. Çehre ile beraber kıyafeti de nazar-ı dikkatten ayırmadım. Kahverengi bir pardesü giymiş, müeddebane göğsünü iliklemiş, vasatü'l-kâme, zaıfca seyrek ve kara sakallı bir şahıs, fakat çehre, ilm-i simya erbabının havass-ı mütezzade için tahsis ettiği alaimin birçoğunu cami idi. Gözler cüz'îce yukarıya doğru mailen meşkuk, kurslar kara ve fırıl fırıl dönmekteydi ki bu hal havf ve desiseden ikisine de dâl ise de kuvvetçe hangi hassanın diğerine galib olduğu sahibinin ahval-i hususiyesine tamamiyle vakıf olmayınca vehleten tayin edilemez. Burnu ucuna doğru dümdüz indiktan sonra kısm-ı süflisinde kabarmış ve burun delikleri ni şişirmiş gibi yuvarlak bir şekil almış olduğundan, tenasübünü garib bir surette ihlal etmişti. Dudakları oldukça iri ve ağzı şakaklarına doğru arîz bir şakk teşkil eylemiş ve alt dudağı fekk-i esfeline doğru belli olacak surette sarkmış ve hele dişlerin tûlu ve lakırdı söylediği zaman ağzının hey'et-i umumiyesi sahibinin hasleti sıbaâneyle belaheti haiz olduğuna delalet etmekte bulunmuştu. Levn-i sima ise böbrek-i lıkâ vasf-ı meşhuruna tamamiyle müsaid idi.

E. Tevfik 1876'da Rodos'ta sürgünden döndükten sonra

Ben bu sözü söyler söylemez çehresi tehevvürle karışık bir rişhand hasıl etmekle beraber –Bendeniz Polis Müdürü Hüsnü Efendi'yim, buyurdular. Ben ise kat'a tavrımı bozmayarak: –Demek ki taharriyat icrasına memursunuz, dedim. –Evet: cevabını verince –O halde buyurun, diyerek her akşam bindiğim sandala atladım. Kendisi de beni müteakib girdiğinden sandal açıldı. Fakat o anda hatırıma bir şey geldiğinden sandalcılara tekrar iskeleye yanaşmalarını emrettim ve polis müdürüne de, ihtimalki bu treni kaçırırız. Mamafih sizinle matbaava gitmekliğim lâbüddür, dedim ve ister istemez bana ittiba edeceğini bildiğim için Borsa Hanı içerisinden matbaaya doğru yürümeye başladım. Yolda sebebini sual etmesiyle –Odam açık. Evrakım meydandadır. Evdeki kâğıtlarımı gece tetkik etmek kabilse de, bunları derhal gözden geçirmek mümkün olamaz. Ben ise şu halde taht-ı zabıtada bulunduğum için her türlü ihtimalata karşı gidip odamı mühürlemeliyim. Çünkü evimde taharriyat icrasını iktiza ettirecek isnadatta bulunanların bu halden istifade edip de teyid-i müddea için kârgâhıma bazı evrak ilkâ etmeleri de müsteb'ad değildir, cevabını verdim. Matbaaya vusulümüzde henüz amele-i tab' meşgul idi. Odamla odamın bulunduğu dairenin kapılarını kapatıp anahtar deliğine de polis müdürünün mührünü bastırdım ve matbaadakilere, ben hazır olmadıkça her kim gelirse gelsin kapı-

ları açtırmamalarını tenbih eyledim.

Saate baktığımda 5,5 trenine bir çeyrek kadar vakit kalmıştı. Artık sandal ile yetişmek kabil olamayacağı için bankanın önündeki açık arabalardan birine sıçrayıp 10 dakikaya kadar bizi Sirkeci Garı'na isal etmesini tenbihle arabacının eline bir mecidiye verdim. Dokuz dakika sonra da kendimizi garın merdivenlerinde bulduk. Efendi benim para verdiğimi ya görmemiş, veyahud tevkifim yolunda zabıtanın ihtiyar ettiği masarıfı(?) biraz kabartmak istemiş olmalıdır ki elini cebine sokup çıkardığı 2 mecidiye çeyreğini arabacıya uzatmıştı. Arabacı ise, –Bey onu bana daha Galata'da binerken verdi, sözünü söylemekle beraber beygirlere avdet manevrasını icra ettirmek için terbiyeleri sol taraftan kasmakla bir nısf daire çevirdikten sonra kırbacını şaklatmıştı.

Gardan içeri girdiğimizde Avastefanos yolcularından ekserisi mevcuddu. Bense derhal bir kadeh bira doldurmalarını emirle helalara doğru yürüdüm. Polis müdürü efendi ise maiyetindeki Williams ismindeki polis hafiyesi için bilet alıp almamak lüzumunu düşünmekteydi. Ben onların bu müzakerelerinden istifadeyle cebimde bulunan bir manzume-i hezeliyeyi abdesthanelerin bölmeleri üzerindeki raflardan birine bıraktım. Bu manzume beni ittiham edecek şeylerden değildi. Fakat Said Bey'in istid'a-yı atıfetten ibaret olan bir kıt'ası, Ekrem Bey'in tarafından hezelen tanzir edilmiş ve birkaç gün evvel Said Bey'in gerek aslını ve gerek nazire-i hezeliyeyi ve kendisi de bu nazireyi yine sahib-i münazara yolunda tanzir ederek her üçünü de bana vermişti. Binaenaleyh yoktan mes'ele îladına sâi olan mahlûkat-ı zabıtayla hesabını mümkün olduğu kadar sür'atle kesmek mültezemi olan bir adamın başkalarını varta-ı isticvaba düşürmemek için böyle bir ihtiyatta bulunması tabiiydi.

Salona avdetimde biramı içtim. Efendi hâlâ bilet alıp almamak meselesiyle meşgul. Yanındaki Williams ki bir sene evveline kadar şimendöfer memurlarındandı. Hafiyelikle nisbet kabul etmeyecek mertebelerde namuskârane olan o hizmeti terk ile polise intisab eylemiş olduğunu o gün öğrendiğimden kendimin taht-ı zabıtada olarak beytutetgâhıma gidişimden ziyade onun ihtiyar ettiği hiz-

Ebüzziya Tevfik'in tutukluluk hatıralarını gönderdiği Zaptiye Nazırı Nâzım Paşa

met-i redieden dolayı fevkalgaye canım sıkılmıştı. Hizmet-i müftehire-i hazırasını benim o gün öğrenişim gibi kendisini rüfeka-yı kadimesine dahi teşhir etmekle intikam eylemek arzu eylediğimden ve bahusus efendinin memuriyetini dahi aleniyete çıkarmak hoş düşeceğinden kendisine takarrüble dedim ki: Bilet almaya ne lüzum var. Elbette nezdinizde namınıza muharrer bir kart ve o kartta da bazı maiyet memuru istihsabına müsaade vardır. Bilet istedikleri vakit kondüktöre söylersiniz. Efendi zahir izhar-ı ihtişamı ihfa-yı vazifeye tercih etmiş olmalıdır ki bu reyimi memnuniyetle kabul eyledi. Bu aralık ikinci çan dahi çalınmakla içinde yolcu olmayan birinci kompartımanlardan birine atladık. Biraz sonra kondüktörlerden biri gelip benim biletimi zımbaladığı sırada efendi de haiz olduğu pasoyu çıkardı. Kondüktör karttaki evsaf-ı muharrereyi okuduktan sonra manidar surette bana baktı ve göya lisan-ı halile calible (el-hazer! Hemnişininiz olan zat her ne kadar kisve-i mutade-i erbab-ı namus ile mülebbes ise de pek yaman bir sıfatı haizdir! O sıfat ki iktiza edince sahibini her türlü hissiyat-ı insaniyeden tecrid ile behimiyeti bile utandıracak ef'ale sevk eder. Yani bir zabıta memurudur.) demek istiyordu. Bense bir göz kırparak bildiğimi ıfham ettim.

Polis müdürü kondüktöre hitaben –Baksana çocuğum! Benimle beraber bir memur vardır. Galiba 3.'ye girmiş olmalı. Bıyıklı Henri Efendi ismindedir. O da bu karta dahildir, demesiyle, ben kondüktöre –Efendi onun ismini Henri zannediyor. Şu mahud sizin Williams'ı söylemek istiyorlar. O şimdi polis i sakaraya dahil olmuş dedim. İsviçreli olduğu haysiyetle haddizatında ezz-i mevhubat-ı fıtrat olan hürriyyetin ağuş-ı âzadisinde perverde olmuş bulunan bu kondüktör, İngilizlik taslayan bir adamın şimendöfer hizmetinden polis mezlekasına tekerlenmesine bir türlü ihtimal veremediği için şaşkın şaşkın yüzüme bakmaya başladı. Ben tekrar -Evet! Williams şimdi böyle imiş dedim.

Tren düdüğünü öttürerek yol alıyordu. Polis müdürü efendi bir saniye kadar tereddütten sonra –af buyurmanızı rica ile beraber bir teklifim var buyurdular.

Ben –Estağfirullah emredersiniz.

Efendi –Üzerinizdeki evrakı bendenize teslim buyurmanızı rica edeceğim.

Ben –Bunu bendeniz helaya gitmeden evvel teklif buyurmalıydınız. Mamafih sizi temin ederim ki içinden

mühim bir şey çıkarmadım, kavliyle koynumdaki evrak cüzdanını teslim eyledim. Fakat o sözüm, yani helaya gidip çıkışım efendinin hayliden hayli midesini bulandırmış olmalıdır ki bâlâda tarif eylediğim likaları böbrek levninden karaciğer kadar morumsu bir renge tahavvül eyledi. Sonra da elimdeki paketin ipini çözerek –Bu da yarım okka lakerdadır. Oğlum Ziya Bey sevdiğinden ona götürüyorum dedim ve diğer cebimden de bankın çek defterini çıkarıp irae ile –Bunun size taalluku yoktur; binaenaleyh teslime hacet göremem, dedimse de efendi her ne mülahazaya ve daha doğrusu her ne mülahazasızlığa mebni ise –Şimdilik onu da teslim buyurun eğer nazır paşa hazretleri tensib buyururlarsa iade ederiz, dediler. Bunun üzerine, Para cüzdanımı da ister misiniz? dedim. Hayır cevabını verdiler. Pekâla bu almak istediğiniz defter de benim para çekmecemin anahtarı demektir. Onunla ne işiniz var. Memur-ı taharrisi olduğunuz hususa benim mikdar-ı yesarımı tahkik de mi dahildir, dedim. Yine bir tebessüm-i garible –Merak buyurmayın, cüzdanınızla beraber iade eyleriz, dedi. Bu dakikadan itibaren ta Makrıköy istasyonuna kadar kendisiyle hiçbir söz teati etmedim. O, muttasıl her istasyonda kendisini hem göstermek, hem göstermemek fikriyle haifane ve muhterizane başını dışarı çıkarıyor ve galiba efrad-ı zabıtadan bazı beklediklerini arıyordu.

Ben muttasıl sigara içiyordum. En ziyade canımı sıkan cihet bu halin oğluma edeceği tesir-i sakimi mülahazaydı. Oğlum bu türlü muamelelerden gerçi kat'a havf ve telaş göstermeyecek kadar metanet-i kalbiyeyi haiz ve fıtratan bu gibi ahvali eğlence addedecek mertebelerde füturşuzsa da akşam vakti tam keyfimizle yemek yiyeceğimiz zaman arada böyle bir mevzi hasıl olmasını da hoş görmeyecek kadar titiz olduğundan ve asabi olan bu hali hastalığından beri daha ziyade artmış olmasa bile huzur-ı aileyi ihlal edecek olan şu halden bittabii canı sıkılacaktı.

Katar Makrıköyü'ne vasıl olduğu zaman başımı dışarıya çıkarıp Ziya'yı aradım. Kendisini göremediğimden telgraf muvassıllarından birine sordum. Orada bulunduğu cevabını alınca, bizim kompartımana göndermesini söyledim. Biraz sonra geldi. Bu aralık polis müdürü efendi de Makrıköy istasyon komiserine falan ve filanın doğrudan doğruya nezarete gitmelerini ve falan filana dahi istinbot gelecek olursa devlet ettirmelerini ihtar etmesini emrediyordu. Ziya karşımda oturan adamın kim olduğunu işaretle sual etmesi üzerine –Efendi polis müdürüdür; birlikte eve gidiyoruz, evrakımı taharriye memur olmuşlar, cümlesiyle, sıfat-ı memuriyetini söyledim. Fakat vazife etmediğini "puf..." dedikten sonra dudaklarını bükmesiyle ifham eyledi. Fakat kendisine –Fransızca söylememesini de– Türkçe ihtar eyledim.

Ayastefanos'a muvasalatımızda trenden çıkar çıkmaz polis müdürü efendiyi İngiltere Sefareti tercümanı Mösyö Marnich tanıtmakla birdenbire hayret izhar eylemişti. Bu hayretiyse tehi değildi. İki gün evvelki pazar günü ekserisi ecnebi olan 32 kişiden ibaret bir heyet tarafından Florya mesiresinde bir ziyafet-i harifane tertip olunduğu halde Zabtiye Nezareti tarafından müteveffa yenidünya Dimitriyadi Efendi celb ile kendisinin dahi dahil olduğu bu ziyafetin men'i ihtar olunmuş ve müteveffa ise "Ben yalnız nefsimi gitmekten men edersem de zevat-ı saireye müdahale edemem" kavliyle mukabelede bulunduğunu hikâye eylemişti. Mösyö Marnich dahi dahil-i ziyafetken o da gitmemişti. Bunu umum ziyafet halkı ve hatta dahil-i ziyafet olmayıp da suret-i men'i istihbar eden köylülerden birtakımı Çatalca mutasarrıfının

Ebüzziya Tevfik'in ölümünden üç ay önce çekilmiş bir fotoğrafı

oğlu Âli Bey'le Mirahur İzzet Paşa'nın eser-i seayeti olmak üzre telakki eylemişlerdi. Bense kendisiyle bir iki seneden beri aşinalık bile etmediğim halde yine bu hususta İzzet Paşa'yı müdafaa eyledim. Çünkü müşarünileyhin mensub olduğu Keçecizade ailesinde hiçbir ferdin bu türlü bir denaetle lekedar olmadığını ve olmak ihtimali dahi bulunmadığını biliyordum. Beriki mahlûk ise her şeyi irtikab eylediği cihetle bu kâre dahi tasaddi etmesi agleb-i ihtimal olduğundan, sairleri gibi ben de Âli'nin eser-i himmeti olmak üzre hükmetmiştim. İşte Mösyö Marnich polis müdürünü görünce zahiren bu meselenin tahkiki için gelmiş olmasına hükmeyledi. Ben, istasyonda bulunan bazı madamlarla teati-i selam ve kelam ile meşgul olduğum sırada etrafımda sima ve kıyafetleri bizim köyün halkından olmadıklarını irae eden 4-5 kişinin bana hasr-ı sımah ve nazar eylediklerini gördüğümden, bunların memurin-i hafiyeden olduğuna hükmettim. Ziyade durmaya vaktim olmadığı cihetle kadınlarla veda ederek ev cihetine doğruldum. Polis müdürü efendi dahi maiyeti

Ebüzziya Tevfik Konya'da sürgündeyken ilân edilen II. Meşrutiyet'le birlikte afedildikten sonra diğer sürgünlerle birlikte. Sağdan üçüncü Ebüzziya Tevfik, yanında ayakta duran oğlu Talha Ebüzziya.

halkıyla bizi takip etmektevdi. Ziya birkaç hatve benden ileri gittiği cihetle efendinin rüfekasından genç bir adam, "Baksanıza beyefendi. Hep birlikte gidelim!" kavliyle Ziya'yı azimetten menetti. Galiba evvelce Ziya'nın eve gidip de "bazı mühim evrakı!" ihfa veya mahvedebilmesine hükmetmiş olmalıydılar ki böyle bir ihtara lüzum gördüler. Eve girdiğimizde kadınlarla küçük oğlum zaten iki günden beri Makrıköyü'ndeki evde bulunduklarından o gece de gelmemiştiler. Bu hale bittabii memnun oldum. Evde bir Rum hizmetçivle aşçı vardı. Hizmetçi bermutad arak tepsisini hazırlamış duruvordu. Her akşam eve gider gitmez birinci işim soyunup duş almak ve sonra hafifçe bir libas iktisa ile dışarıda gezinmek olduğundan bu hali bilen hizmetçi –Suyunuz hazırdır– ihtarında bulunmuştu. Gülerek –Biz şimdi içeride terleyerek duş yapacağız, sen hazırladığın şeyleri kaldır, dedikten sonra memur efendileri odaya soktum ve yazıhaneyle dolapların anahtarlarını ellerine teslim eyledim. Şu kadar ki arayacakları kâğıtların muharrerat veya matbuattan hangisine müteallik olduğunu istizah eylediğimde, kendilerinin de mechulü olduğunu ifade eylediler veyahud öyle görünmek işlerine geldiği için böyle söylediler.

İbtida yazıhanenin çekmecelerini açtılar. Bunun birinci gözünde yazmakta olduğum, başlayıp da ikmal etmediğim birçok makalat ile şathiyata, etayibe dair, kâğıt parçalarına veya mektup zarflarına yazılmış fıkralar, hoşuma gittiği için zabtettiğim neşideler, bir de "ne" edat-ı nefyi hakkında yazmakta bulunduğum risaleye müteallik misaller ve meşahirin-i ümemden bazı zevatın tercümeihalleri takım takım durduğu gibi bir hayli de yaprakları dolmuş cep defterleri, arasıra yazıdan sıkıldıkça teşhiz-i zihn için karaladığım 10 kadar resim albümü, bence latif addolunduğu için sahaif-i matbuadan kesilmiş ufak tefek resimlerle dolu büyük bir zarf ve bir de suluboya takımıyla kurşunkalem ve fırça gibi edevat-ı tasvir bulunmaktaydı. Emile Zola'ya nazire yapmak istediğime hükmedilmeyeceğini bilmiş olsaydım bu gözdeki eşyanın müfredatını tadat ederdim. Memur efendilere: İşte bu gözde yazılı kâğıtlar şu gördüğünüz takımdan ibarettir. Bunları takımıyla beraber gazetelere sarıp alabilirsiniz. Sair şeylerse, elbette aranılan her neyse aralarında bir münasebet-i baide bile mutasavver olmayan nev'idendir dedim. İkinci, yani orta göz. Evet! İşte yazıhanenin bu gözü hakikaten beni bile ürkütü. Çünkü bunun içinden hemen rubu' asır kadar bir zamandan bed' ile, mesela dünkü güne kadar elime geçip de bir gün bakarım diye hıfzettiğim evrak mevcuttu. Şimdi bunun kat'a ehemmiyeti olmayan evraktan ibaret bulunduğunu bu sahib-i gayret efendilere nasıl anlatmalı. Bunu anlamaları için birer birer kâğıtları okumaları lâzım gelecek. Halbuki okumaya vakit müsaid olsa ve kâğıtların kat'a suya sabuna dokunmaz şeyler bulunduğuna 2'yle 2'nin 4 ettiği kadar emniyetleri de bulunsa yine kâğıtları birlikte götüreceklerinde şüphe yoktu. Birinin ismi Hüseyin Hüsnü, diğerininki Hüseyin Daim olan bu iki taharri memurunun evelemirde yekdiğerine kat'a emniyetleri olmadığını, emniyet şöyle dursun yekdiğeri için vesile-i ittiham hazırlamayı –memur–ı taharrisi oldukları her neyse onun kadar– iltizam eylediklerini birinin bir kâğıda bakıp da cidden ehemmiyetsiz bulması üzerine attığı anda diğerinin elindeki kâğıdı bırakıp o atılan kâğıdı mütehalikâne yakalamasından anlamıştık. Çünkü gerek oğlum, gerek ben bu halleri gördükçe hande-i istihzadan kendimizi alamıyorduk. Ya nam-ı cedidi Henri olan eski kondüktör Williams' cenapları! Bu da arada sırada bu iki memura baktıktan sonra onlara sez-

dirmeyecek yolda gözünün birini yummak ve burnuyla ağzını bir tarafa kıvırmak suretiyle memur efendilerin belahetini ifham etmek istiyordu. Bu hali birkaç kere vaki olması üzerine oğlum Fransızca dedi ki: Acaba bu zat doğrudan doğruya hangi tarafa sadık olsa gerek! Bu söze her ikimiz birer tebessüm-i istihza-âmiz irdafile yine memur efendilere tevcih-i inzar eyledik.

Bu gözdeki kâğıtların her nasıl olsa içinden çıkılmak ihtimali olmadığı için takımıyla kaldırılmasına karar verildi. Üçüncü gözü de açtılar. O göz lebaleb tesavirle memlu idi. Altını üstünü karıştırdıktan sonra onu haliyle terk eylediler.

Bundan sonra nöbet yazıhanenin mesnedleri makamında olan canibinindeki dolaplara geldi. Bu dolapların yazıhaneye oturmak itibariyle sağ cenahta bulunanı 4 tabaka-i müteharrikeye münkasım olarak, birinci tabakasında Kûfi veya Fransızca inisiyallerimi havi mektupluk kâğıtlarla zarflar bulunduğundan muayene edip bıraktılar. İkinci, üçüncü ve dördüncü tabakalardaysa matbaamı açtığım günden o güne kadar Almanya matbaalarının en güzide menkuşat-ı teslimiyesinden cem eylediğim ve ileride tertiple bir albüm teşkil etmek istediğim 1-2 bin kadar sahaif-i mülevvene mevcuttu. Bunların örselenmesi benim için ayniyle bir hasisin konsolidelerine eydi-i ağyarın teması halinde hasıl edebileceği lerziş-i kalbi kadar halecanâver olduğundan, kendi elimle her birini ayrı ayrı irae eyledimse de bir türlü beraber götürmekten kendilerini men'e muvaffak olamadım. Çünkü bu kâğıtlar Frenkçeymiş. Belki birtakım evrak-ı muzırradan ise sonra kendileri benden ziyade mes'ul olurlarmış. Pekâla işte yanınızda lisan-ı maderzadı olan İngilizceden başka Fransız ve Alman lisanlarına da vakıf bir memurunuz var; onu elbette buraya adam kalabalığı için getirmediniz ya. O baksın sizi temin etsin, dedim. Hüseyinlerden Hüsnü mahlaslısı –Siz kat'a merak etmeyin. Bunları nasıl götürürsek yine öylece hiçbir tarafı örselenmeden getiririz, buyurdular. Anladım ki bu türlü mahlûkatı ma'kulata davet etmek deveye hendek atlatmak yolunda bozgunluktan başka bir semere hasıl etmeyecek. Binaenaleyh fart-ı anfle –Nasıl isterseniz öyle yapın dedim. Hizmetçiye de rakı tepsisini ısmarladım. Arada Hüseyin Hüsnü Efendi Mösyö Henrilerine –Henri Efendi canım biraz da sen yardım et. Galiba bu gidişle biz 8,5 trenini kaçıracağız, demekteydi. Sekiz buçuğun ezanî saatle mukabili kaç olduğundan haberdar olmadığı halde her nasılsa Ayastefanos'tan İstanbul'a en son postanın 8,5'ta olduğunu yolda öğrenmiş olan bu zat, o sözleri söylediği zaman 9'u geçtiğini bilmiyordu.

Ebüzziya Tevfik Bey oğulları Tâlha ve Velid'le birikte

O muttasıl 8,5'la sayıklıyordu. Halbuki Henri'ye yardım et demekliği onun kâğıtları birlikte muayenesini arzu etmesinden veya icra eylediği muayeneye kanaat hasıl eylemesinden değil, belki içinden çıkamayacağı bir işe girmiş olduğu için şaşalamasındandı.

Nöbet soldaki dolaba geldi. Bunun gözlerindeyse birtakım fotoğraflarla yazmakta olduğum meşahir-i ümem tercümeihalleri için suret-i mahsusada yaptırdığım bin kadar tasvir ve 1863 senesinden beri cem eylediğim 22 bin bu kadar aded mütenevvi posta pulunu havi 700 kadar varaka, 12 seneden beri resmeylediğim Kûfi müsveddatı mevcuttu. Bunları da takımıyla kaldırmak isterlerse beğenir misiniz. Bu hali görünce oğlum dayanamadı da "Bunları götürmek pek budalaca bir hareket olur" dedi. Hüseyin Hüsnü Efendi hazretleri ise o bâlâda vasf eylediğim ısnan-ı letafetnümalarını gösterircesine bir eda-yı istihza-âmizle sırıttılar ve galiba kalben "Hey çocuk! Bizi ikna edecek sen mi kaldın. Bu fotoğraflarla bu posta pulları ne kadar meani-i dakikayı cami'dir Bizi sanki hiç mi bir şey bilmiyor zannediyorsun" gibi hasbıhal-i nefsanide bulundular.

Bense –Bırak götürsünler. Onlar buraya gelmemeliydiler. Bir kere geldikten ve 25 seneden beri size bile el sürdürmediğim eşyamı, Rusya elbisesine çevirdikten sonra ne isterlerse yapsınlar dedim.

Bundan sonra da yazıhanenin üzerinde mevzu' bulunan raflı dolapları muayene nöbeti geldi. Tabii onları da açtık. Bunların birinde üç nüsha Kelam-ı Kadimle bir Tefsir-i Şerif, bir iki kutu içinde evail-i hududsünden beri tedavülden alınan kavaim-i

nakdiye ve konsolide koleksiyonu, iki de revolver bulunuyordu. Onların hiçbirine dokunmadılar. Diğer dolabı açtılar. Bunda üç kutu Havana sigarasıyla 5-6 kıt'a muhtelif şeylerden masnu' sigara ve sigaret tabakaları, bazı ufak tefek tefarik eşyayla bir de vaillakes phare mevcuttu. Bu kandilciği mevzu' bulunduğu kutudan çıkardıkları zaman bu iki memurun ve derece-i saniyede Henri Efendi'nin hasıl ettiği tavr-ı veleh-âmizi tarif hakikaten mertebe-i istihaledir. O anda insanın bir Kodak âleti bulunmalıydı da efendilerinin hallerini aksettirmeliydi. Bu zatların her üçü de kendilerince şekl-i marufe mugavir gördükleri her şeyden ürkmek veya bir mana çıkarmak havassına mazhar zevattandı. Onlar için her şey mechul bavv-ı halin bir sakimeye dall olmak üzre telakkı olunuyordu. Şüphe yok, mademki bir şey kendilerinde mechuldür, o şey mutlaka vesail-i muzırradan maduttur. Eğer öyle olmamış olsa mechulat sırasına değil, malumat adedine dahil olmak lâzım gelirdi. İşte en mühlik bir vasıta olan revolveri merak etmiyorlardı. Çünkü o aletin mahiyeti indlerinde malumdu. Fakat bu kandilin, kandil olduğuna neyle hükmetsinler? Ne devlethanelerindeki Şinanay kandiline, ne hapisanedeki Sırça kandillere, ne de polis koğuşlarındaki teneke lambalara benziyor. Bu mutlaka Anarşistlerin kullandıkları bomplardan olacak, hem de bak, küre şeklinde, kutusunun içinde parmak kalınlığında bir de adese var. Hiç şüphe yok ki bunu ziya-yı şemsle iş'al etmeye hizmet edecek bir şeydir. Adeta âyine-i İskender'in bir enmuzec-i musaggarı.

Bir müddet mütehayyirane ve mütehaşiyane baktıktan sonra Hüseyin Hüsnü Efendi –Beyefendi bu nedir? sualine cür'et eylediler. Ben de bililtizam Fransızcasını söyledim. Yani vaillakes phare dedim. Tekrar –O ne demektir? dediler. –Aranılsa bonmarşede bile bulunur cevabını verdim.

Ziya muttasıl gülmekte ve bana Fransızca "Yazık zabıtamıza! Böyle hayvanları bu kadar mühim işlerde kullanıyorlar" diyerek idare-i devletin en mühim şubesi olmak lâzım gelen polisin haline taaccüb eylemekteydi. Türkçe olarak da "Neye söylüyorsunuz, bu kadar şeyi bilmeyecek bir adam, böyle bir hizmeti deruhte etmemelidir. Bırakın nasıl isterlerse öyle zannetsinler" diyordu. Halbuki ben vaillakes phare demekle ve bonmarşede de bulunabileceğini söylemekle onun ne olduğunu izah etmiş olmadım ki! Binaenaleyh memurini taharrıde ve bilhassa Hüseyin Hüsnü Efendi'de vesvese bir kat daha kuvvet bulmuştu.

Masanın çekmecelerinden çıkarmış oldukları evrak-ı muharrereyi hizmetçinin o sırada getirdiği sofra örtülerine doldurdular. Saat ise 10'a gelmişti. Müdür efendi, –Acaba şimendöfere ne kadar zaman kaldı? buyurdular. O zaman dedim ki: –Sizin beklediğiniz katar gideli 1,5 saat oldu. Şimdiyse marşandiz treni var. Yani hamal katarı. Bu müşteri almazsa da zât-ı âliniz haiz olduğunuz sıfatı ihbarla trene girebilirsiniz.Ona ise bir çeyrek vakit kaldı.

Bu sözüm üzerine odayı haiz olduğu intizamla nisbet kabul etmez surette darmadağın bir halde terkle kapıyı mühürlediler ve kâğıtları havi olan örtüleri çar ve nâçar bizim zavallı aşçıya yüklettiler. Vakıa köpeği öldürene sürüttürmek lâzime-i adaletti. Fakat ben şu taharriyi icab eden hali bir an evvel anlamak için onlardan ziyade istical ediyordum. Evden çıkarken birlikte getirmiş oldukları memurlardan bir jandarma yüzbaşısını evde bıraktılar. Bunun da sebebi, evde kadınlar bulunmamasından dolayı açılmayan sandık odasıyla benim gardrobumda bazı evrakı muzırra bulunup da oğlum tarafından aşırılmaması için bir ihtiyat olduğunu, her türlü hiss-i nezaket ve terbiyeye karşı aleni söylediler. Oğlumla ben bittabii gülüştük ve mutadımız olduğu üzre dudaklarımızı öperek veda eyledik.

Ziya, şerre şerle mukabeleyi kavaid-i adalet mukteziyatından bildiği için nöbetçi bıraktıkları jandarma zabitine, ne bir dilim ekmek, ne de örtünüp yatmak için yorganla döşek verirlerse o anda kovacağını hizmetçiyle aşçıya tenbih etmiş, odasına çekilip yatmış. Hizmetçilerse zaten efendilerini bîhuzur eden hal, kendi rahatlarını dahi selb eylemiş olmasından dolayı bu hey'etten kalben nefret eylediklerinden ve bahusus sonra yana yakıla ifade ettiğine göre zavallı aşçı, vaktiyle hey'et-i tahkikiye reisiyken bir mürur tezkeresinden dolayı makamında bu Hüseyin Hüsnü Efendi'den, hilaf-ı kanun, bir de tokat yemiş olduğu cihetle onun bıraktığı memurdan bu suretle olsun intikam almayı canına minnet bildiğinden, aldıkları emre tamamiyle takbik i hareket etmişler. Yemek salonunu kapayıp kilitledikten sonra odalarına çekilmişler. Herif sabaha kadar benim odanın kapısıyla sokak kapısı arasında pineklemiş durmuş. Bunu ertesi günü zabtiye nazırının konağında mülakat eylediğim zaman fart-ı şetaretle Ziya haber vermişti.

Saat 10'da tren geldi. Memur efendiler de sıfat-ı resmiyelerini ihbarla trene kabul olunmak teklifinde bulundular. Bu katarda furgondan başka insan barınabilecek vagon olmadığından, gerek biz ve gerek müstesahibimiz bulunan eşya oraya kabul olunduk. Fakat oturacak yer de yoktu. İstasyondaki kahvehaneden bir sandalye getirttim. Efendiler vakıa ceplerindeki pasoyla sellemehüsselam bindilerse de, ben kendimi, velev taht-i mecburiyette bulunayım, onlarla hemhal yani mahlûkat-ı zabıtayla hem-ayar göstermek kabilinden olacağı için biletsiz binmeye muvafa-

kat etmedim ve istasyon memuru her ne kadar "Biz vukuat ı jurnalimize yazıp idareye bildiririz bininiz!" dediyse de yine kabul etmedim. Bir tane 3. mevki bileti aldım ki şu vak'anın muhtıra-i elîmesi olmak üzre el'an onu hıfz etmekteyim.

Tren dö Marşandiz evvela gece olduğu, saniyen pek ziyade yüklü bulunduğu için gayet ağır gider. Salisen Makrıköy, Yedikule, Yenikapı, Kumkapı istasyonlarında vagon bırakmak veya rabt etmek gibi manevralar icrasına mecbur olduğundan bir saatlik mesafeyi iki saatte kat' eder. O geceyse Kumkapı istasyonunda biraz ziyadece tevakkuf iktiza etmişti. Müdür efendi bu fırsatı ittihaz ederek Kumkapı istasyon memuru olan polis komiserini arattı. Fakat komisere bedel âdi bir nefer geldiğinden müdür efendi azametgüsterane bir tavırla komiserin bu zamanda nereye gitmiş olduğunu sual eyledi. O da –İki saat evvel son katar postasını icra ettiği için kulübede yatmakta olduğu cevabını verdi. Müdür ise: "Gerek komiser, gerek senin vazifen trenlerin vürudunda burada bulunmaktır. Demek siz memuriyetinizi böyle ifa ediyorsunuz!" hitab-ı ıtab-âmizinde bulunması üzerine nefer: –Vazifemiz postayla hıtam bulur. Hamal treni hiçbir vakit yolcu kabul etmediğinden istasyonlara adam çıkmak ihtımali yoktur. Şimdi hangi istasyona gidilse polisleri uykuda bulursunuz, cevabını verdi. Müdür efendiyse bir kere saika-i azametle girişmiş olduğu şu suale bu yolda doğru bir cevap alınca münfail olduklarından –İşte gördün ya, bazı defa da böyle yolcu iniveriyor! kavliyle zu'munca neferi mahcup etmek istediyse de nefer, me'mul etmediğim bir cür'et-i vakuraneyle –Hayır efendim! Zabıta memurları yolcudan ma'dud değildir. Eğer akşamdan emrolunmuş olsaydı, bittabii sabaha kadar beklerdik, sözüyle mukabele eyledi.

Âmirle memur arasında vazife namına olan bu mücadele henüz hitam bulmuştu ki, katar memuru bizleri yerimize davet eyledi. Furgona girdikten sonra müdür efendiyi ığzab kasdiyle dedim ki nefer hakikaten ashab-ı dirayettenmiş. Hatta vazifesini tamamiyle ifa etmiş olduğuna o kadar mağrur ki sizi bile vazife namına techile cesaret etmekten çekinmedi. Hiçbir itirazınızı cevapsız bırakmadı. Ben sizin yerinizde olsam böyle diravetli memurları hem taltif, hem de daha mühim işlerle tavzif eylerdim. Müdür efendi de lutfen gerek bu istihzamı ve gerek neferin (onlarca serkeşane olan) tavrını hazm ederek –Evet! Hakkı var. Fakat bize bu yolda muamele düşer, buyurdular.

Biraz sonra, tam nısfulleylde Sirkeci'ye vasıl olduk. Fakat bermutad yolcu katarlarının tevakkuf ettiği mahalle değil, deniz cihetinde eski istasyonun arka tarafındaki gümrük ambarları önünde durduk. Oradaysa

Ebüzziya Tevfik'in anlattığı yıllarda Paris'te Champs-Elysees Bulvarı

Ebüzziya Tevfik Konya'da sürgündeyken halıcılıkla uğraştı, resim yaptı. Kendi yaptığı bir vazoyu süslerken.

gecenin bu saatında ne hamal bulunur, ne de araba. Saadetlu Hüsnü Efendi hazretleriyle izzetlu Hüseyin Daim Bey birer bohça yüklenerek ta yeni istasyon havlusundaki polis koğuşuna kadar getirdiler. Bense ikide birde efendileri ta'zib ve iğzab kasdiyle, fakat bir lisan-ı ca'li-i nezaketle –Rica ederim. İçindeki kâğıtlar örselenmesin biraz yukarı kaldırınız! demekteydim.

İstasyon komiseri, kendi tabirlerince henüz devriyeden gelmiş, yatmak üzreymiş. Âmirlerini böyle dûş-ı tahammüllerindeki bâr-ı sakilin altında ezilir bir halde görünce yerinden fırlayarak ellerinden bohçaları aldı ve onu müteakip verilen bir emir üzerine Köprü başından bir de açık araba getirdi. Ben arabaya girdim. Kâğıt bohçalarını da birbiri üzerine yanıma koydum. Hüseyin Hüsnü Efendi karşı tarafa ve Hüseyin Bey arabacının yanına oturdular ve arabacıya Hoca Hanı'nda zabtiye nazırının konağına götürmesini söylediler.

Sirkeci'den nazır Paşanın konağına kadar olan sokaklarda kimselere tesadüf etmedik. Câbecâ gazlar yanıyor ve vaktiyle olduğu gibi köpekler dahi araba sesinden ürküp de av'ave-i sâmiahıraşa âğâz etmiyordu. Bu hal ya eski köpeklerin ırkı tükenmiş olduğuna veyahud yavaş yavaş âsâr-ı medeniyete alışmış olduklarına delil olabilir. Sema ne kadar berrak! Hava ne kadar sakindi. İstanbul'un reşk-endaz-ı bahar olan mevsim-i harifinin en latif gecelerinden madud olan bu gece, 6 sene evvel Paris'te, yine bu mevsimde, fakat sabaha karşı ikâmetgâhıma gittiğim bir geceyi tahattur ettirdi. Gözümün önüne Palace de La Concorde'dan Arc de Triumph'a kadar olan Avenue de Şanzelize'yi getirdim. Ben o zaman Avenue Victor Hugo'da Rue de Deaume'da ikâmet ediyordum. Mev'ud mülakatımızda Ziya'yı nısfulleylden iki saat sonraya kadar beklemiş ve gelmemesi üzerine münferiden ve Pasibors omnibüsünü kaçırdığım cihetle mâşiyen gitmeye mecbur olmuştum. Ben cesurum demek istemem. Fakat Paris gibi kalbgâh-ı medeniyette hiç kimsenin dûçar-ı havf ve ihtiraz olmaması lâzım gelirken vâhayefâ ki en tehlikeli yerler bile bazı kere Paris sokaklarına nisbetle mahall-i emin ve âsayiş addolunabilir. Binaenaleyh şimdi önüme biri çıkar da beni soymaya kalkışır mülahazasıyla bîhuzur olmasaydım o gece, o koca kişver-i medeniyetin, o her türlü meâliyi, –avârız-ı zaruriyesindenmiş gibi– birçok da deniyyatıyla câmi' olan ve bununla beraber muattar sâz-ı meşşâm-ı enam olan bûy-ı latif-i hürriyeti cihanın her tarafına sevk eden nesim-i efkârın mukassemi bulunan bu şehr-i dilârayı kamilen taht-ı temellükümdeymiş gibi asude asude, doya doya seyrederek ve adeta havab-ı huzura dahil olmuş bir vücud-ı muhteremin rahatını ihlal etmek korkusuyla iltizam edilen meşy-i ihtiyatkârane gibi usul usul yürüyerek safayab olacaktım. Ne çare ki bir bedbahta tesadüf ederim veya daha doğrusu bedbahtane bir belaya uğrarım korkusuyla o sükun-ı garibi adeta ihlal edercesine hızlı hızlı yürümekteydim.

Uzaktan hayal meyal seçilen tak-ı zafer, kendine takarrüb edildikçe ulviyeti idrak olunan uzmâ gibi yavaş yavaş teali ediyordu. Nihayet her türlü havf ve helecana galebe ederek mevzu' kanapelerden birine oturup mevkiin sükun ve letafetinden istifa-

deyle bir sigara içmeye karar verdim. Tesadüfen vakfe-i teveccühüm şark idi. Ne garip tezad! İnsan medeniyet-i Garbiye dediğimiz medeniyet-i sahihada ma'rufattan nice mehâsinin medeniyet-i Şarkıyece münkirattan ve medeniyet-i Garbiyece mechulattan olmayan birçok hasenatın medeniyet-i Şarkıyece mevhumattan sayıldığını teslim etmekte muztar kalıyor. Kendi kendime dedim ki ben şimdi Bulvar de Kapuçin'den kalkmıştım. Buraya meşy-i âdiyle bir çeyrekte geldim. Oranın haşr ender haşr halinde bıraktığım velvelesiyle buranın sükun ender sükun halinde bulduğum samt-ı havab-aludkânesi insanı bayağı tayy-ı mekânın imkânına kâil edecek kadar gariptir. Göya bir çeyrek evvel garptaymışım da şimdi aksa-yı şarka düşmüşüm. Herkes, her şey uyuyor. Hemen hemen başka bîdar yok. Asayiş memurları bile bu havalinin emniyetinden mes'ul değillermiş veya emniyete kaviyyül itimat etmişler gibi meydandan kalkmış. Burası adeta İstanbul, yani akşam karanlığıyla kümeslerine çekilen hayvanat-ı ehliyeye benzeyen Şarklılara dönmüşler. Ne sokaklarında bir şematet, ne de evlerinde halet-i bidariye mahsus bir alamet var. Eğer sokaklarındaki intizam-ı vüs'at ve taharet-i medeniyet olmasa mutlaka buraya İstanbul'dur, derdim.

Zavallı Şarklılar ne bilsinler ki Paris denilen ve Tercüman-ı Hakikat kabilinden olan bazı bedbin gazetelerinin lisan-ı mezemmetinde mahall-i fısk u fücur olmak üzre yâd ve tarif edilen bu belde-i camiül garaibde sabaha kadar küşade emâkin-i zevk ve huzurla beraber dağdağa-i medeniyet içinde Sahara-i bedeviyetin en ziyade vicdanrüba olan tarz-ı tabiisini, fakat bir suret-i muhteşemede taklit edip de etrafını nice âli binalar, ruh-efza hadikalarla tezyin ederek koca bir kasaba kadar bir mahalle-i istirahat bulundurmaya muvaffak olmuşlardır.

Zavallı adamlar nereden idrak etsinler ki medeniyet-i Garbiye aleyhine söz söylemek isteyenler hakikatte halkı kürane bir gayret ve cehaletle imtisak etmiş oldukları taassupta idameyle ecelsiz öldürmeye çalışmak gibi bir şenaet-i mel'unaneye tabi olmaktadırlar.

Paris! Bu lafz ister bîmana addolunsun, ister esatir-i Yunaniye'den melahat malikesi Venüs'e güzellik mükafatı veren Priamos'un oğlu Paris'in namından alınmış olsun, herhalde bugün dünyada bir gazetede okuduğu şeyin manasını anlayacak kadar behredar-ı maarif olan her şahsın bildiği bir kelimedir. Fakat Paris görülmeyince bilinemez. Hatta görülüp içinde oturulmakla da bilmek herkese müyesser olmaz. Paris'te doğmuş, Paris'te büyümüş, Paris'te terbiye olmuş, Paris'te ölüp, Paris'te gömülmüş adamlar vardır. Paris'i bilmeyerek yaşamışlardır. Paris her şahsın arzusuna göre tahayyül ettiği bir memlekettir. Yani Paris bir memlekettir ki her şahsın kendi mizac ve havasına ve kendi heves ve istidadına muvafık hâlâta cilvegâh-ı zuhurdur. Hasılı her tavr-ı mahsus sahibi o memleketi kendi tahayyülat ve temenniyatı için yapılmış bir şehir olmak üzre telakki eder ve bu telakkisinden dolayı da haklı görülür.

Evet! Bu geceyi de Şanzelize'deki geceye benzettim. Paris'te memleketimi tasavvur ettiğim gibi Bâbıâli Caddesi'nden yukarı doğru çıkarken de pîş-i hayalimde Şanzelize'yi görmekteydim. Fakat o 4 km hatt-ı müstakime bedel Bâbıâli'ye müntehi 4,5 adımlık tarik nâmüstakim, tak-ı zafere mukabil de Düyun-ı Umumiye'nin Çiftesaraylar arsasına inşa ettiği bina meşhuddu. Ne tezad! Biri içinde yaşayan milletin vüs'at ve intizam-ı efkârına mutabık ve hakikaten Şanzelize unvanı gibi yeryüzünde bir hadika-i behişti addolunmaya layık, diğeriyse yine derununda müteayyiş halkın şahid ı mahiyeti itibar olunmaya muvafıktı. Düyun-ı Umumiye binası tak-ı zaferle kıyas, velev hayal yolunda olsun, kıyas-ı mealfarik idi. Çünkü tak-ı zafer, o koca düvel-i müttefika, yani Rusya, Avusturya, Prusya ordularını ric'at-ı kahkariyeye uğratan Fransız dilaverlerinin bu âlem-i fenada ibkay-ı şan-ı muzafferiyeti için tesis edilmiş bir tak-ı mualladır. Düyun-ı Umumiye binasıysa acz-i idaremizin mütehaccir bir şahid-i hailidir ki mevki en nasıl bir nokta-i hâkimeye kurulmuşsa hakikatte dahi Bâbıâli'nin ve belki varidatımızın kısm-ı ehemm ve ekseri yed-i galibesinde bulunduğu haysiyetiyle, saltanat-ı muazzama-i Osmaniye'nin başına çökmüş mübrem bir beladır.

Hasılı başımdaki bela-yı nâgehzuhur elvermiyormuş gibi geceyarısı şu tasavvurat ve meşhudatım dahi bir kat daha dâğ ı bir olmaklığımı mucib oldu. Arakel Kütüphanesi'ni geçerken Tarik Matbaası'nın mürettip odasında birkaç gaz yandığı görülüyor. Duvara akseden bir zıll-ı müteharrikin de bir mürettibin tertib ile iştigalini ilan eyliyordu. İhtimalki sansör memurunun müessir sadakat ve maharetiyle telvis edilmiş bir makalenin tashihatıyla meşguldü. Matbaanın hali fikrimi birdenbire maziye intikal ettirdi. Çünkü 21 sene mukaddem Tarik Matbaası yerinde benim matbaam, taht-ı idaremdeyse Sirac gazetesi bulunmaktaydı.

Bir nisan ayının 6. pazar günü akşamüzeri Âkif isminde bir teftiş memuru beni Hapisane-i Umumiye götürmek için gelmişti. Üç gün sonraysa, 3,5 sene imtidad etmiş olan iğtirabe memuren İstanbul'a veda eylemiştik. O zaman bir zanna kurban olmuştuk. Acaba şimdi de hangi küşteninin hedef-i bühtanı olduk. Hesapça ben bu saatte evimde, ailemin nezdinde, hatta böyle bir arızayı rüyamda bile görmeksizin, fart-ı asudegîyle camhâb-ı istirahatte uyur bulunacaktım.

Ramsaur'dan Rıza Tevfik'e

Bir Mektup

ABDULLAH UÇMAN

Yakıncağ Türk siyasi tarihiyle yakından ilgilenen Türk okuyucuları E.E. Ramsaur adını, daha çok, onun 1972 yılında *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli* adıyla Türkçe'ye kazandırılan ünlü eseriyle tanıyor.[1]

İlk defa *The Young Turks Prelude to the Revolution of 1908* adıyla 1957 yılında Princeton'da yayımlanan, sahanın uzmanlarından Şükrü Hanioğlu'nun deyimiyle "konunun önemli klâsiklerinden biri haline gelmiş",[2] hacim bakımından küçük, ama son derece derli toplu ve sınırlarını çok iyi çizdiği konuyu gerçekten başarıyla ortaya koyan kitapta, araştırmacı yazarın bütün dikkat ve titizliği görülmektedir. Doğrudan doğruya kitabın orijinalinden kaynaklanan bazı önemli hatalar dışında kitap, Nuran Ülken (Yavuz) tarafından iyi denemeyecek bir şekilde dilimize kazandırılmıştır.[3] Türkçe çeviriye bir önsöz yazan Tarık Zafer Tunaya'nın da belirttiği gibi, yakın tarihimizde bir dönemin önemli bir sürecini ele alıp incelediği bu araştırmasında yazar, konuyla doğrudan ilgili bellibaşlı kaynaklar yanında, Türkiye'de yardımcı konsolosluk görevinde bulunduğu sırada yerli birçok kaynağı da

Rıza Tevfik

incelemiş; ayrıca çalışmanın hazırlık safhasında henüz hayatta olan II. Meşrutiyet devri simalarından bir kısmının hâtıra ve mektuplarına, yani canlı kaynaklara başvurmayı da ihmal etmemiştir.

Aslında bir doktora çalışması olarak hazırlanmaya başlanan araştırmanın bibliyografya bölümünün yayımlanmamış belgeler kısmında (s. 178-179), 1957 yılında bir kısmı artık hayatta olmayan Cami Baykurt, Ömer Fevzi Mardin, Dr. Akil Muhtar Özden, Fazlı Tung ve Rıza Tevfik gibi bir kısım II. Meşrutiyet devri simalarının adları geçmektedir.

Ramsaur, kitabına bizzat kendisinin yazdığı önsözde ise, kitabın oluşumu sırasında yardımlarını gördüğü başta J.Kingley Birge olmak üzere, H.Edip Adıvar, Dr. Adnan Adıvar ve Dr. Nihat Reşat Belger'e teşekkür ettikten sonra, Rıza Tevfik'in kendisine hitaben yazmış olduğu mektupların önemini şu satırlarla vurgular: "Yazar ömrü boyunca bunları birer hazine olarak saklayacaktır. 1950'de ölen (doğrusu 1949'da olacak) Rıza Tevfik'i hayattayken tanımış olmaktan yazar büyük kıvanç duymaktadır" ifadesi yer almaktadır (s. 16).

Hiçbir yoruma gerek kalmadan anlaşılabileceği gibi, Rıza Tevfik'in Ramsaur'a hitaben yazıp gönderdiği 16 ve 24 Mayıs 1941 tarihli iki mektubun (s. 179) son derece önemli bilgiler ihtiva ettiğini tahmin etmek zor değil. Zaten yazar kendisi de, Jön Türkler'le Bektaşîler ve Masonlar arasındaki münasebeti ele alıp incelediği kitabının dördüncü bölümünde, Rıza Tevfik'in mektuplarından birinde yer alan son derece önemli bilgilere geniş bir şekilde yer vermiştir.[4]

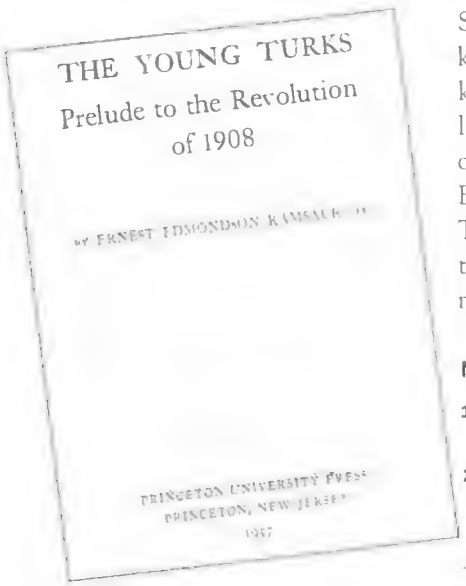

Ramsaur'un kitabının kapağı

1991 yılı sonlarında Rıza Tevfik'in torunu Sayın Rıza Başikoğlu tarafından bize verilen Rıza Tevfik'e ait evrak arasında ince pelür kâğıda daktiloyla yazılmış üç sahifelik bir mektup çıkmıştı. 13 Ocak 1941 tarihinde Cambridge'den, babasına gönderilmek üzere, o sırada Amerika'da New York'ta oturan Rıza Tevfik'in ortanca kızı Selma (Rıza) hanıma hitaben İngilizce olarak yazılan mektubun üzerinde herhangi bir imza veya isim bulunmamakla beraber, daha ilk okunuşta bu mektubun Ramsaur'a ait olduğu gün gibi aşikârdı. Zaten bunu Ramsaur'un kendisi de kitabının Bibliyografya Üzerine Birkaç Söz bölümünde şu cümlelerle belirtiyordu: "Ünlü Türk filozof ve şairi Rıza Tevfik, Bibliyografya bölümünde adı geçen iki mektubu New York'ta oturan kızı Selma Rıza'nın ricası üzerine yazmıştı. Daha sonraları Rıza Tevfik'le, Türkiye'de, birkaç kez konuşmak imkânını da bulabildim" (s. 171).

Mektup dikkatle okunduğunda görüleceği gibi, Ramsaur Rıza Tevfik'e, Jön Türk hareketinin oluşumu ve 1908 İhtilâli ile ilgili son derece can alıcı sorular yöneltmiştir. Özellikle Jön Türkler'le Bektaşîler'in ilişkisi ve Selanik'teki Mason localarının hareketin örgütlenmesi ve yayılmasındaki rolü ile ilgili soruları ve muhtemelen Rıza Tevfik'ten bu sorulara almış olduğu cevaplar, yazarın hem "The Bektashi Dervishes and the Young Turks"[5] adlı makalesinin, hem de kitabındaki önemli bir bölümün oluşmasına katkıda bulunmuş gözüküyor.

Biz burada herhangi bir şekilde soruların tahlili veya kritiğine gitmeden, Ramsaur'un, babasına gönderilmek üzere Rıza Tevfik'in kızı Selma'ya hitaben İngilizce olarak kaleme aldığı kısa mektubu ve doğrudan doğruya Rıza Tevfik'e yöneltmiş olduğu soruların Türkçe çevirisini sunuyoruz.

NOTLAR

1 Sander Yayınları, İstanbul 1972; 2. b., İstanbul 1982

2 Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902), İstanbul 1985, s. 4.

3 Kitapta yer alan çok belirgin yanlışların, aslında kitabın Türkçe'ye çevrilişinden bu yana geçen yirmi iki yıl içinde sahanın uzmanları tarafından bir makale konusu yapılması gerekirdi. Şöyle el yordamıyla benim gözüme çarpan bir kısmı kitabın kendisinden, bir kısmı da çeviriden kaynaklanan yanlışlardan birkaçını şunlar oluşturuyor:

I) Bütün XIX. yüzyıl boyunca Yeni Osmanlılar'dan Namık Kemal, Ali Suavi ve Ziya Paşa dahil diğer bütün yazarların "Şark Meselesi" diye isimlendirdikleri ve zamanla âdeta bir ıstılah haline gelmiş olan ifade kitabın aslında "Eastern Question" (s. 3) diye İngilizce'ye çevrilmişken, bu ifade aslına ait hiçbir şey çağrıştırmayan "Doğu Sorunu" (s. 19) şeklinde yeniden Türkçe'ye çevrilmiştir.

II) "Böylelikle 1860'larda Paris ve Londra caddelerinde volta atmaya başlayan ilk Jön Türkler..." (s. 20) cümlesindeki tesbit tamamen yanlıştır. Çünkü bu tarih Yeni Osmanlılar'ın (veya yazarın ifadesiyle ilk Jon Türkler) oluşumu için oldukça erken bir tarihtir. Bilindiği kadarıyla Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin oluşumuyla ilgili ilk teşebbüsler 1865 yılı ortalarındadır. Yine aynı sayfada yer alan **Hürriyet** gazetesinin 1864'te Londra'da çıkmış olduğu ifadesi de yanlıştır. Çünkü Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi'nin Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensubu olarak Avrupa'ya kaçışları Mayıs 1867'de, **Hürriyet**'in Londra'da Ali Suavi'nin yayımladığı **Muhbir**'e (Ağustos 1867) karşı çıkarılması ise Haziran 1868'tedir.

III) Kitapta yer aldığı şekilde Namık Kemal'in ilk defa Nisan 1873'te Gedikpaşa'daki Osmanlı Tiyatrosu'nda temsil edilen ünlü **Vatan yahut Silistre** piyesi Abdülhamid tarafından (s. 21) değil, o sırada Osmanlı tahtında oturan Abdülaziz tarafından yasaklanmıştır. Abdülhamid ise tahta 1876'da geçecektir.

IV) Yazar, Yeni Osmanlılar'ın kurucularından olan, ancak 1870'lerde diğerleri gibi topluluktan kopan Ziya Paşa'nın 1876'da Abdülaziz'e karşı düzenlenen askerî darbeye fiilen katıldığını söyler ki (s. 23), bu da yanlıştır. Ziya Paşa hakkında en geniş araştırmayı yapan Kaya Bilgegil'e göre bu hadisede Ziya Paşa, Midhat Paşa'ya müşavir olmaktan öte fiilî bir rol üstlenmiş görünmemektedir (bk. M.Kaya Bilgegil, **Ziyâ Paşa Üzerinde Bir Araştırma**, 2. b., Ankara 1979, s. 210-212).

V) Kitapta s. 29'da yer alan 13 numaralı dipnotunda zikredildiği şekilde **Muhbir** Londra'da 1860'larda değil, yukarıda da belirttiğimiz gibi 31 Ağustos 1867'de yayımlanmaya başlar.

VI) Kitapta s. 118'deki 9 numaralı dipnotunda fahiş bir hata yer alıyor. Burada Bursalı Mehmed Tahir Bey ile onun ünlü eseri **Osmanlı Müellifleri**'nden bahsedildikten sonra Türkçe çeviride aynen şunlar söylenir: "Bir diğer yazar olan Bursalı Tahir'le karıştırılmaması için Bosnalı Mehmet Tahir Bey olarak bilinir." Halbuki metnin aslı şöyle: "He was known as Bursali (i.e. from Brusa) Tahir to distinguish *him from another writer* called Bosnali (Bosnian) Mehmet Tahir" (s. 98). Gönderme yapılan Babinger'in ünlü kitabının Türkçe çevirisinde ise şu satırlar yer alıyor: "1321/1903'te ölmüş olup çeşitli tarihî araştırmalar yazmış ve çeviriler yapmış olan Bosnalı Mehmed Tahir Bey'den ayrılması için, Bursalı denmiştir" (bk. Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Coşkun Üçok, Ankara 1982, s. 442).

VII) Ramsaur'un Bursalı Tahir Bey'i Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin Manastır'daki kolunda faaliyet gösterdiğini sanması da yanlıştır (bk. **The Young Turks**, s. 114; **Jön Türkler**, s. 133). Aynı hatayı, muhtemelen Ramsaur'u kaynak alan Sina Akşin de tekrarlamıştır (**Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İstanbul 1987, s. 62). Çünkü Bursalı Tahir 1906 yılı Eylül ayında Selanik'te kurulan Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin teşekkülünden iki yıl önce Manastır'dan ayrılmış; 7 Eylül 1904'te Selanik Askerî Rüşdiyesi müdürlüğüne tayin edilmiştir. Bursalı Mehmed Tahir hakkında en isabetli tesbit ve değerlendirmelerin yer aldığı şu anda en son ve en geniş araştırma Ömer Faruk Akun tarafından yapılmış bulunmaktadır (Geniş bilgi için bk. 'Bursalı Mehmed Tahir". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. VI, İstanbul 1992, s. 452-461).

Bu örnekleri daha da çoğaltmak mümkün; bence, kitabın yeni bir baskısının konuyu iyi bilen biri tarafından gerekli düzeltme ve açıklamalardan sonra yapılması yerinde olur.

4 Jön Türkler, s. 132.

5 The Moslem World, C. XXXII, Ocak 1942, s. 7-14.

Saygıdeğer Selma,

Bu mektup da size benim ne kadar tembel biri olduğumu göstermektedir. Daha önce, babana göndermek üzere senin için bir sorular listesi hazırlamaya niyet etmiştim, fakat her nasılsa yapamadım. Bununla birlikte işte sonunda hazırladım. Soruların çerçevesi içinde veya dışında babanın bana verebileceği bilgiler için medyun-ı şükran olacağım.

Lütfen ona, göndereceği herhangi bir bilgi ile ilgili olarak ismini kullanmamı mahzurlu görüp görmeyeceğimi de sorun. Lütfen kendisine peşinen teşekkürlerimi de iletiverin.

Eğer ilişikte sana gönderdiğim soruları kısaltmak isterse, bunu yapmakta da tam anlamıyla serbestsin; bunları istediğin gibi belirle.

Sana en içten saygılarla, daima hizmetinize hazırım.

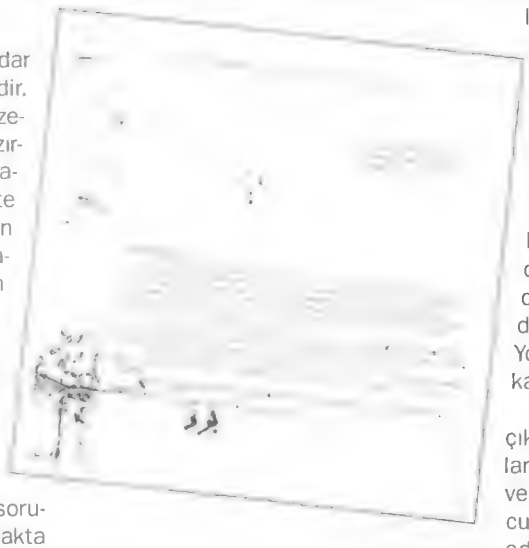

Sorular

I. Daha 1890'larda, Bektaşîler ve muhtemelen Mevlevî gibi diğer tarikat mensuplarının koyu birer Jön Türk olduklarını öne süren fikirlere rastladım. Bektaşîlerin daha serbest fikirlere ve daha az katı inançlara sahip oldukları doğrudur ama bu konuda (Jön Türk oldukları konusunda) kesin delil bulabilmiş değilim. Bektaşîler Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük bir grup oluşturuyorlardı ve eğer Jön Türk ideolojisinin yayılmasına yardım etmiş olsalardı, etkileri daha ciddi olurdu. Diğer tarikatların çoğunun (bu konudaki) bilgileri (ve ilgileri) azdı sanırım; fakat eğer herhangi bir rolleri olduysa da bilmek isterim.

Ayrıca, Bektaşîlerle Farmasonlar arasında da bir ilişki olduğundan söz edilmektedir. Bunda da gerçek payı olup olmadığını öğrenmek istiyorum.

II. 1908 İhtilâli'nde Farmasonlar'ın rolü meselesi, en basit tabirle, karmaşıktır. Bu hususta, şiddetli Mason taraftarı veya aynı derecede (hattâ daha fazla) şiddetle anti-Masonik Farmasonlar'a dair herhangi bir delil bulmak imkânsız görünmektedir. Benim kişisel kanaatime göre, Selanik'teki Masonik locaların önemi yok gibiydi; denilebilir ki onlar Jön Türkler'e Selanik'te "Vatan ve Hürriyet" Cemiyeti'nin kuruluşunda organizasyonda yardımcı oldular ve gizli Jön Türk komiteleri üyeliklerine katıldılar, fakat ihtilâli gerçekten teşvik edici bir şey yapmadılar. Selanik'teki dönme grup da Mason localarında çok iyi temsil edilmiş görünmektedir; ve şüphesiz onlar da Jön Türkler'e katılmışlardır; fakat, ihtilâlin teşvikçisi mi oldular, yoksa onu (ihtilâli) sadece geldiği gibi mi kabullendiler?

Paris'te ve diğer yerlerde yaşayan Jön Türkler'e gelince, onlar da mı Mason'du? Ahmed Rıza, Yusuf Fehmi ve diğerleri pozitivistti, bunlar aynı zamanda Mason mu idiler?

III. Diğer sorum, hakkında biraz bilgi bulabildiğim Jön Türkler'in Anadolu ve Suriye vd. yerlerdeki organizasyonlarına dairdir. Ali Haydar Midhat'ın bilgilendirdiği General Imhoff'un **Die Welt des Islams**'da yazdığına göre, Anadolu'da organizasyon çok iyi idi ve isyanın orada başlaması planlanmıştı. Aynı zamanda, ihtilâlin Trablus veya diğer birçok yerde başlamasının tasarlandığını ima eden ifadeler gördüm.

Abdülhamid'in insanları Anadolu'ya sürgün etme politikası, propaganda için çok iyi bir yayılma imkânı verdi. Aynı zamanda **Meşveret** gibi gazeteler de yabancı postaneler yoluyla gönderildi. Fakat bu propaganda ne kadar etkiliydi? Halka ne derece ulaşabildi? Daha doğrusu, Jön Türk propagandası biraz tahsilli olan halktan daha ileriye ulaşabildi mi? Başka bir deyişle, Jön Türk ihtilâli, sonuçları sadece entellektüel azınlık tarafından paylaşılan askerî bir ihtilâlden öte bir şey mi idi?

IV. İhtilâlde herhangi bir şekilde yabancı bir gücün parmağı var mıydı?

V. Abdülhamid'e karşı olan tavrın âniden değişmesinin sebebi neydi? Yani niçin o 1908'de yönetimde bırakıldı ve daha önce ona yöneltilen bütün suçlar birdenbire İzzet ve diğerleri gibi onun danışmanlarına yöneltildi? 1909'da olduğu gibi 1908'de de onu görevden uzaklaştırmak kolay değil miydi? Yoksa onu yönetimde bırakmanın iç karışıklığı önleyeceği mi sanılmıştı?

VI. Türk Tarih Kurumu tarafından çıkarılan **Belleten**'de yakınlarda yayımlanan makalelerde, Selanik'te "Vatan ve Hürriyet" Cemiyeti'nin gerçek kurucusunun bizzat Atatürk olduğu iddia edilmektedir. Diğer anlatılanlar da, onun Şam'dan gelerek halihazırda başlamış olan Jön Türk organizasyonunu kurduğunu bildirmektedir.

Düşündüğüm daha pek çok soru var, fakat yukarıdakilerin bazılarına cevap alabilirsem çok memnun olacağım. Nazik davranışınız için çok teşekkür ederim.

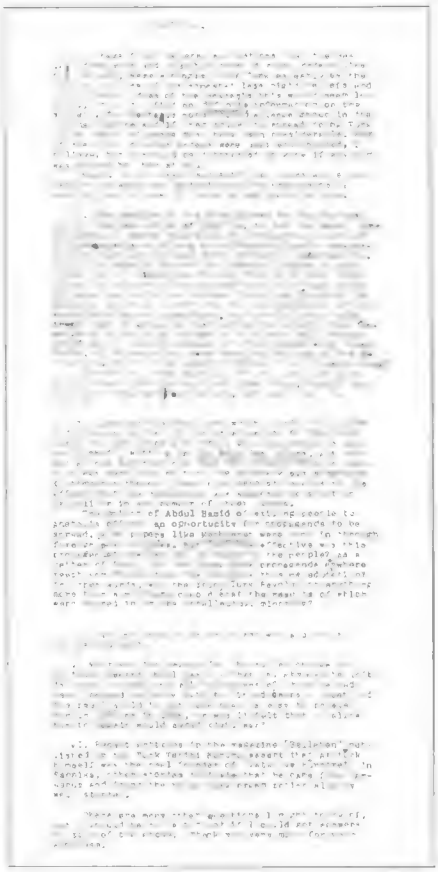

Amsterdam-CIEPO Toplantısı

Sempozyum Notları

ORHAN KOLOĞLU

Onbirinci CIEPO (Uluslararası Osmanlı öncesi ve Osmanlı İncelemeleri Komitesi) Sempozyumu 21-25 Haziran 1994 tarihleri arasında Amsterdam'da yapıldı. Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü ile Nijmegen ve Leiden Üniversiteleri'nin başarılı organizasyonunda seksene yakın bildiri sunuldu. Son devalüasyon ve bütçede ekonomi kararları Türk araştırmacıların katılışını sınırladı (Sina Akşin ve İlber Ortaylı'nın eksikliği duyuldu) ama kaliteyi düşürmedi. Osmanlı Devleti'ni hazırlayan ortamdan günümüz sorunlarına kadar çok geniş bir yelpaze içinde, yalnız tarihçilerin değil, sosyoloji ve antropoloji araştırmacılarının da katkıları oldu. Böylece tarihin çeşitli disiplinlerle işbirliği içinde ele alınmasının yararını gösteren bir örnek görmüş olduk. Aşağıda aktarmaya çalışacağım gözlemler, beş gün üç ayrı salonda sürdürülen çalışmaların tabii ki sadece benim izleyebildiklerimi yansıtacaktır. Birçok konuyu sadece sunucu ve bildiri başlığıyla belirtmem, değer eksikliğini değil, benim onları dinleyememiş olmamın sonucudur.

Yirmi yılı aşan faaliyetini, dünyanın yeni koşullarına göre yönlendirmek, iktisadi ve sosyal tarihe ağırlığı artırıp Türk dilli dünyaya daha fazla açılmak isteği, Başkan J.L. Bacqué, Grammont'un açış bildirisinde ifade edildi. Buna uygun olarak kurumun isminin değiştirilmesi önerisi de son günkü genel kurulda tartışıldı. Çoğunluk, "Osmanlı Araştırmaları=Ottoman Studies" kısa ismine taraftar göründü. Ancak bunun Osmanlı'yı hazırlayan dönem (Selçuklular ve Bizans) kadar, günümüzde hâlâ onun damgasını taşıyan yapı ve olayları içerecek bir genişliğe sahip olması da benimsendi. Konu, 1996'da Prag'da toplanacak 12. sempozyum sırasında karara bağlanacak.

Barbara Fleming'in "Son araştırmalar ışığında II. Murad döneminde Osmanlı Öncesi kalıntıları ve Memluk kaynakları", Halil İnalcık'ın "Osmanlı 18. Yüzyılına Doğru" konulu, metodolojik açıdan önemli konuşmalarıyla başlayan seminerde en çok dikkati çeken, Osmanlı belgelerinin artan oranda kullanılışının etkisiydi. Bir Amerikalı tarihçi (J.M. Rood) Filistin için, bir Arap tarihçi ise (Ahmad Tarabein) Bâbıâli ile vilayetlerin ilişkisinden bahsederken Osmanlı belgelerinin önemini özellikle vurguladılar. Osmanlı yapısının, sadece yerel özelliklerle değil, bir Cihan Devleti niteliği ile bütün de dikkatten uzak tutulmayarak mukayeseli değerlendirilmesinin gereğini hatırlattılar. Amnon Cohen'in, "Tahrir defterlerinin hangi noktada yeterince güvenilir olmadığının belirlenmesi gereği" konusundaki uyarısı yerindeydi. Yüz yıldır tek taraflı yaklaşımlarıyla tarihçileri yanlışa yönlendiren Batı Kaynakları'nın dekolonizasyonu gerçekleştirilirken, birdenbire tek doğru diye Osmanlı Belgelerini ele almak de aynı uca götürebilir.

Çözüm, karşılaştırmalı ve tenkitci yaklaşımda yatıyor. B.J. Slot'un "17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl başında Naksos (Nakşe) adası için" yerli kaynaklarıyla Osmanlı tahrir defterlerini karşılaştırması bunun güzel bir örneğiydi. Benzer çaba, V.Aksan'ın 18. yüzyıl sonunda Osmanlı ordusu yapısındaki değişmeyi Avrupa'da benzeri değişmeyle karşılaştırması ve O. Koloğlu'nun "İslam pratiğinin Tanzimat'la Türk ve Araplarda değişmesi" incelemelerinde de vardı.

Kadı Sicilleri, Tahrir Defterleri ve Vakıf Kayıtları üzerinde yapılan araş-

tırmalar, Anadolu, Rumeli ve Arap eyaletlerinin sosyal yaşamı kadar, ticari ve mali konularda da yeni zengin bilgiler getirdi. İznik ürünleri için bilgi kaynağı olarak J.M. Rogers'in Tereke Defterlerinden yararlanması ilginç bir örnekti. A.Rafik ve A.Tarabein bunlarla, Osmanlı resmi mezhebi Hanefilik'in Hanbeli, Şafii gibi diğer mezheplerle Arap eyaletlerinde bir arada yaşayış şekline örnekler verdiler. C.Feneşan'ın okuduğu annesinin bildirisinde Romanya örneğinde kadıların Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında kıydıkları nikah akidlerinin (Müt'a) adeta sivil nitelik taşımasına dikkat çekildi. D.Douwes, Hama bölgesi örneğinde, fakirlik kavramının Osmanlı yönetimince kişiye değil köy bütününe bağlı olarak kullanılışını ve çok evliliğin köylüde 1/15 (En fazla 2 kadın), şeyhte ise 7/8 (3 ve daha fazla) oranında varlığını belirtti. Sosyal yapıyı ilgilendiren bildiriler arasında şunlar vardı:

Toplantıda bir oturum. Soldan Palmira Brummet, Selim Deringil, Roderic Davison

Mehdi İlhan "1560'da Ruha –Urfa–"; P. Slugget "Halep'in seçkinleri"; Keith Hepwood "Bizans-Selçuklu seçkin ilişkisi"; Bruce Masters 'Halep Katolik cemaati'; S. Yerasimos "16. yüzyılda İstanbul'da Yahudi cemaati"; Yitzchak Kerem" 19. yüzyılda Sefardimlerin modernleşmesi"; L.S. Schilcher "Geç Osmanlı şehirlerinde aile ve yönetim"; Ahmed Tarabein "Tanzimat öncesi Suriye'de sosyal durum"; Colette Establet "18. yüzyılda Şam'da kadının statüsü"; Michael Winter "Erken Osmanlı Şam'ında seçkinler ve aile"; D. Koladziejcyk "Kamaniçe örneğine göre Osmanlı yöneticileri"; Leila Favvaz "19. yüzyıl Beyrut'unda Avrupalılar"; A.D. Bulgaru "Romanya bölgesinde Türk Hıristiyan evlilikleri"; Kate H. Fleet "Sakız adası örneğinde Türk-Latin ilişkileri"; Tuncer Baykara "Selçuklu döneminde inşa edilen bir şehir olarak Denizli"; Fatma Göçek "18. yüzyılda zımmilerin Galata Kadısına başvuruları", Mehmet Aydın '18. yüzyılda Konya'da Müslim-Gayri Müslimler" –Karamanlıların Türklüğü–; Masami Arai "Osmanlı Milleti Fikrinin kökü ve Modern Türkiye'ye etkisi". Vakıflarla ilgili olarak iki bildiri vardı: Richard van Leuwen'in "Arap eyaletlerinde vakıfların ve belgelerinin önemi"; Amy Singer'in "Osmanlı hayır geleneği, ya da neden vakıf kuruluyor."

Gezi izlenimleriyle ilgili üç bildiriyi de bu grupta sayabiliriz: Ercümend Kuran "G.Perrot'un K.Asya'da gezisi"; J.Landau "P.Baudin'in İstanbul'dan Bitlis'e kitabı".

Ticari, mali konularda Elizabeth Zachariadou "İstanbul Patriğinin 15. yüzyıldaki vergileri"; Gilles Veinstein "16. yüzyılda Polonya ve Moskova'da Osmanlı tüccarları"; N. Moaçanin "Hırvat köylüleri ve Osmanlı vergi sistemi"; Eleni Gara "16. yüzyılda Karaferye'de kadı sicillerine göre borçlar"; Melek Delilbaşı "1454'de Teselya Tahrir Defterinde nüfus ve vergi kaydı"; B.J. Slot "18. yüzyılda Naksos adasında vergi ve toprak rejimi"; Abdulkarim Rafik "Osmanlı Suriye'sinde toprak rejimi ve şeriat".

Siyasi içerikli bildiriler arasında İlk Osmanlı Dönemini ele alan iki tane vardı: Colin J. Heywood "Altınordu ile İlhanlılar arasında: Osmanlı Devleti'nin çıkışı, bazı teorilerin yeniden incelenmesi" bildirisinde, Osmanlı'nın kuruluşunda 'Ne oldu (What)' yerine 'Nasıl oldu (How)'nun sorulması durumunda Bizans'tan çok Altınordu ve İlhanlılar ilişkisinin belireceğini ileri sürdü. Keith J. Heywood "Merkez ve çevre: Anadolu'da bir Türk devleti kuruluşunda seçilmişlerin rolü".

Bu alanda Osmanlı'nın son yüz yılı, açıkçası Tanzimat asıl dikkatleri toplayan konu idi. Butrus Abu Mannah "1831-33'de Mehmet Ali Paşa ile Mahmut II arasındaki anlaşmazlık" bildirisinde Arap milliyetçiliğini Mısır Valisi ile başlatan görüşleri düzeltti. M.Ali'nin Türk olduğunu, is-

CIEPO Toplantısına katılanlar Türk Büyükelçiliğinin Den Haag'da verdiği resepsiyonda elçilik bahçesinde.

tediği istiklâlin, Mısır'ın ayrılması değil, özerklik anlamı taşıdığını, Arapların bağımsızlık için daha sonra 'İstiklâli tam' deyimini kullandıklarını vurguladı. Yani ayaklanmasının bir Türkiye-Mısır savaşı değil bir iç savaş olduğunu belirtti.

Virginia H. Aksan "1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda gayri muntazam askerin rolü"nü Avrupa'daki oluşumla karşılaştırarak sundu. Carter V. Findley "Osmanlı Islahatı için Avusturya modeli hakkında Ebubekir Ratip'in görüşleri"; Nicole Van Os "İkinci Meşrutiyet döneminde kadın ve milliyetçilik meselesi"; Orhan Koloğlu "Türk ve Arap İslamlarının farklılaşmasında Tanzimat'ın rolü"; Roderic H. Davison "II. Abdülhamid döneminde Avrupa'daki yayınlar karşısında Osmanlı hükümetinin tutumu"; Richard L. Chambers "1851 Londra Crystal Palace Sergisinde Osmanlı Devleti'nin yeri".

Tartışma yaratan konulardan biri Caesar Farah'ın "Sultan Abdülhamid'in İslamcı politikasının yeniden değerlendirilmesi" konulu bildirisiydi. Sultanın Panislamcılığı konusunda karşıt iki grup giderek belirginleşiyor. Masami Arai'nin "Mustafa Reşit Paşa'dan Mehmet Akif'e Osmanlı Milliyetçiliğinin oluşumu" bildirisi de konuya katkıda bulundu. Asıl polemik konuları cemaatler arası çatışmalara ait bildirilerden çıktı. J.M. Rood "Al Aksa Camii'ne 1833'de saldırı: Müslüman-Yahudi düşmanlığı konusunda ilk çağdaş olay ve Şeriat Mahkemesi'nin nizamı korumadaki rolü." Salahi Sonyel "1914-18'de Türkiye'de Süryanilerin trajedisi'nde bu cemaatin ayaklanmak için İtilaf devletlerince teşvik edilişi"ni belgelendirdi. Hilmar Kaiser "Alman Bağdat Demiryolu, memurlarının tanıklığına göre Ermeni Kıyımı" sorusunu işledi. Eğer sunuşunda "Amerikan kamuoyunu etkilemek için Türk çıkarları yönünde yapılan propagandaya karşı bu çalışmayı yaptığını" belirtmeseydi sunduğu belgelere inanmak daha kolaylaşırdı. Propagandacı olarak çalıştığını itiraf, bilimsel inanılırlığını tabii ki zayıflatacaktır.

Dil, kültür ve sanat konularıyla ilgili olanlar arasında en ilginç olanı sanırım Ekmeleddin İhsanoğlu'nun bilim dili olarak Türkçe'nin 16. yüzyıldan 19. yüzyıla doğru giderek artan etkisini istatistiklerle veren bildirisiydi. Arapça bilim eserlerinin yüzde ellilerden dörtte bire düşerken Türkçelerin yüzde kırklardan yetmiş beşlere çıkışı, 19. yüzyılda başlayan dil savaşına yeni bir ışık tuttu. Onu Feza Günergün'un 19. yüzyılda tıp eğitim dilinin Fransızca'dan Türkçeye çevrilişi konulu bildirisi tamamladı. Bu alanda diğer bildiriler şunlardı: Gazmend Shpuza "Şemseddin Sami'nin Kâmus-ul Alâm'ının değerlendirilmesi"; Kharis Kasmieh "Geç Osmanlı döneminde Filistin'de entellektüel yaşam"; Joseph Abunohra "19. yüzyılda Lübnan'da bilimsel basın"; Gottfried Hagen "Katip Çelebi ve Tarihi Hindi Garbi'si"; Georg Ha-

zai "Ebubekir Dımışki'nin Osmanlı Devleti hakkındaki görüşleri üzerine notlar"; L.A. Kaptein "Yazıcıoğlu Ahmet Bican'ın Dürri Meknün'u"; Benjamin Lellouch 'İbni İyas'ın kayıp bada-il zuhur kitabı hakkında"; Celia Kerslake "Tanzimat Fermanları örneğinde Türkçe'nin 19. yüzyılda sözdizimi ve stil değiştirmesi"; Gottfried Hagen 'Katip Çelebi'nin Cihannüma ve Tarihi Hindi Garbi'sinde eğlendirici içerikten bilimselliğe geçişi"; Petro da Bruijn "Abdülhak Hamid'in Eşber'i".

Oriyantalist-Dragoman bağlantısı üzerine üç bildiri vardı: Alex de Groot "18. yüzyıl sonunda Hollanda elçisi de Gelder'in İstanbul'a gezileri" vesilesiyle bunlar hakkında bilgiler verdi; Hannah Neudecker "IV. Mehmet'in saltanatında tercüman ve müzisyen olan A. Bobovius'un –Ali Ufki– hayatı ve eserleri"; Claudia Römer "Viyana Oriyantalist Akademisinde Kanuni'nin Fransız Kralına bir fermanı" vesilesiyle tercümanların yetiştirilme şekli.

Marjinal sayılan ama batı tarihçiliğinde önemli yer almaya başlayan bazı konular da gündeme geldi: Suraiya Faruki "Yiyecek ve mutfak konusunda 17. yüzyıl Osmanlı davranışları"; Dror Ze'evi 'Osmanlı toplumunda cinsel söylem'; Amnon Cohen 'Osmanlı Kudüs'ünde kahve içmek".

Selim Deringil ile Palmıra Brummet'in bildirileri ayrıca bir açık oturuma konu teşkil etti. Birincisi "II. Abdülhamit'in saltanatında Osmanlı Devleti'nde ulusal kimlik için devlet törenlerinin icadı", ikincisi "Osmanlı karikatür dünyasında ulusu canlandırma" konularını işlediler. Her ikisinde de II. Abdülhamit'in dünyada ve hükümdarlar tabakası içinde meşruiyet kazanma yolundaki gelenek icadı teması işlendi. Açık oturum kısa sürmeseydi, 'Ulus yaratma' konusunda herhalde hayli ilginç görüşler ortaya çıkacaktı. N. Vatin'in "Osmanlı sultanlarının tahta çıkışı vesilesiyle Eyüp'ü ziyaretlerinin kökeni" hakkındaki bildirisi de üç yüz yıl öncesine ait olmakla birlikte aynı çerçevede mütalaa edilebilirdi.

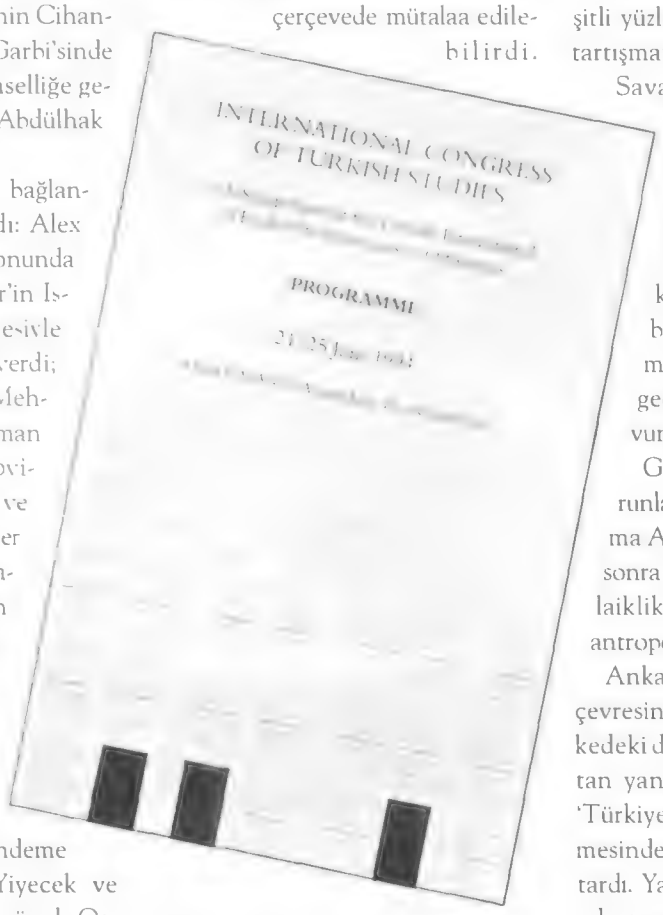
INTERNATIONAL CONGRESS
OF TURKISH STUDIES

PROGRAMME

Sempozyumun Program Kitapçığının kapağı

Osmanlı hanedanın kendi geçmiş Altın Çağı'nı ve geleneğini yaratma yolunda Fatih-Beyazıt-Süleyman türbelerini ziyarete Eyüp'ün katılması Vatin'e göre I. Selim döneminde bir rastlantının sonucudur.

Son Dönem ya da Cumhuriyet Dönemi ile ilgili bildirilerden üçü Atatürk'le bağlantılıydı. Klaus Kreiser "Oriyantalizm'le Kemalizm arasında Gotthard Jaeschke'nin eseri"ni sundu. Osman Okyar "İstiklal Savaşı sırasında M.Kemal'in siyasi hedefleri ve taktikleri üzerine bazı mütalaalar" belirtti.

Atatürk'ün resmi tarih dışı değerlendirmelerine 'Modern Türkiye'nin Tarihi' ve 'Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası' gibi eserlerle katkıda bulunan Erik J.Zürcher "Atatürk'ün çeşitli yüzleri" başlıklı bildirisiyle yine tartışmaya zemin hazırladı. İstiklal Savaşı sırasında dinin kullanılması ve bunun günümüze yansımasının etkileri herhalde gelecekte de çok ele alınacak; İsmail Soysal "Türk Boğazları rejimi hakkındaki 1936 anlaşması ve bugünkü sorunları" ile Temmuz başında açıklanan yeni geçiş düzeninin tanıtım ve savunmasını yaptı.

Günümüzde Türkiye'nin sorunları üzerindeki en ilginç çalışma Anneke Voeten'in "1980'den sonra Türkiye'de türban sorunu ve laiklik tartışması" konusundaki antropolojik araştırmasıydı.

Ankara'da Ulus-Hacı Bayram ve çevresinde yapılan araştırmanın ülkedeki dinci-laik gerginliğine ışık tutan yanları var. Aryeh Shmelevitz 'Türkiye'de siyasal eğilimlerin değişmesinde şehirleşmenin rolü'nü aktardı. Yalnız genel seçimleri ele alarak yaptığı değerlendirmeye göre Türk seçmeninde bir istikrar oluşmuş olup, şehirleşme eğilimleri değişmemiş bulunuyor.

Yerel seçimleri genel eğilimi yansıtmadığı için dikkate almadığından son Belediye seçimleri üzerinde yorumdan kaçındı. David Kushner'in "Çağdaş Türklerin gözünde Osmanlı Tarihi" bildirisi, Osmanlı tarihinin siyasi amaçlarla ve kimlik arayışının aracı olarak kullanılmasını devlet sorumlularının demeçlerine (Evren, Özel, Demirel, vb...) dayanarak işliyordu.

Uluğ Bey'den Kandilli Rasathanesi'ne

Bilim ve Teknoloji Sempozyumu

ORHAN KOLOĞLU

Uluğ Bey'in doğumunun 600. ve Kandilli Rasathanesi'nin 125. kuruluş yıldönümlerini kutlamak amacıyla düzenlenen 'Türk ve İslam Dünyasında Bilim ve Teknoloji Sempozyumu' 3-5 Haziran 1994 tarihleri arasında İstanbul'da yapıldı. Uzbekistan İlimler Akademisi, Türk Bilim Tarihi Kurumu ve Boğaziçi Üniversitesi'nin işbirliğiyle gerçekleştirilen ve Unesco, Ircica ve Kültür Bakanlığı tarafından desteklenen toplantı uluslararası bir niteliğe sahipti. Amerika, Almanya, Azerbaycan, Fransa, İran, İspanya, Kırgızistan, Kuveyt, Malezya, Suriye, Türkiye, Uzbekistan ve Ürdün'den bilim adamlarının katıldığı sempozyum iki boyutta düzenlenmişti. Birincisi doğrudan doğruya Uluğ Bey ve Astronomi ile ilgiliydi.

Orta Asya'da bilim ve sanatın dünya düzeyinin üzerine çıkışının simgesi olan Uluğ Bey'in kişiliği ve eserleri üzerine Uzbek bilim adamları Fayzullayev Amanulla, Gaibnazar, Kogmerov, R.Tursunbay, T.S. Yuldaşbaev ayrıntılı konuşmalar yaptılar. Hem seminere, hem de Uluğ Bey konusuna en büyük katkı 81 yaşındaki Amerikalı bilim adamı Edward S.Kennedy'den geldi. Yüzelliyi aşan yayınlarıyla İslam dünyasındaki matematik ve astronomi çalışmalarının en önde gelen uzmanlarından olan Profesör Kennedy seminerin açış konuşmasında Uluğ Bey'in dünya bilim tarihindeki yerini şöyle belirledi:

Kandilli Rasathanesinin bulunduğu İcaliye Tepesindeki kasr (Süheyl Ünver'in çizgileriyle

'Uluğ Bey yetenekli bir yöneticiydi. Hükümet işlerine çok zaman ve çaba ayırdı. Hemen hemen kırk yıl süren bu geçici (part-time) faaliyet ona zamanının en öndeki bilim adamları ve zanaatkarlarını başkentine toplama olanağını kazandırdı. Bunlarla çalışır bir rasathanenin planlarını yapan ve kuran bir takım teşkil etti. Böylesine techiz edilmiş olarak takım, ünlü zic'in ortaya çıkmasına yarayan uzun süreli araştırmalarına girişti. Sözlerimi Krisciunas'ın yargısına sadece iki kelime ekleyerek bitirmekle yetineceğim: '... Uluğ Bey'in rasathanesi gelişirken, başka yerlerde yapılanların hepsinden daha ileri gözlemler ve analizler gerçekleştiriliyordu. 1420 ve 1430'larda Semerkand dünyanın matematik ve astronomi alanlarındaki başkentiydi...' Uluğ Bey'in mirası budur.'

Profesör Kennedy'e Türk Bilim Tarihi Kurumu tarafından, M.Kemal Öke'nin "Uluğ Bey ve zamanı" konulu slaytlı konferansından sonra Kurumun Şeref Üyeliği verildi.Uluğ Bey'in Osmanlı toplumuna etkisi gibi Arap dünyasına yansıması ve eserinin Arapça çevirileri konusunda da (Ramazan Şeşen) bildiriler verildi.

Seminerde ikinci boyut, bilim, teknolojiler ve bunların eğitimine, aktarılmasına ve etkilerine ayrılmıştı. Nesimi Yazıcı'nın "Medreselerdeki bilim eğitimi", Ali Akyıldız'ın 'Bir teknolo-

jik değişim boyutu: Köstence demiryolu örneği' ilgi çekici bildirilerdi.

Son söz olarak, Seminerin açılışında İstanbul Belediye Başkanı Tayyip Erdoğan'ın güneşe bakıp namaz saatlerini belirlemenin astronomi bilimi olduğu yolundaki sözlerine işaret etmek istiyorum. En önde gelen uluslararası uzmanların katıldığı bir bilim tarihi toplantısında bilimi kendi dar ihatasına indirgemek, dünya kültürüne merkezlik yapmak iddiasındaki bir şehrin belediye başkanına hiç yakışmadı. Eğer vakti olup Diyanet İşleri Başkanlığı Vakit Hesaplama Şubesi uzmanlarından Mustafa Helvacı'nın bildirisini dinleseydi, bilimin kendi anlayışından ne derece farklı bir şey olduğunu öğrenirdi.

Helvacı konunun bir bilim haline gelişinin Hazreti Peygamber'den 3500 yıl önce Babillilerin çalışmalarıyla başladığını, Uluğ Bey'in, Kepler'in, Kopernik'in çabalarıyla geliştiğini ve 1978'de yirmiden fazla uzmanının bir araya gelmesiyle çalışan Rüyet-i Hilâl Konferansı'nın zamanlamayı 'bakarak' değil, bilimsel verilere göre önceden saptama yöntemini benimsediğini anlattı. Yine de, Kültür Bakanlığı Müsteşarı Emre Kongar'ın kürsüden gözlerinin içine bakarak birkaç kez tekrarladığı 'reddiyeci ve totaliter (=bütüncü)' anlayışların bilimsellikten uzaklığı konusundaki uyarısını anlamış olduğunu zannediyoruz, zira Erdoğan, Kongar kürsüden indiğinde elini birkaç kez hararetle sıktı.

Bilim ve Teknoloji Sempozyumu'nun Tanıtım Broşürü

İ l e t i ş i m ' d e n

1782 yazında İstanbul iki kez alevler altında kaldı. On-binlerce hane kül oldu, yüzlerce kişi hayatını kaybetti. İstanbul tarihinin en yakıcı yazlarından biriydi bu, izleri yıllarca silinmedi. Evsiz kalanlar kaşka mahallelere, başka kentlere göç ettiler.. Kül olan evlerin arsaları zamanla yeniden doldu. Yangının "yaladığı" binaların bazıları hemen onarıldı, bazıları öylece bırakıldı... Ve 1782 yangınları hakkında tek bir kitap yazıldı: Dönemin İstanbul Şehremini Derviş Mustafa Efendi'nin kaleme aldığı "Harik Risâlesi". Bu kitapta, Harik Risâlesi'nin hem orijinal metni, hem de sadeleştirilmiş metni yer alıyor.

tarih ve toplum

128. SAYI ■ AĞUSTOS 1994

İSTANBUL Dağıtım + Kitabevi: Klodfarer Caddesi İletişim Han No.7 34400 Cağaloğlu • Tel. (212) 516 22 63-64 • Fax (212) 516 12 58
■ **ANKARA Dağıtım:** Konur Sok. 24/4 Kızılay 06640 • Tel. (312) 425 36 00 / (312) 425 20 71 • Fax: (312) 425 18 15 ●
Kitabevi: Selânik C. No. 72/C Kızılay 06640 • Tel. (312) 418 59 32 ■ **İZMİR Dağıtım:** 859 S. No. 1/8 35250 Konak • Tel (232) 483 10 40 ●
Kitabevi: 853 Sok. No. 33/B 35250 Konak • Tel (232) 483 10 40

KİTABİYAT

Batı Trakya'da Bektaşiler

HERKÜL MİLLAS

Yunanistan'ın tanınmış türkolog'larından Eustratios Zegkines (Zenginis okunur) ilginç bir kitap yayımladı: Batı Trakya'da Bektaşilik (Institute for Balkan Studies Yayınları, Selanik, 1988). Bektaşiler, bu araştırmaya göre, Osmanlı döneminde yerel Hristiyan halkı Müslümanlık'a yakın kılmak için öncü rolü üstlenmişlerdi. İnançları, Hristiyanlar'a çarpıcı gelmeyecek biçimde sunulmuş, İslam, Bektaşilik'in içinden, fethedilen halka daha yakın bir din gibi algılanmıştı.

Birinci bölüm Hacı Bektaş'a ayrılmış, bu konuda geniş bilgi verilmiştir. Yazar bu giriş bölümünü temelde Türk araştırmacılara dayanarak yazmıştır. Bibliografyada konu ile doğrudan ilgili seksenden çok Türkçe kaynak belirtilmiştir. Burada, Hristiyan heretiklerinin (yani resmi kiliseye bağlı olmayanların) Bektaşiler'e daha kolaylıkla katılmış olduklarını öğreniyoruz. Hristiyanlık'ı anımsatan kimi uygulamalar (Balim Sultan'la başlatılan, şarabın içilebilmesi, oniki havariyi anımsatan oniki imam, Allah/Muhammet/Ali "üçlüsü", evliliğin yasaklanması gibi uygulamalar) 16. yy'dan başlayarak Ortodokslar arasında çekici olmuştu.

İkinci bölümde Batı Trakya'daki Osmanlı öncesi durum, üçüncü bölümde ise Bektaşiler'le Bizans ilişkileri ele alınmaktadır. Bizanslılar'a sığınmış ve Hristiyanlık'ı seçmiş olan kimi Selçuklular'ın (2. İzzettin Keykavus'un ve yakınlarının gibi) bir ara din gibi olan Bektaşilik'e neden yakınlık duymuş olabileceklerini anlar gibi oluyoruz. Sarı Saltuk, Bektaşilik'in en tanınmış isimlerindendir. Hristiyanlar'a çok yakın olan bir yaklaşımla inancını 13. yy'da bütün Balkanlara yaymıştı. İlginç olan, bugün bile bu büyük dervişin Yunanistan'da kimi kiliselerde (Korfu'da örneğin) ikonaları görülebildiğidir (s. 85).

Batı Trakya'da Bektaşilik

Eustratios Zegkines
Institute for Balkan Studies.
1 Harita, 70 Fotoğraf.
Selanik 1988

Dördüncü bölümde Osmanlı Devleti ile Bektaşiler arasında bozulan ilişkiler işlenmektedir. Batı Trakya'da Sünni anlayışı yerleştirilmeye çalışılmıştır. Bektaşiler'in, Hristiyanlar'la ortak tepkilerini (ve Şeyh Bedrettin'i) okuyoruz. Bedrettin, Hristiyan halkın desteğini kazanmak için çaba harcar. Kimi Bizans aydınları da, örneğin Plithon Gemistos, Hristiyanlık/Müslümanlık karışımı bir din yaratıp halkların barış içinde ve Sultanlar'ın yönetimi altında yaşamalarını önerirler (s. 139).

Yazar bir sonraki bölümde (Sünni) Osmanlı yönetiminin Batı Trakya'da baskı ile resmi İslam'ı yerleştirmeye çalıştığını anlatmaktadır. Bu dönemde Hristiyanlar Bektaşilik'e geçmektedirler.

Altıncı bölümde Batı Trakya'da halen bulunan ya da kayıtları saptanan Bektaşilik'le ilişkili tekkeler, mezarlıklar, türbeler ele alınmaktadır. Ekte bir harita ve yetmiş fotoğraf sunulmaktadır. Son bölümde Bektaşiler'le Hristiyan halk arasındaki dostluk ve yakınlık anlatılmaktadır. Bektaşilik Hristiyan halkın kolaylıkla benimsediği bir din olmuştu.

E. Zegkines'in çalışması, bu konuda dünya çapında katkıda bulunanların çalışmalarını gösteren zengin bir bibliografya içermektedir. Yazarın özenli çalışması, ölçülü ve dengeli değerlendirmeleriyle aynı konuları işleyen Türk araştırmacıların tanımaları gereken bir kitaptır.

Kuvâ-yı Milliye Tarihine Katkı

NEJDET BİLGİ

Tarihi olayların örgüsünü kavramak bazen zor olabilmektedir. Bu zorluk bilgi ve belge azlığından kaynaklanabileceği gibi, gözlem ve rivâyetlerin çokluğu ve çeşitliliğinden de kaynaklanabilmektedir. Ama her şeye rağmen farklı yorumlara yol açmış olsa bile, çok sayıda gözlemin, tarihi olayın çözümlenmesindeki katkısı inkâr edilemez. Çünkü her gözlem bir sorumluluğun ürünüdür veya bilinçli bir yönlendirmedir.

Milli Mücâdele döneminin de bazı yönleri vardır ki hâlâ yeterli netliğe kavuşmamıştır. Özellikle Kuvâ-yı Milliye dönemi, resmi belgeleri de yeterli olmayan dönemdir. Bu bakımdan olayların içinde bulunan insanların, olaylara olabildiğince yakın tarihlerde –özellikle olayların birçok şahidinin yaşadığı bir dönemde– bilgi ve değerlendirmelerini ortaya koymaları önemlidir.

Bu çerçevede değerlendirilebilecek kitaplardan birisi de, eski harflerle ilk baskısı 1928 yılında Büyük Erkân-ı Harbiye Reisliği X. Şubesi tarafından gerçekleştirilen ve Prof. Dr. İsmail Aka, Vehbi Günay ve Cahit Telci tarafından yeni harflere aktarılarak yeniden yayınlanan, Süvari Yüzbaşı Ahmed (Ataman)'in, *Türk İstiklâl Harbi Başında Millî Mücâdele* kitabıdır. Kitabı yayınlayanlar, aslına sadık kalarak yeni harflere aktardıktan başka, daha kullanışlı hale getirmek maksadıyla baş tarafına bir önsöz; sonuna da eski kelimelerin anlamlarının yer aldığı bir sözlük (s. 127-132); kullanışlı bir dizin (s. 133-150) ve kitabın yazarının kimliğini ortaya koyan bir özgeçmiş (s. 151) hazırlayarak ilâve etmişlerdir.

Öncelikle kitabın sâdeleştirme gibi çoğu garabetle sonuçlanan bir âkıbete düçâr olmamasından duyduğumuz memnuniyeti belirtmek yerinde olur. Çok az sayıdaki dizgi hataları (ki bunların da okurken ne olduklarını anlamak zor değildir) dışında, kitabın yazarının ilk baskıda yer alan fotoğrafı, her halde matbaacıların dalgınlıklarının bir eseri olarak yeni baskıda yer almamıştır. Bunun dışında kitabın ilk baskısındaki harita, kroki ve fotoğraflar aynen ve asıl boyutlarında yeni baskısında da bulunmaktadır.

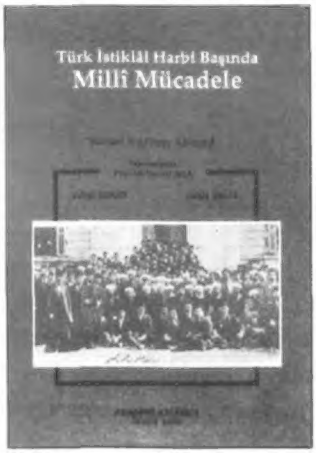

Süvari Yüzbaşı Ahmed [Ataman]
Türk İstiklâl Harbi Başında Millî Mücadele
Yayınlayanlar Prof. Dr. İsmail Aka, Vehbi Günay, Cahit Telci, Akademi Kitabevi, İzmir 1993, VIII+153 Sayfa, 9 Fotoğraf, 10 Kroki ve 1 Harita

Kitabın yazarı Ahmed Ataman 1897 yılında Midilli'de doğmuş, 1915 yılında Kuleli Askeri Lisesi'nden mezun olmuş, I. Dünya Savaşı sırasında aldığı görevlerden sonra İzmir'de vâli yaveri iken Yunan işgalini yaşamış, 1 Haziran 1919'dan itibaren Akhisar cephesinde bulunmuştur. 9 Eylül 1922'de İzmir'e ilk girenler arasında yer almıştır. 1923 yılında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa'nın yaverliğine getirilmiş, 1931 yılında emekli olmuş, 1948 yılında da vefat etmiştir (s. 151).

Yazar kitabını maiyetinde görev yapmaktan iftihar duyduğu Fevzi Paşa'dan aldığı ilhamla, beraber savaştığı silah arkadaşlarının bilgilerine ve kendi hatıralarına dayanarak hazırladığını belirtmektedir. Gerekçesinin de Milli Mücadele'nin başlarındaki, "isyankâr bir ruhun dağınık ve perişan tezahürâtı şeklinde başlamış olan safahatı", yaşayanların bilgisine başvurarak karanlıkta kalmaktan kurtarmak olduğunu kaydetmektedir (s. 1). Kitap, yazarın ve silah arkadaşlarının hatıralarına dayanmakla birlikte bir hatıra değildir. Yunan işgalinden hemen önce işgalle ilgili gelişmelerden başlayıp, 25 Haziran 1920 tarihinde Batı Cephesi Komutanlığı'nın kuruluşuna kadar süren Kuvâ-yı Milliye döneminin resmi rapor ve yazışmaları da kapsayan yalın bir anlatımıdır. Hatta zaman zaman Yunan kaynaklarının da eleştirisinin yapıldığı bir inceleme hüviyetine bürünmektedir.

İşgal öncesinde İtilaf Devletleri ile Yunanlılar'ın hazırlıkları ve Osmanlı Hükümeti'nin, özellikle Damat Ferit'in teslimiyetçi ve kayıtsız tavrının hem gözlem, hem de belgeleriyle ortaya konduğu (s. 3-10) kitapta, Yunan işgali sırasında her işgal mıntıkasının, işgal öncesi askeri ve siyasi bakımdan ne durumda oldukları, Kuvâ-yı Milliye birliklerinin oluşumu ve Balıkesir Kongresi hakkında da önemli bilgiler verilmektedir.

İşgale karşı ordunun savunma yapmaktan hükümetçe men edilmesine rağmen, Yunan işgali ve zulmünün yayılma eğilimine girmesi, –hiçbir protesto ve hukukî girişimin sonuç vermediği gibi, anlamını da yitirmesi (s. 37)– bir kısım komutanları halkla beraber mücâdeleye sevketmiştir. Komutanlar bu tavırlarının "millî kıyam" olduğunu bildiklerinden, İstanbul'a verdikleri raporlarda geçiştirme yolunu seçmişlerdir. Her ihtimale karşı âsi durumu-

İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin 1. Kongresine katılanlar

na düşmemek için, ellerindeki kuvvetlerin "millî feverânı bastırmaya kâfi gelmediğini" ve kendilerinin de hiçbir girişimde bulunmadıklarını raporlarında belirtmek yolunu seçmişlerdir (s. 41).[1]

Hükümetin kayıtsızlığına rağmen halk, topraklarını kendi silahlarıyla ve imkânlarıyla korumaktan başka çare bulamamıştı. Bu nedenle "Yunanlıların işgal ettiği her mıntıka karşısında bir teşkilât yapıldı ve müsâdemeler oldu" (s. 47). Yazar kendisinin görev yaptığı Akhisar cephesindeki olayları daha bir ayrıntılı vermiştir (s. 47-53). Yazarın Akhisar özelinde Kuvâ-yı Milliye teşkilâtının yapısı hakkında verdiği bilgiler, büyük ihtimalle diğer bölgelerdekinden farklı olmasa gerekir. Verilen bilgilere göre memleketi müdâfaa maksadıyla silahlanan köylülerin kaza merkezine gelmeleri ile "millî müfrezeler" oluşmaya başlamıştır. İlk zamanlar bu kuvvetler asker gibi sıkı bir denetime alınmamaya özellikle dikkat edilmiştir. Serbest bir idare ile kuvvetlenen teşkilat, "kimseye zarar vermeyecek şekilde fakat daha laubali"dir. Bu yola başvurulmasının sebebi halk arasında Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı'ndan sonra subaylar hakkında olumsuz fikirlerin veya söylentilerin yayılmış olmasıdır. Askerlikten yılmış halkı kendi istekleriyle ve serbest bir tarzda teşkilatlandırmak daha uygun görülmüştür. Hareketin başlangıcında bir nüve oluşturulması açısından bu davranış olumlu olmuştur (s. 48). "Her müfrezede biri millî, diğeri askerî olmak üzere iki kumandan" bulunmakta idi. Millî kumandan, müfrezenin toplanması, yiyecek, giyecek ihtiyacını karşılanması gibi işlerle uğraştığı gibi, askerî kumandanın görüşleri doğrultusunda isteklerini uygulamakla görevlidir. Bu kişiler halkın sözünü dinlediği zengin veya yaşlı insanlardır. Askerî kumandan ise savaş açısından müfrezeyi idare etmekte ve millî kumandanla anlaştıktan sonra gerekli emirleri vermektedir. Aralarında çıkan anlaşmazlıklar, anlaşma zorunluluğu dolayısıyla çabuk giderilmektedir. Müfrezenin yiyecek ihtiyacı ilk zamanlar konakladıkları köy halkınca; daha sonra ise cephe gerisinden erzak toplanması yolu ile sağlanmıştır. Müfrezelerde daimi gönüllü olarak bulunanlara, beş-on lira maaş verilmektedir. Bu para, halkın Redd-i İşgal Cemiyeti'ne yaptığı bağışlarla karşılanmaktadır. Silah, cephane, teçhizat ve kıyafet gibi askerî malzemeler Kolordu mevcudu oranında yardım şeklinde ve uygun görülen özel çabalarla sağlanmaya çalışılmıştır. Müfrezeler, düzenli birlikler gibi cephede sürekli tutulmayıp dönüşümlü olarak 15 günden az olmamak kaydıyla değiştirilmiştir. Böylece herkes köyündeki işlerini görecek zaman da bulabilmiştir (s. 49).

Yazar, millî müfrezelerle gerçekleştirilen taarruzların ve elde edilen başarıların maksadının; düşmanı yenilgiye uğratıp kesin sonuç almaya değil, sınırlı bir zaman içinde: "düşmana mevzii darbeler indirmek, kuvvetlerini dağıtmak, müteredditd ve mütelâşi bir hâle sokarak bu vaziyetten bilistifâde muntazam ordular" oluşturmaya yönelik olduğunu belirtmektedir (s. 92).

Kitapta Batı Anadolu bölgesinin bazı özelliklerine de değinilmiştir. Mesela bu bölgedeki zeybeklik olgusunu da vurgulayan şu bilgiler, zaman zaman yanlış birtakım kaynaklara dayandırılan konuya bir nebze de olsa açıklık getirmektedir: "Aydın muhitinde beyn'el-avam zeybek tabiri dağda gezenlere denir ki, bunların herbirisi herhangibir vasıta ile dağa çıkmış ve başında sekiz-on kişiden mürekkep avane toplamıştı. Bunların ekserisi hâlis Türk aşiretlerine mensubdur. Ahvâl ve âdâtı dahi eski Türkler gibidir. Bazıları hükümete âsi oldukları halde rast geldikleri hiçbir memur ve jandarmaya fenalık yapmazlar. Civar köylerdeki bulunan halkı himaye ederek bilhassa kadın ve kızlara katiyen tasallut etmezler. Dağda gezdikleri halde bile namazlarını kılarlar. Muhitin tesiriyle daima dağlarda dolaşan bu zeybekler cesaret ve çeviklik ve atıcılıkta çok mâhir oldukları gibi baskın yapmak ve baskından kurtulmak için kendilerine mahsus hud'aları vardır" (s. 68). Kitapta bölgedeki millî kuvvetler içinde yer alan ba-

1 Nitekim zamanın Dâhiliye Nâzırı Ali Kemal'in, 1 Haziran 1919 tarihli telgrafındaki, "fiilen mukavemet sulh konferansında Yunanlılar'a karşı serd eyleyeceğimiz efkar ve müddeiyat-ı hukukiyeyi sektedâr etmek demektir." ifadesi bu endişelerin kaynağını göstermektedir (s. 37).

zı efeler hakkında da bilgiler vardır.[2]

Kitapta yakın tarihimizden günümüze uzanan çizgide bazı kavramlara ve kurumlara da değinilmektedir. Bunlardan birisi medeniyet kavramıdır. Yakın tarihimizin birçok siyasî, kültürel ve askerî hüviyet taşıyan acı olayında bu kavramın izini görmek mümkündür.[3] Bu, batının son yüzyıllardaki Türkler'e bakış açısını göstermektedir. Kitabın yazarı bazen kimi aydınlarımızın da düştüğü yanılgıyı şu ifadelerle dile getiriyor: "İzmir'in işgali için Düvel-i İtilâfiye'nin ileri sürdükleri; tarafımızdan katl ve yağma gibi uydurma bahanelere mani olmak için Yunanlılar'ın işgaline müsaade edilmişti ve İzmir'e medeniyet getireceklerdi! Düvel-i İtilâfiye'nin medeniyet kılavuzu güzel İzmir'imize zulüm ve işkence, katl, yağmacılık getirdi. İşte medeniyet budur diverek kurûn-ı ulâ devirlerinde bile nâdir tesadüf edilen vahşeti önümüze attı" (s. 10).[4]

İzmir'in kurtuluşundan sonra Göztepe vapur iskelesinde Franklin Bouillon'u bekleyen Mustafa Kemal ve arkadaşları

Kitabın muhtelif yerlerinde İtilâf Devletleri ve temsilcilerinin, hukuku öne sürerek Türk insanının hukukunu birtakım yalanlarla Yunanlılar'a nasıl çiğnettiğini görmek mümkündür. Nitekim Yunanlılar'ın İtilâf Devletleri'nce izin çıkmayan yerleri bile işgal etmesine genelde ses çıkarmadıkları gibi, tepki gösterdikleri durumlardaki işgalleri bile meşrulaştırmaktan öte gitmedikleri görülmektedir. Bu durum, yüzyılımızın sonunda da görüldüğü gibi, uluslararası nitelemelere büründürülen kurum ve mekanizmaların, aslında bu kurum ve mekanizmaları oluşturan veya üzerinde etkin olan devletlerin uluslararası çıkarlarını korumaya yönelik oyalama, zaman kazanma, kanıksatma, bıktırma araçları oldukları gibi, bazen de –ki gerekli olduğunda meşruiyet zırhına büründürülecek– yine bu devletlerin çok hızlı da işleyen saldırı araçları haline gelebildiklerini de görüyoruz.

Bu bakımdan Millî Mücâdele hareketini; uluslararası kurumların bu yönünün bilindiği halde onları dışlamadan, hukukumuzun bu kurumlara rağmen elde edildiği ve onları onaylattırma konumuna getirdiği bir hareket olarak değerlendirmek yanlış olmasa gerektir. Tarih ve yaşadığımız olaylar bize, batının olup-bittileri onaylamaktan öteye gidemediğini, ama her olup-bittinin haklı bir gerekçesi yanında; uluslararası mekanizmaları –handikaplarına rağmen– dışlamayan ve davasına sonuna kadar sahip çıkan ve arkasından toplumunu da sürükleyen, siyasî bir iradenin gerekliliğini anlatmaktadır. Eğer böyle olmasa idi, kimsenin bize ülkemizi geri vereceği yoktu. Hiçbir uluslararası hukukta bunun yeri yoktur. Ama uluslararası hukuk hiçbir hakkımızı da –biz irademizi göstermedikçe– iade etmiş değildir. Bu bağlamda, düşmanları kadar gücü olmayan toplumların barış içinde yaşama şanslarının çok az olduğu gerçeğini hep akılda tutmak gerekmektedir.

Kitabın, Batı Anadolu bölgesindeki 1919-1920 yıllarındaki Yunan işgalinin tarihçesi olmasına rağmen, aydınlarımızın özellikle yakın tarihimizle ilgili "ayağı yere basan" yorumlar yapmasına katkıda bulunabilecek bir nitelik taşıdığını söyleyebiliriz. Millî Mücâdele tarihine ilişkin sunduğu bilgileri özellikle vurgulamanın gereksizliği açıktır. Ama belirtmeden geçemeyeceğimiz bir husus da, özellikle Batı Anadolu hakkında bölge, il, şehir ve kasaba seviyesinde Millî Mücadele dönemine ilişkin hazırlanan tezler ve yayınlanan kitap ve makalelerin önemli bir kısmında bu kitabın gözardı edilmiş olmasıdır. Biraz da bu yönüyle, kitabı yeni harflere aktarıp kullanışlı hale getirerek yayınlayanları kutlamak gerekiyor.

2 Yazar, Çerkez Ethem'in özellikle Salihli cephesindeki faaliyetlerini iyi bilmesine rağmen, ihaneti dolayısıyla hakkında fazla söz etmiyor. Bazen de "eşkiya bozuntusu cahil herif" şeklinde niteleyerek üzerinde durmayı gereksiz buuyor (s. 93). Halbuki Kasım 1919'da bölgeyi gezen Kâzım Nâmi (Duru)'nin Salihli hakkındaki gözlemlerinden, Çerkez Ethem'in bölgedeki rolünün daha büyük olduğu anlaşılıyor. bk. "Seyahat Hatıraları: Garbî Anadolu'da". **Türk Dunyası**, 1 Kânun-ı evvel 1919.

3 Medeniyet kavramının Türkiye'ye girişi ile devlet adamları ve aydınlarımızın bakış açılarındaki yerini çeşitli yönleriyle ele alan araştırmalar için bk. Tuncer Baykara, **Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar**, İzmir 1992.

4 İsmail Hami (Danişmend), İzmir'in işgalini takibeden günlerde İstanbul'da yayınlanan Memleket gazetesindeki bir başyazısında İzmir faciasının Yunan medeniyetinin bir eseri olduğunu belirterek şöyle devam ediyor: "İşte size bir Yunan medeniyeti ki yirminci asrın gözleri önünde İzmir'e ayak basar basmaz müdâfaasız halkın kanını, canını ve bütün mukaddesâtını çiğneyip duruyor! Eğer medeniyet buysa, biz vahşetimizle iftihar ederiz". bk. "İzmir Fecayii", **Memleket**, 24 Mayıs 1919.

KİTAP AĞARCIĞI

"...Yaşarken hayal, vefatıyla hakikat..."

On yıl önce kaybettiğimiz değerli bilim adamı A. Süheyl Ünver üzerine yayın hayatımızda pek sık görülmeyen, büyük bir emek ürünü olan çalışmayı hazırlayan Ahmed Güner Sayar, yaptığı çalışmayı "esas itibariyle psikolojik" olarak değerlendirirken, amacının ferdi psikiyatri tarihimizin çözülen Osmanlı'dan dirilen Cumhuriyet'e geçiş dönemiyle de zımnî köprüler kurmak olduğunu belirtiyor.

Ahmet Güner Sayar
A. Süheyl Ünver
Hayatı, Şahsiyeti ve eserleri
(1898-1986)
Eren Yayıncılık,
İstanbul 1994, 629 s.
ISBN 975-7622-33-8

Sayar, tam onsekiz yıl öğrencisi olduğu Ünver'in hayatını yazarak, hocasına gönül borcunu öderken, hocanın arşivini, kütüphanesini taramış, binlerce el yazısını, notunu gözden geçirmiş, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü'nü, Türk Tarih Kurumu Süheyl Ünver Arşivi'ni incelemiş, Süheyl Bey'in özelliklerini dostlarının ağzından dinlemiş, sonuçta gerçekten benzersiz, dev bir eser hazırlamıştır.

İki bölüm olarak düzenlenen eserin ilk bölümünde en küçük bir ayrıntı dahi gözardı edilmeden, hocanın hayatı Sayar'ın güzel Türkçesiyle belgesel bir roman niteliğinde akıyor. İkinci bölümde ise Süheyl Bey'in şahsiyeti, 'insan'a bakışı, fikrî dünyası ve eserleri ele alınıyor. Kitapta Ünver'in hayatının çeşitli dönemlerinden fotoğraflar ve renkli çizimleri de yer alıyor. Sonuna da ayrıntılı bir bibliyografya ile dizin eklenmiş.

Sayar'ı böyle bir eseri meydana getirdiği için ne kadar kutlasak azdır. Hele dostumuz Muhittin Eren'in böyle bir dönemde eseri birinci hamur kâğıda basması, artık Bâbıâli'de pek görülmeyen iplik dikişle ciltletip, okurlara sunmasına ne demeli...

Bize de A. Güner Sayar'ın diğer hocalarına –özellikle rahmetli Sabri Ülgener'e– ödeyeceği minnet borcunun meyvelerini beklemek düşüyor...

FAHRİ ARAL

Türk Milliyetçiliği ve Türk Ocakları

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e geçerken, yeni devletin ideolojik temelinin dayandığı Türk milliyetçiliğinin siyasi, kültürel ve düşünce planındaki merkezi olan Türk Ocakları üzerine yapılmış bu çalışma beş ayrı bölümden oluşuyor. Yusuf Sarınay'ın doktora tezi olarak hazırladığı çalışmada, önce Türk milliyetçiliğinin doğuşu ve bunu hazırlayan faktörler ele alınmakta, daha sonra II. Meşrutiyet'le birlikte gelişen Türkçü ve milliyetçi akımlar ve o yılların kuruluşları incelenmektedir. Sonraki bölümlerde ise resmen 25 Mart 1912'de kurulan Türk Ocakları'nın kuruluş aşamaları, örgütlenmesi, faaliyetleri ve gelişen Türk milliyetçiliği düşüncesi, değişik veçheleri ile ortaya konmaktadır. Son bölümde ise Türk Ocakları'nın Mütareke ve Cumhuriyet dönemlerinde, kapatıldıkları 1931'e kadar olan faaliyetleri ele alınmakta, Ocakların Cumhuriyet dönemindeki ideolojisi, devlet anlayışı, vatan, millet, Turan, çağdaşlaşma vb. kavramları yorumlayışı gözden geçirilmektedir.

Dr. Yusuf Sarınay
Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)
Ötüken Neşriyat,
İstanbul 1994, 391 s.,
ISBN 975-437-130-X

Yazarın da belirttiği gibi Türk Ocakları arşivinin Mütareke döneminde iki kez İngilizler tarafından yağma edilmesi, yapılacak çalışmalarda güçlük çıkarsa da, Ocak kurucusu ve üyesi birçok yazarın düşüncelerini çok sayıda süreli yayında (Türk Yurdu, Halka Doğru, Yeni Mecmua, Bilgi Mecmuası, Genç Kalemler gibi) dile getirmesi, benzeri çalışmalar için önemli bir avantaj sayılabilir.

Yakın tarihimiz için derli-toplu, önemli bir çalışma saydığımız Sarınay'ın eserinin sonuna bibliyografya, dizin ile Hars Heyeti, 1924 yılı kongre delegelerinin adlarıyla Cumhuriyet Dönemindeki Türk Ocakları'nın listesi eklenmiş bulunmaktadır.

FAHRİ ARAL